



Saamelaiset sote- palvelujen asiakkaina

Katsaus saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluja koskevaan
tutkimukseen Suomessa

Lydia Heikkilä



Valtioneuvoston julkaisu 2024:12

Saamelaiset sote-palvelujen asiakkaina

Katsaus saamelaisten sosiaali- ja
terveyspalveluja koskevaan tutkimukseen
Suomessa

Lydia Heikkilä

Valtioneuvosto Helsinki 2024

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi



Sámiid duohtavuohhta- ja soabadankomišuvdna
Sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio
Sámmilai tuottvuott- da suâvâdvuottkomissio
Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio
Sannings- och försoningskommission för samer
Sámi Truth and Reconciliation Commission in Finland

Valtioneuvosto
Valtioneuvoston kanslia
CC BY-NC-ND 4.0

ISBN pdf: 978-952-383-830-7
ISSN pdf: 2490-0966

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2024

Saamelaiset sote-palvelujen asiakkaina Katsaus saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluja koskevaan tutkimukseen Suomessa

Valtioneuvoston julkaisu 2024:12

Julkaisija Valtioneuvosto

Tekijä/t Lydia Heikkilä

Kieli suomi

Sivumäärä 167

Tiivistelmä

Selvitys luo katsauksen saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehitykseen ja tilanteeseen Suomessa, ollen koonti aihetta koskevista tutkimuksista ja raporteista. Tarkastelukohteina ovat palvelujen kehitys, saatavuus sekä asiakkaiden kokemukset ja tarpeet. Kyse on saamelaisten yhdenvertaisuuden ja itsemääräämisoikeuden toteutumisesta yksilö- ja yhteisötasolla. Tulokset on keskusteltu reflektiivisinä dialogeina saamelaisten avaintoimijoiden kanssa, arvioiden palvelujen kehittämistä, haasteita ja kehitystrendejä suhteessa sote-uudistukseen. Kehitys on ollut hidasta ja palvelujen saatavuus edelleen puutteellista jopa saamelaisten kotiseutualueella. Kehittämisen esteinä ovat viranomaisten tietämättömyys, kielteiset tai välinpitämättömät asenteet sekä lainsäädännön ja rahoituksen heikko tuki. Universalistisiin lähtökohtiin perustuva palvelujärjestelmä huomioi kansa- ja väestöryhmäkohtaisia erityistarpeita heikosti. Yhdenvertaisuus palvelujen saatavuudessa toteutuu huonosti sekä suhteessa pääväestöön että saamen kieliryhmien kesken. Sote-lainsäädännössä alkuperäiskansa saamelaisia käsitellään kielellisenä vähemmistönä, saamelaisten oikeuksien toteutumista palveluissa rajoitetaan yksilön kielitaitoon ja asuinpaikkaan perustuen. Palvelujen tarve on suurin saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, jossa saamelaisväestön enemmistö asuu.

Klausuuli

Tämä julkaisu on toteutettu osana valtioneuvoston asettaman saamelaisten totuus- ja sovintokomission työtä. Julkaisun sisällöstä vastaa tiedon tuottaja, eikä tekstisisältö välttämättä edusta komission eikä valtioneuvoston näkemystä.

Asiasanat

saamelaiset, pohjoissaame, inarinsaame, koltansaame, saamenkielinen, kulttuurinmukainen, sote-palvelut, alkuperäiskansaoikeudet, kotiseutualue

ISBN PDF 978-952-383-830-7

ISSN PDF 2490-0966

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-830-7>

Samer som kunder hos social- och hälsovårdstjänster – översikt över undersökningen om social- och hälsovårdstjänster för samer i Finland

Statsrådets publikationer 2024:12

Utgivare Statsrådet

Författare Lydia Heikkilä

Språk finska

Sidantal

167

Referat

Utredningen ger en översikt över utvecklingen av och läget för de kulturenliga social- och hälsovårdstjänsterna på samiska i Finland. Den utgör en sammanställning av relevanta studier och rapporter i frågan. I utredningen granskas utvecklingen av och tillgången till tjänster samt kundernas erfarenheter och behov. Det är fråga om tillgodoseendet av samernas självbestämmanderätt och av likabehandlingen av samerna på individ- och gemenskapsnivå. Resultaten baserar sig på reflekterande dialoger med samiska nyckelaktörer. I dialogerna bedömdes utvecklingen av tjänsterna samt utmaningarna och utvecklingstrenderna i förhållande till social- och hälsovårdsreformen. Utvecklingen har varit långsam, och tillgången till tjänster är fortfarande bristfällig till och med inom samernas hembygdsområde. Hinder för utvecklingen är myndigheternas bristande kunskaper, en negativ eller likgiltig attityd och ett svagt stöd från lagstiftningen och finansieringen. Servicesystemet har universella utgångspunkter och beaktar därför befolkningens och befolkningsgruppernas särskilda behov endast i liten utsträckning. Jämlikheten i tillgången till tjänster tillgodoses dåligt både i förhållande till majoritetsbefolkningen och mellan de samiska språkgrupperna. I social- och hälsovårdslagstiftningen behandlas urfolket samerna som en språklig minoritet, och tillgodoseendet av samernas rättigheter i fråga om tjänsterna begränsas utifrån individens språkkunskaper och bostadsort. Behovet av tjänster är störst utanför samernas hembygdsområde, där majoriteten av den samiska befolkningen bor.

Klausul

Denna publikation har utarbetats som en del av arbetet i den sannings- och försoningskommission för samer som tillsatts av statsrådet. Den som producerat informationen ansvarar för innehållet i publikationen. Textinnehållet återspeglar inte nödvändigtvis kommissionens eller statsrådets ståndpunkt.

Nyckelord

social- och hälsovårdstjänster, hembygdsområde, samiskspråkig, kulturenlig, samer, enaresamiska, skoltsamiska, nordsamiska, urfolk

ISBN PDF 978-952-383-830-7

ISSN PDF

2490-0966

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-830-7>

The Sámi as clients of health and social services – review of research on Sámi health and social services in Finland

Publications of the Finnish Government 2024:12

Publisher Finnish Government

Author(s) Lydia Heikkilä

Language Finnish

Pages

167

Abstract

This study provides an overview of the development and situation of Sámi-language and culturally appropriate health and social services in Finland, consisting of a compilation of studies and reports on the topic. The focus is on the development and availability of services and on clients' experiences and needs. This plays a key role in the realisation of the equality and self-determination of the Sámi at the level of individuals and communities. The results have been discussed in reflective dialogues with key Sámi actors, assessing the development of services, challenges and trends in relation to the health and social services reform. The development has been slow, and there are still shortcomings in the availability of services even in the Sámi Homeland. Obstacles to development include a lack of awareness among the authorities, negative or indifferent attitudes and weak support from legislation and funding. A service system based on universalistic principles takes little account of the special needs specific to individual populations and population groups. Equality in the availability of services is poorly realised both in relation to the majority population and between Sámi language groups. The legislation on health and social services treats the Indigenous Sámi as a linguistic minority, and the realisation of the rights of the Sámi in services is restricted based on individuals' language skills and place of residence. The need for services is greatest outside the Sámi Homeland, where the majority of the Sámi population lives..

Provision

This publication was produced as part of the work of the Government-appointed Truth and Reconciliation Commission Concerning the Sámi People. Its content is the responsibility of the author and does not necessarily represent the views of the Truth and Reconciliation Commission or the Government.

Keywords

health and social services, Sámi Homeland, Sámi-language services, culturally appropriate services, Sámi people, Inari Sámi, Skolt Sámi, North Sámi, Indigenous peoples

ISBN PDF 978-952-383-830-7

ISSN PDF

2490-0966

URN address <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-830-7>

Sápmelaččat sode-bálvalusaid áššehassan Sierračielggadus Sápmelaččaid duohtavuoda- ja soabadallankommišuvdnii

Stáhtaráđi almmustahttimat 2024:12

Almmustahtti Stáhtaráđđi

Dahki/t Lydia Heikkilä
Giella suomagiella Siidomearri 167

Čoahkkáigeassu

Čielggadus addá geahčastaga sámegielat ja kultuvrra čuvvon sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid ovdáneapmái ja dillái Suomas, ja lea čoahkkáigeassu fáttá guoskan dutkamušain ja raporttain. Guorahallančuozáhahkan leat bálvalusaid ovdáneapmi, oážžun sihke áššehasaid vásáhusat ja dárbbut. Jearaldagas lea sámiid ovtaveardásašvuoda ja iešmearridanvuoigatvuoda ollašuvvan ovttaskas- ja searvvušdásis. Bohtosat leat ságastallojuvvon refleksiivvalaš dialogain sápmelaš guovddášdoabmiiguin, ja árvvoštallojuvvon bálvalusaid ovdideami, hástalusaid ja ovdánantreandaid sode-ođastusa ektui. Ovdáneapmi lea leamaš njoahci ja bálvalusaid oážžun lea ain váilevaš juobe sámiid ruovttuovllus. Ovdideami hehttehussan leat virgeoapmahaččaid diehtemeahtunvuohta, negatiiva dahje badjelgeahčči miellaguottut ja lassin lánkaásaheami ja ruhtadeami heajos doarjja. Universalisttalaš vuolggasajiide vuodđuduvvan bálvalusvuogádat váldá vuhtii álbmot- ja olmmošjoavkku guoskevaš sierradárbbuid hejot. Ovtaveardásašvuohta bálvalusaid oážžumis ollašuvvá hejot sihke váldoálbmoga ektui ja maidái sámegielat giellajoavkkuid gaskkas. Sode-lánkaásaheamis eamiálbmot sápmelaččat gieđahallojuvvojit gielalaš vehádahkan, sápmelaččaid vuoigatvuodaid ollašuvvan bálvalusain gáržžiduvvo guoskat ovttaskas olbmo giellamáhtu ja ássanbáikki. Bálvalusaid dárbu lea stuorámuš sámiid ruovttuovllu olggobealde, gos sámeálbmoga eanetlohku ássá.

Klausula Dát almmustahttin lea ollašuhhton oassin barggus sámiid duohtavuoda- ja soabadankommišuvnnas, man stáhtaráđđi lea ásahan. Almmustahttima sisdoalus vástida dieđu buvttadeaddji, iige teakstasisdoallu vealttakeahtta ovdas kommišuvnna iige stáhtaráđi oainnu.

Áššesánit sápmelaččat, davvisámegiella, anárašgiella, nuortalašgiella, sámegielat, kulturmielásaš, sode-bálvalusat, eamiálbmotvuoigatvuodát, ruovttuovlu

ISBN PDF 978-952-383-830-7 ISSN PDF 2490-0966

Almmustahttima čujuhus <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-830-7>

Sämmiliih soti-palvulusâi äššigâssân Sierânâščielgiittäs Sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättämkomission

Staatâräädi almostitme 2024:12

Almostittee Staatâräädi

Rähtee/h Lydia Heikkilä
Kielä suomâkielä Sijdomööri 167

Čuákankiäsu

Čielgiittäs keejäst sämikielälij já kulttuurmiäldäsij sosiaal- já tiervâsvuotâpalvulusâi ovdânman já tilân Suomâst, leđedijn čuákankiäsu fáadá kyeskee tutkâmušâin já raportijn. Tárkkumčuosättâhhân láá palvulusâi ovdânem, finnimvuotâ sehe äššigâsâi feerimeh já táarbu. Koččâmâš lii sämmilij oovtiärdäsâšvuotâ já jiešmeridemvuoigâdvuotâ olášuumist ohtâgâs- já siärvâdâhtäásist. Puátusijn lii savâstállum reflektiiv dialogin sämmiläš čoovdâtuáimeigijn, árvuštálmáin palvulusâi ovedem, háástuid já ovdânemsuundijd koskâvuotâst soti-udâsmittem tooimânpieijâmân. Ovdânem lii lamâš hiđes já palvulusâi finnimvuotâ lii ain vááijuvlâš jobâ sämmilij päikkikuávlust. Ovedem iästun láá virgeomâhái tietimettumvuotâ, negatiivliih teikkâ peerustmettum munejurduuh sehe lahâasâtemm já ruttâdem hiäjus toorjâ. Universalistisâš vuolgâsoojid vuáđuduvvee palvâlemvuáhádâh váldá hiäjuht vuotân aalmug- já viehâdâhjuávhuid kyeskee sierânâstârbuid. Oovtiärdäsâšvuotâ sosiaal- já tiervâsvuotâpalvulusâi finnimvuotâst olášuvá hyeneeht sehe koskâvuotâst válduviehâdâhân ete säämi kielâjuávhui kooskâst. Soti-lahâasâtmist algâaalmug sämmilij kiedâvušeh kielâlâš ucceevlohon, sämmilij vuoigâdvuotâi olášume palvulusâin räijejeht ovtâskâs ulmuu kielâtâáidun já aassâmsajan vuáđuduumáin. Palvulusâi tárbu lii stuárráamus sämmilij päikkikuávlust ulgguubeln, kost sämmiläšvievehâdâh eennâbloho áásá.

Klausuul Taat almostittem lii olášuttum uáassin staatâräädi asâttâm sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättämkomissio pargo. Almostittem sistuálust västid tiäđu pyevitteijee, ijge tekstâsistuálu veltidhännáá oovdâst komissio ijge staatâräädi uáinu.

Äššisäänih sämmiliih, tavesämikielâ, anarâškielâ, nuorttâkielâ, sämikielâlâš, kulttuumiäldäsâš, soti-palvulusah, algâaalmugvuoigâdvuotâh, sämmilij päikkikuávlust

ISBN PDF 978-952-383-830-7 ISSN PDF 2490-0966

Almostittem
čujottäs <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-830-7>

Sä'mmla soti-kääzzkõõzzi ä'sšne'kken Pääđčiołgtõs Sä'mmlai tuõttvuõtt- da suävâdvuõttkomissioo'je

Riikksuâvtõõzz čõõđtõõzz 2024:12

Čõõđteei

Riikksuâvtõs

Raajji/Raaji

Lydia Heikkilä

Kiõll

lää'ddkiõll

Seidmie'rr

167

Vuänõs

Čiołgtõs räajj kiõldõõgg sää'mkiõllsai ja kulttuurmeâldlai sosiaal- da tiõrvâsvuõttkääzzkõõzzi oudâsviikkõõšse da vuâkka Lää'ddjânmmest, ååreen õ'htekeässmõš ää'sš kuõskki tu'tkummšin da rapoortin. Ta'rkstõõllämpäi'kken liä kääzzkõõzzi oudnummuš, vuäžžmõš di ä'sšni'kki toobdâlm da taarb. Kõõčmõš lij sä'mmlai õõutverddsazvuõđ da jiočmie'reemvuõiggâdvuõđ teâuddjummmšest persoon- da õutstõstää'zzest. Puäđõõzz liä sagstõllum reflektiivlaž dialogân sä'mmlai vuei'vvtõimmjee'jivui'm, ärvvõõlee'l kääzzkõõzzi oudâsviikkõõžž, va'žžõõzzid da oudnemtree'ndid kõskkvuõđâst soti-õõdummsa. Oudnummuš lij oudnam meälgžet da kääzzkõõzzi vuäžžmõš lij veäl oudâs vännai jo-ba sä'mmlai dommvu'đest. Oudâsviikkõõžž kõggân liä ve'rõgnii'kki tie'dte'mesvuõtt, kiõldla le'be huõltes fi'ttjõõzz di lää'jjiõttummuž da teäggõõzz rää'žžes tuärjõs. Universaliistisid vue'lggõõsõ'jid vuäđõõvvi kääzzkõõsriäžldõk väldd lokku meer- da narodjoukkpuäđlaž spesiaaltaarbid hue'neld. Oõutverddsazvuõtt kääzzkõõzzi vuäžžmõõžžâst teâuddjâävve hue'neld nu't kõskkvuõđâst vä'lddnarõõde gu sää'm kiõlljoouki kõõsk. Soti-lää'jjiõttummmšest alggmeer sä'mmlaid kiõtt'tõõlât kiõll'laž uu'ccbõs joukkân, sä'mmlai vuõiggâdvuõđi teâuddjummuž kääzzkõõzzin rää'jtet persoon kiõlltaiddu da jälstempäikka vuäđõõvee'l. Kääzzkõõzzi tarbb lij šuurmõs sä'mmlai dommvu'đ äälgbeä'lnn, ko'st sää'mnarõõd jäänbõs jäälast.

Klausuul

Tät čõõđtõs lij vikkum čõõđ pie'kken riikksuâvtõõzz šioõteem sä'mmlai tuõttvuõtt- da suävâdvuõttkomissioo tuäj. Čõõđtõõzz siiskõõzzâst va'sttad teäđ puu't'teei, ij-ga te'ksttsiiskõs vie'ltkâni eettkâstt komissioo ij-ga riikksuâvtõõzz vuänmmõõžž.

Ä'sš-sää'n

sä'mmla, tä'vvsää'mm, aanarsää'mm, nuõrttsää'mm, sää'mkiõllsaz, kulttuurmeâldlaž, soti-kääzzkõõzz, alggmeervuõiggâdvuõđ, dommvu'vdd

ISBN PDF

978-952-383-830-7

ISSN PDF

2490-0966

Čõõđtõõzz adrõs <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-830-7>

Sisältö

Čoahkkáigeassu	11
Čuákánkiäsu	17
Ö'htekeässmõš	23
Yhteenveto	30
1 Selvitys saamelaisista sosiaali- ja terveyspalvelujen asiakkaina	36
1.1 Tavoite	36
1.2 Tutkimusasetelma	37
1.3 Menetelmälliset ratkaisut ja toteutus	38
1.4 Aineistot	40
1.4.1 Kirjallisuusaineisto	40
1.4.2 Avaintoimijakeskustelut	42
1.5 Tietosuojaan ja tutkimuseetiikkaan liittyvät kysymykset	43
2 Saamelaisväestön asema sosiaali- ja terveyspalveluja koskevassa lainsäädännössä	45
2.1 Saamenkieliset palvelut	45
2.2 Kansainväliset sopimukset	48
3 Saamelaisten terveyden ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilanne	51
3.1 Ajankohtainen tieto saamelaisten terveydestä ja hyvinvoinnista	54
3.2 Pohjoismaiset saamelaisten terveystutkimukset	62
3.3 Saamelaiset terveyspalvelujen käyttäjänä Pohjoismaissa	65
4 Saamenkieliset ja kulttuurin mukaiset sosiaali- ja terveyspalvelut palvelujärjestämisen haasteina	68
4.1 Mitä saamelaiset sote-palvelut ovat? Mitä palveluilla ymmärretään?	68
4.2 Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen laatusuositukset	71
4.3 Kulttuuriset oikeudet	72
4.4 Itsemääräämisoikeus	73
4.5 Kulttuurisesti turvatut palvelut	73
4.6 Palvelujen kielellinen ja kulttuurinen saavutettavuus	74

5	Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehityskaari	76
5.1	Saamelaisväestö ja yhteiskunnallisten palvelujen tulo	76
5.2	Saamenkieliset peruspalvelut nousevat agendalle.....	78
5.3	Saamelaisten sote-palveluja koskeva monimuotoistunut tiedontuotanto.....	81
5.4	Hyvinvointialueiden tiedolla johtaminen ja saamelaiset.....	84
6	Saamelaisten kokemukset sote-palvelujen saatavuudesta Suomessa	88
6.1	Keiden ääni kuuluu palvelututkimuksissa?	88
6.2	Kokemukset saamenkielisten sote-palvelujen saatavuudesta.....	91
6.3	Julkisten sosiaali- ja terveystalvelujen saatavuus saamelaisten kotiseutualueella	94
6.4	Rajat ylittävät palvelut.....	95
6.5	Väestöryhmittäiset erityispiirteet.....	96
6.5.1	Asuinpaikkakohtaiset erot palveluiden saatavuudessa	97
6.5.2	Kieliryhmäkohtaiset erot palvelujen saatavuudessa	99
7	Palvelutarpeiden kulttuuriset erityispiirteet	101
7.1	Saamelaisten ikäihmisten palvelut.....	102
7.2	Saamelaisten lapsiperheiden palvelut.....	104
7.3	Saamelaisten vammaisten henkilöiden asema ja palvelut.....	106
7.4	Saamelaisten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asema.....	108
7.5	Saamelaisten psykososiaaliset palvelut	109
7.6	Poronhoitajien ja muiden perinteisten elinkeinojen harjoittajien palvelut	111
7.7	Kelan palvelut ja sosiaaliturva.....	113
8	Saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutuminen	118
8.1	Viranomaisten näkemykset saamenkielisten palvelujen saatavuudesta	118
8.2	Hallituksen kertomus kielilainsäädännön toteutumisesta.....	121
8.3	Julkishallinnon kielistrategiat ja kielipoliittiset ohjelmat.....	123
8.4	Syrjintätieto	124
8.5	Kansainvälisten sopimusten seuranta.....	124
9	Saamelaisten kokemukset sote-palveluista	127
9.1	Palvelutyytyväisyys ja käyttöhalukkuus.....	128
9.2	Palvelut on suunniteltu "keskivertokansalaisille".....	131
10	Johtopäätökset ja pohdinta	134
10.1	Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen hidas kehityskaari.....	134
10.2	Saamelaisväestön näkymättömyys palvelujärjestelmässä	135
10.3	Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen nykyiset vahvuudet ja haasteet.....	137
10.4	Normatiivisen perustan heikkoudet	139
10.5	Tavoitteena osaava organisaatio	141
10.6	Saamenkielisten palvelujen luonteva käyttö.....	144
11	Lähteet	146

ČOAHKKÁIGEASSU

Duogáš ja ollašuttin

Dán čielggadusa mihttomearrin lea dahkat teahtis ja nu mánggabealat oppalašgeahčastaga go vejolaš sámegeilat ja kultuvrra čuovvu sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid dilis Suomas. Čielggadus barggu gažaldatásahallan lea áigeguovdilis sihke jođus lean sápmelaččaid duohtavuodá- ja soabadallanproseassa ja sode-ođastusa čađaheami mielde. Mihttomearrin lea lasihit áddejumi dain guovddáš oassedahkkiin, mat leat sámegeilat ja kultuvrra čuovvu sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid ovdáneami ja dáláš dili duogážis, ja árvvoštallat, man bures almmolaš bálvalanvuogádat lea sáhttán vástidit sámeálbmoga bálvalandárbbuide, ja mat leat dáláš dili stuorimus hástalusat ja vejolašvuodát.

Guorahallama deaddočuoggán leat sápmelaččaid iežas vásáhusat ja perspektiivvat. Dáinna ovttas guorahallat eiseválddiid ipmárdusa sámegeilat ja kultuvrra čuovvu bálvalusaid dilis. Doaibmaásahallama duogážis lea nuppe dáfus dárbu oažžut čohkkejuvvon ipmárdusa sápmelaččaid duođalaš sajádagas bálvalanvuogádagas. Nuppe dáfus háliidit oažžut dieđu sápmelaččaid vásáhusain sode-bálvalusaid kunddarin. Gažaldagat maid dárkkástallat leat sápmelaččaid vásáhusat sámegeilat ja kultuvrra čuovvu bálvalusaid fáhtehahttivuodas, bálvalanvásáhusain ja dárbbuin. Čiekŋalut dárkkástallamis gažaldat lea maiddái das, mo sápmelaš kundarat vásihit sin leat deaivvaduvvon ja mo sii vásihit ahte singuin lea láhttejuvvon bálvalusain, dahje bálvalusdáhphusa sierra muttuid heivvolašvuodas sin perspektiivvas.

Ovttas sápmelaččaid ovttaskas-, servodat ja álbmotdási gažaldagain árvvoštallat sápmelaččaid sode-bálvalusaid kunddarin maiddái bálvalanvuogádaga dási albnoneapmin. Man bures Suoma almmolaš bálvalanvuogádat, mii vuodđuduvvá universála ipmárdussii ovttalágan bálvalusain, lea sáhttán duođalaččat ollašuttit ovttaveardásaš bálvalusaid juohkehažžii?

Gažaldat lea mángga dáfus sápmelaččaid eamiálbmotsajádahkii laktásan iešmearridanvuogátvuodá ja ovttaveardásašvuodá ollašuvvamis. Ovttaskas dásis dat oaivvilda sápmelaš olbmo vejolašvuodaid iešráđálaččat bajásdoallat iežas buresveadjima ja dearvvašvuodá ja oažžut dárbbášlaš veahki dahje doarjaga dáinna gielain man háliida dahje buoremusat máhtta ja vugiiguin, mat leat

jierpmálaččat ja relevánttat su kultuvrra, eallinvugiid ja eallinbirrasa dáfus. Eamiálbmotperspektiivvas dat lassin oaivvilda sápmelaš servodagaid ja álbmoga sajadaga, váikkuhanvejolašvuodaid sihke iešmearridanvuoigatvuođa ollašuvvama sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusain.

Čielggadus lea ollašuhttojuvvon geavahemiin mánggaid meannudanvugiid ja atnimin ávkin mánggalágan materiálahaid. Čálalaš materiála čoahkkana sámegeielat ja kultuvrra čuovvu sode-bálvalusaid dili guoskkahan dutkamušain ja čielggadusraporttain. Aiddostahtti materiálan analyserejuvvojedje mánggat hálddahuslaš oalgečielggadusat, raporttat ja ovttaskas dutkamušat, mat lea guvllolaččat dahje sisdololaččat sierra vugiin čuozihuvvon dahje gieđahallet dihto sierragažaldagaid. Materiála lea buvttaduvvon oassin sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaid mánggasuorggat ovddidanbargguid ja gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvama láhkageatnegahtton čuovvuma. Bohtosat dolvojuvvojedje ságastallamii reflektiivvalaš dialogaid vehkiin guhkesáigásaš sápmelaš sode-suorggi čoavddadoibmiiguin ja seammás čohkkiiimet sin ákkastallojuvvon árvoštallamiid sámegeielat ja kultuvrra čuovvu bálvalusaid ovddidanbálgá olahusain, hástalusain, vejolašvuodain ja guovddáš ovddidantreanddain lagamus boahttevuođas. Áigejuovdilis ja oktilaš gova hábmema sámegeielat ja kultuvrra čuovvu sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusain hehte dat ášši, ahte dutkamuš- ja čuovvundiehtu lea viehka girjás ja sisttisdoallá mánggaid dieđu suoivvaguovlluid. Dan dihtii sápmelaš áššedovdiid vásihusdieđus lea stuorra mearkkašupmi fenomena ollislaš gova hábmemis.

Bohtosat

Bohtosiid mielde sámegeielat ja kultuvrra čuovvu sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaid ovdánangávva lea Suomas ovdánan njozet, ja bálggis lea leamašan mohkkái ja biedggus. Sámegeielat ja kultuvrra čuovvu sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaid fáhtehahttivuođas leat ain stuorra váilevašvuodát. Juoba sápmelaččaid ruovttuguovllus mánggat sámegeielat vuođđobálvalusat váilot ollásit. Dát diehtu lea buktojuvvon dávjjit ovdan sierra oassebeliid ollašuhttan čuovvundutkamušain ja gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvama guoskkahan čielggadusain. Riikkaidgaskasaš olmmošvuoigatvuođaid bearráigeahččanraporttain Suopma lea jo guhkká ožžon fuomášuhttimiid ja ávžžuhusaid buoridit sámeálbmoga iežasgeielat sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaid oažžunlági.

Deháleamos ovdáneami eastagat leat leamašan eiseválddiid diehtemeahttunvuohta sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuođain, negatiivvalaš dahje berošmeahttun jurddašanvuoigt sihke bálvalusaid ordnema guoskkahahtti láhkaásaheami ja ruhtadeami heajos doarjja. Universalisttalaš ipmárdusaide vuođđuduvvi

bálvalanvuogádat deattuha ovttalágan bálvalusaid, ja das leat váttisvuodát dovddastit ja dohkkehit sierra dárbbuid álbmot- ja veahkadatjoavkkuid guovdu, mat spiehkkasit gáržžes dásseárvvu ipmárdusas.

Sámegiela ja kultuvrra čuoovu bálvalusaid ovddideapmi lea, čoavddadoibmiid mielde, leamašan bieđggus olles vássán 2000-logu. Váttisvuohtan gehččojuvvui dat, ahte fidnus johtui vuolgán sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaid ovddidanbargu lea dušše hárvvet mearrašuvvan sámeservodaga perspektiivvas ja ja dárbbuin ja dan eavttuid mielde. Ovddidanresursa lea leamašan meari bealis hui smávva mánggahámat ovddidandárbbuid ektui. Ovddidanbarggu boađusin leat ožžon áigái soames smávva olahusaid, muhto bohtosiid ollašuttimis geavatlaččat leat leamašan váttisvuodát, dasgo dat livččii gáibidan bálvalanvuogádaga ráhkaduslaš dahje doaimmalaš nuppástusaid.

Ovttaveardásašvuohta sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaid fáhtehahttivuođa dáfus ollašuvvá funet. Sápmelaččat leat sierraárvvolaš sajádagas sihke váldoálbmoga ektui ja sámi giellajoavkkuid gaskkas. Davvisámegiela bálvalusat leat eanemus, muhto anáraš- ja nuortalašgiela bálvalusaid dilli lea heajumus. Dulkon lea sámi giellalága mielde nuppisadjásaš vuohki ordnet bálvalusaid, ja dan galggašii geavahit dušše dan dáhpháhusas, go iežasgiela bálvalusa ii sáhte muđui ordnet. Sápmelaš áššehasat dollet goittotge áššiid dikšuma dulkoma vehkiin váivašuhhtin.

Sámegiela ja kultuvrra čuoovu sode-bálvalusaid ordnen ja buvttadeapmi gáibidit iežaslágan sierračehppodaga. Ovddidanbarggus leat leamašan mánggat doaibmit, ja dan leat ollašuhhtán fierpmádatovttasbarggus sápmelaččaid ruovttuguovllu gielddat, Sámediggi, Davvi-Suoma sosiálasuorggi máhttuguovddáža sámeovttadat, Sámi oahpahušguovddáš (SOGSAKK) ja SámiSoster ry. Ovddidanbargu lea dahkkojuvvon dialogalaš ovttasbarggus smávva doaibmijoavkkuin, mas ledje lagaš gaskavuodát sámeservodahkii ja ipmárdus dan dárbbuin ja dilis. Oktan boahhtevuođa hástalusson čoavddadoaibmit oidnetge dan, man bures nuppástuvvan bálvalusaid ordnema ráhkadusas sáhttit seailuhit dán ovddideami resurssa mii lea bohtán eamiálbmogiin.

Leat lihkestuvvan oažžut áigái muhtun ollislašvuođa dáfus smávva, muhto ovttaskas sápmelaš olbmuid dáfus kánske mearkkašahtti buoridemiid jahkelogiid bistán ovddidan- ja váikkuhanbarggu boađusin. Sápmelaš čoavddadoaibmit ledje ovtamielalaččat das, ahte sámegiela ja kultuvrra čuoovu sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaid dilli lea buorránan buoremusat – ja kánske dušše beare – bálvalusaid oasis mat addojuvvojit ahkeolbmuide ruoktot. Dat leat buvttaduvvon sierra čuozihuvvon resurssa vehkiin, ja bálvalusa sisdoalus ja ollašuhhtinvugiin lea sohppojuvvon ovttasbarggus Sámedikkiin ja sápmelaččaid ruovttuguovllu gielddaiguin.

Sámegiela ja kultuvrra čuoovu psykososiála bálvalusat lea nubbi bálvalanollislašvuohta, mii lea mannan jagiin váldán stuorra lávkkiid ovddasgavlui. Bálvalusat ordnejuvvojit goittotge ain fidnun iige dain leat stáđásmuvvan sajádat bálvalanvuogádagas. Sámegiela psykososiála bálvalusaid heajos oazžunláhki lei guhká dihtosis. Sápmelaččaid duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna johtui bidjama haga psykososiála bálvalusaid ovddidandárbuid ja resurserema ákkastallamat eai goittotge livččii lohtanan servodatlaš mearrádusdihkama dássái.

Sámeperspektiivvas lánkaásahanvuođu eahpejeaggalašvuođat dagahit dihto ruossalasvuođaid buresveadjinguovlluid doaimmalaš vuolggasajiide. Sápmelaččaid eamiálbmotvuoigatvuođat gieđahallojuvvojit Suoma ođasmahtton sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusa lánkaásaheamis ain dušše gielalaš vuoigatvuohtan, buohtastahhtimiin daid juoba giellaunnitloguid sajádahkii ja vuoigatvuođaide. Go hállat vuoigatvuođas geavahit sámegiela čujuhit dáinna sámi giellaláhkii iige vuođđoláhkii. Bálvalusordnejeaddjái ii leat girjejuvnon sáme- dahje guovttagielat bálvalusaid ordnegeatnegasvuohta. Vuolit lánkaásaheapmi ásaha sierra sajiin Suomas ássan sápmelaččaid sierraárvvolaš sajádahkii. Vaikko sápmelaččaid vuođđolágalaš vuoigatvuohta bajásdoallat iežaset giela ja kultuvrra guoskkaha olles Suoma, gokčá sámi giellaláhka dušše sápmelaččaid ruovttuguovllu ja Lappi buresveadjinguovllu čujuhan bálvalusaid sápmelaččaid ruovttuguovllu ássiide. Dan lassin sámi giellaláhka guoskkaha meroštallojuvnon stáhta eiseváldiid bálvalusaid, dego ÁEla, Mela, magistráhta, riektelágádusa ja bolesa. Seammasullasaččat sámegiela vuođđobálvalusaid stáhtaossodaga ja sierra doarjaga mearrašuvvan ja geavahanákkat guoskkahit dušše sápmelaččaid ruovttuguovllu guođedettiin stuorra oassi sámeveahkadagas dan olggobeallái.

Dán muttu stuorimus ovddidandárbbut laktásit, čoavddadoaimmiid mielde, bálvalanorganisašuvnna ráhkaduslaš ovddideapmái ja árabut gárgehuvvon kultuvrralaš bálvalusbuvttadanvugiid ja bargovugiid ollašuhhtimii geavatlaččat. Sámegiela ja kultuvrra čuoovu bálvalusaid galggašii dás ovddosgavlui figgat ovddidit bálvalanollislašvuohtan ja čavddis bálvalanbálgán nu, ahte bálvalusaid sáhtá buvttadit atnimin ávkin mánggakanála meannudanvugiid ja njuovžilit heivehemiin. Sámegiela ja kultuvrra čuoovu bálvalusaid ollislašvuođas galggašii leat sihke iehčanás doaimmaváldi ja doaimmi oktavuodát olles bálvalanorganisašuvnna doaimmanvugiid ja bálvalusbagadallama ektui. Mihttomearrin livččiige čeahpes organisašuvdna, mii sáhtá njuovžilit ja áššedovdámušain vástidit sámekundara bálvalusdárbbuide dovddastemiin su gielalaš ja kultuvrralaš dárbbuid. Dán ektui dárbbáhit ráhkaduslaš ovddideami, vai mearrádusdihkama ja ovddideami doarjjan dárbbálaš eamiálbmotvuoigatvuođaid čuoovu servodatosolašvuohta ja ja fierpmádatlaš ovttasbargu Sámedikkiin ráđđádallamin ollašuvvašii.

Bálvalusbagadallama ja njuovžilis bargojuogu lassin sámegielat bálvalusaid fáhtehahttivuođa buorideami gáibádusat leat doarvái buorre gulahallan ja diehtojohtin. Sihke kundariid ja bargoservodaga lea dehálaš diehtit, geat leat guđege sámegiela geavaheaddjit ja mo sámegielat bargiid lusa ohcalit. Sámi giellabirrasiid šaddan doaibmačuoggáide, maid sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid fálet, lea maiddá okta dehálaš mihttomearri, vai sámegielaid geavaheapmi lea lunddolaš ja bargiid gielladáidu bissu ja ovdána ámmátlaš gáibádusdási mielde. Dakkáraččaid ráhkadeapmi gáibida bargoservodagas diđolaš ja systemáhtalaš doaimmaid ja organisašuvnnalaš ráhkadusnuppástusaid, mat laktásit bargojuhkui, doaibmavugiide ja doaladumiid nuppástusaide.

Sámegielat ámmátlaš máhttima resurssa dorvvasteapmi, mii lea anus, lea okta dán muttu stuorimus hástalusain. Sámegielaid rávesolbmuidoahpahus ii leat doaisttáži buktán doarvái olu giellamáhtolaš bargofámu, eaige sáme giellabirrasiid šaddama gáibádusat leat doarvái bures dorvvastuvvon organisašuvnnalaš doaimmaiguin. Bargosajiin váilot eanaš čielggas geavadagat ja rávvagat, maid mielde sámegielat ja kultuvrra čuovvu bálvalusaid ektui doaibmat ja mat leat olles bargoservodaga dihtosis. Bargoárgga geavatlaš čovdosat leat dán rádjái menddo dávjá báhcán ovttaskas doibmiid ovddasvástádussan ja leat sorjavaččat sin doaladumiin, dieđuin ja dáidduin ja sin bargoorientašuvnnas. Dasgo organisašuvnna badjedásis sohppojuvvon vuodđojurdagat ja doaibmavuođat leat unnán, leat doaladumiide laktásan gažaldagat bisson sápmelaččaid sosiála ja dearvvašvuodabálvalusaid oažžuma ja fállama stuorimus gažaldahkan. Smávva joavku sode-bargiin geat deaivvadit sápmelaččaid kunddarbarggus oidnet gal gielalaš ja kultuvrralaš máhttima dehálašvuoda barggustis. Sii sáhttet váldenjuolggadusaid olis heivehemiin barganvugiidis muhtun veardde dáhphusa mielde vuhtiiváldit sámekundariid goassášge dárbbuid. Dát bargit dollet sámegiela ja kultuvrra čuovvu bálvaleami dehálažžan sihke kunddar- ja dikšunbarggu lihkestuvvama ja sin iežas barggu jierpmálašvuoda dáfus. Muhto nu guhkká go dat ii leat oassi almmolaččat dohkkehuvvon sosiála- ja dearvvašvuodasuorggi paradigma eaige das leat doarjjan bargosajis dahkkojuvvon soahpamušat, sáhtta dat dagahit bargoservodaga gaskkas soahpameahttuvuođa ja bahčavuoda. Sápmelaš bargit gáibidit maiddá bargosis doarjjan eanet veardásašdoarjaga ja ovddidanfierpmádagaid doaimma go árabut. Čoavddadoaibmiid mielde doaladumiid nuppástusa lea dehálaš gáhttet ja ovddidit diđolaččat earálágan doaimmaiguin nu, ahte dat ovdána olles organisašuvnna ráhkadusaid ja doaibmakultuvrra čađa.

Sosiála- ja dearvvašvuodasuorggi ámmátlaš skuvlejupmi ii leat sisttisoallan sámegiela ja kultuvrralaš ipmárdusa dahje bargovugiid oahpahusa. Dáláš sosiála- ja dearvvašvuodasuorggi oahppoplánaid olis sámegielat ja kultuvrralaš máhttin ii leat beassan šaddat iige čoggot. Gielalaš ja kultuvrralaš lassečehppodaga dárbu guoskkaha hui mánggahámat ámmátjoavkkuid, maid oahppoplánaide dáid sisdoaluid galggašii

integreret. Skuvlejumái laktáseaddji dárbbut leat mánggabealagat ja sisdoaluidis bealis muhtun veardde maiddá earáhuvvan ja dat leat gitta oahppi vuolggasajiin: leago eatnigiela bealis sámegiela ja man olu lea šaddan sápmelaš giella- ja kulturbirrasis ja oahppan kultuvrralaš vugiid ja ipmárdusa.

Sámegiela bálvalusaid dárbu ja geavat laktásit lahkaset sámegielaid almmolaš sajádahkii sápmelaččaid ruovttuguovllus ja Suomas. Jođus leat mánggat sierra guovlluide váikkuheaddji ovddidanproseassat, mat nuppástuhttet sámegiela ja kultuvrra čuovvu bálvalusaid sajádaga ja geavaheami. Sámegiela ja kultuvrra assimilašuvnna ja revitalisašuvnna váikkuhusat oidnojit sierra vugiin sierra ahke- ja giellajoavkkuin ja sierra sajiin Suomas ássan sápmelaččaid eallimis. Mannan jahkelogiid áigge jođánit ovdánan sámegielaid ealáskeapmi leage buktán nuppástusaid sámegielaid servodatlaš sajádahkii mii speadjalastá ovdamearkka dihtii sámegielaid oahppobirrasiid viidáneapmái ja sámegielaid geavahanaktiivvalašvuoda nanosmuvvami. Daid logalaš joatkan sámegielaid geavahanoktavuođat šaddet eanet mánggabealagin ja viidánit. Lea buorre fuomášit, ahte sámi gielladilli ja sámegielaid bálvalusaid dilli eallá ja hápmašuvvá dán áiggis garrasit ja šaddada ođđalágan sámegiela bálvalandárbbuid ja geavaheaddjiid čoahkkanemiid. Stuurimus sámegiela ja kultuvrra čuovvu bálvalusaid šaddandárbbut leat sápmelaččaid ruovttuguovllu olggobealde, gosa sámeálbmoga eanetlohku lea čoahkkanan.

Čoahkkáigeassun sáhttit gávnnaht, ahte servodatlaš mihttomearrin galggašii leat sámegiela ja kultuvrra čuovvu sosiála- ja dearvvašvuodafuolahusa bálvalusaid lunddolaš geavaheapmi. Dat lea buktuojvovon dutkamušbohtosiin ovdan jo guhkká ja oaivvilda oanehaččat dan, ahte kunddar oažžu lunddolaččat bálvalusaid gielain man háliida, iige dan dárbbas sierra gáibidit. Das ja bálvalusaid ovttaveardásaš ollašuvvamis sierra álbmot- ja veahkadatjoavkkuid gaskkas leat vel viehka guhkin. Sámegielaid lunddolaš geavaheami gáibádussan leat bálvalanorganisašuvnna plánavuloš ja diđolaš doaimmat giellamáhtolaš ja kultuvrralaččat čeahpes bargoveaga dorvvasteapmin sihke mánggaárvosaš, vealakeahtes bargovugiid ja doaimmakultuvrra ráhkadeapmin.

Bálvalusaid lunddolaš geavaheami gáibádussan leat kundara luohtámuš sámegiela ja kultuvrra čuovvu bálvalusaid doaimmami, joatkašuvvami ja kvalitehtii. Dat šaddá ja nanosmuvvá gulul positiivvalaš vásáhusaid bokte. Giellageavaheami hájnumit ja vuogit nuppástuvvet njozet. Daid duogážiis sáhttet leat sápmelaččaid juhkkuojvovon dahje persovnnalaš negatiivvalaš vásáhusat áššiid dikšumis ja deaivvadeamiin suomelaš eiseválddiiguin sihke sámegielaid ja kultuvrra heajos árvvusatin Suomas. Nuppástus gáibida diđolaš positiivvalaš doaimmaid bálvalusaid ordnejeaddjiid dáfus nu, ahte bálvalanvuogádagas earuhit sámekundariid dárbbuid ja figgat vástidit dáidda albma láchkai ovttaveardásaččat.

ČUÁKÁNKIÄSU

Tuávváš já olášuttim

Taan čielgiittás ulmen lii kejâstid uánihávt, nuuvt maangâpiälávt ko máhđuláš sâmielâlij já kulttuurimiäldásij sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi tilán Suomâst. Čielgiittâspargo koččâmâšâiasâtem lii äigikyevdil sehe joođoost lejee sâmmilij tuotâvuotâ- já sovâdâttâmpoosees ete soti-uđâsmittem tooimânpieijâm keežild. Târguttâssân lii lasettid ibárdâs toin kuávdášlijn uásitahhein, moh láá sâmielâlij já kulttuur miäldásij sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi ovdánem sehe tááláá tile tuáváást, já árvuštállâđ, mon pyereest almoláš palvâlemvuáhádâh lii pastam västidid sâmmilâšviehâduv palvâlemtârboid, já moh láá tááláá tile stuárráamuuh háástuh já máhđulâšvuodah.

Tarkkum tiäddučuogâstâhhân láá sâmmilij jieijâs feerimeh já uáinimčievah. Ton paaldâst tarkkuustâllojeh virgeomâhái uáinuh sâmielâlij já kulttuurimiäldásij palvâlusâi tiileest. Pargoasâtem tuáváást lii oovtâ tááhust tárbu uázžuđ čuákkejum ibárdâs sâmmilij reálisâš sajattuvâst palvâlemvuáhâduvâst. Nube tááhust halijduvoo uázžuđ tiäđu sâmmilij feeriimijn soti-palvâlusâi äššigâssân. Tarkkumvuálážin koččâmušsân láá sâmmilij feerimeh sâmielâlij já kulttuur miäldásij palvâlusâi finnimvuodâst, palvâlemfeeriimijn já táárbuin. Čienjâlub tarkkuumist koččâmâš lii meiddei tast, maht sâmmilâš äššigááh feerejeh sii láá kuáhtájum já kohtâlâm palvâlusâin, teikkâ palvâlemtâbâhtus sierâ mudoi heiviimist sii uáinimčievâst.

Sâmmilij ohtâgâs-, siärvádâh- já aalmugtâäsi koččâmâš lasseen sâmmiliih soti-palvâlusâi äššigâssân árvuštâllojeh meiddei palvâlemvuáhâdâhtääsi almoonin. Mon pyereest Suomâ almoláš palvâlemvuáhádâh, mii vuáđuduvá universalistisâš uáinun oovtnálâsijn palvâlusâin, lii pastam tuotâääšist olášuttiđ oovtviärdâsijd palvâlusâid puohháid?

Koččâmâš lii maangâ tááhust sâmmilij algâaalmug-sajâttâhân lahtojeijee jiešmeridemvuogâdvuodâ já oovtviärdâsâšvuodâ olášuumist. Ohtâgâstâäsisist tot táárkut sâmmilâš ulmuu máhđulâšvuodâid jiešiävtulávt paijeentoolldâđ pyereestvajemis já tiervâsvuodâs sehe uázžuđ suu tarbâšâm iše teikkâ torjuu kieláin, mon máttá pyeremusávt teikkâ moin haalijd já vuovijijn, moh láá vuohâseh já relevantih suu kulttuur, eelimvuovij sehe eellimpirrâs tááhust.

Algâaalmuguáinimčievâst tot lasseen táárkut sâmmilij siärváduvâi já aalmug sajâttuv, vaikuttamáhdulâšvuodâid sehe jiešmeridemvuoigâdвуođâ olášume sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâin.

Čielgiittâs lii olášuttum maangâvuovijgijn já maangâlágánijd amnâstuvâid ávhástâlmáin. Kirjálâš amnâstâh hámášuvá sâmikielâlij já kulttuur miäldásij soti-palvâlusâi tile kyeskee tutkâmušâin já čielgiittâsraportijn. Tärkkilistee materiaalin analysistuvvojii maangâh haaldâtliih mielđičielgiittâsah, raporteih já ovtâskâstutkâmušah, moh láá kuávlulávt teikkâ sistuálus tááhust sierâ vuovijgijn čuosâttum teikkâ kiedâvušeh tiätu sierânâskoččâmâšâid. Materiaal lii pyevtittum uáassin sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi maangâsuárgásijd ovdedempargoid já kielâlij vuoigâdвуođâi olášume laavâst meridum čuávvum. Puátusijn savâstállui reflektiiv dialogij iššijn kuhesáigásâš sâmmilâš soti-syergi čoovdâtuáimeigijn nurâmáin sist agâstállum arvâlusâid sâmikielâlij já kulttuurmiäldásij palvâlusâi ovdedempálgá juvssoin, háástuin, máhdulâšvuodâin já kuávdášlij ovdánemsuundijn aldapuatteevuođâst. Äigikyevdil, ohtâlâs kove hammim sâmikielâlij já kulttuurmiäldásijn sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâin taha vädisin tot äšši, ete tutkâmuš- já čuávvumtiätu lii uáli kirjâá já siskeeld maangâid tiäđu iptosoojijd. Sâmmilâš äššitobdei feerimtiäđust lii tondiet stuorrâ merhâšume almoon ubâlâškove hammiimist.

Puátuseh

Puátusij mielđ sâmikielâlij já kulttuur miäldásij sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi ovdánemkeveli lii Suomâst ovdánâm hitásávt, já päälgis lii lamâš mokaá já piäđgui. Sâmikielâlij já kulttuur miäldásij sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi finnimvuođâst láá ain stuorrâ vááijuvvuođah. Jobâ sâmmilij päikkikuávlust maangah sâmikielâliih vuáđupalvâlusah váiluh ollásávt. Taat tiätu lii puohtum kiärdulávt oovdân sierâ uásipeelij olášuttám čuávvumtutkâmušâin já kielâlij vuoigâdвуođâi olášume kyeskee čielgiittâsâin. Almugijkoskâsij olmoošvuoigâdвуođâi kocceemraportijn lii jo kuhháá adelum Suomân huámášutmijid já avžuuttâsâid pyerediđ sâmmilâšviehâduv jieijâskielâlâš sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi finnimvuođâ.

Tehálumosin ovdáneme iästun láá lamâš virgeomâhái tietimettumvuotâ sâmmilij kielâlij vuoigâdвуođâin, negatiivliih teikkâ peerustmettum munejurduuh sehe palvâlusâi ornim kyeskee lahâasâtem já ruttâdem hiäjus toorjá. Universalistisâš uáinoid vuáđuduvvee palvâlemvuáhádâh tiäddut oovtnálásijd palvâlusâid, já ton lii vädis tubdâđ já tuhhiittiđ jieškote-uv aalmug- já viehâdâhjuávhu sierânâstárbuid, moh spiekâsteh kärži täsiáarvu uáinust.

Sämikielâlij já kulttuurmiäldásij palvâlusâi ovdedem lii, čoovdâtuáimei mielđ, lamâš piäđgui ubâ kuullâm 2000-lovo. Čuolmân oinii tom, ete haahâvuálgusâš sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi ovdedempargo lii harvii miäruštállum sämisiärváduv uáinimčievâst já táárbuin sehe ton iävtuigijn. Ovdedemreesuurs lii lamâš mere tááhust uáli vätimettum koskâvuodâst maangâhámásijd ovdedemtárboid. Ovdedempargo puátusin láá uázžum ááigán motomijd uccâ juvssoid, mutâ puátusij laidim keevâtlâšvuotân lii likkom, tastko tot ličij vaattâm palvâlemvuáháduv rááhtuslijđ teikkâ toimâlijđ nubástusâid.

Oovtâviärdásâšvuotâ sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi finnimvuodâ háárán olášuvá hyeneeht. Sämmiliih láá sierâárvusâš sajättuvâst sehe koskâvuodâst válduviehâdâhân ete säämi kielâjuávhui kooskâst. Tavesämikielâliih palvâlusâh láá enâmustáá, mutâ aanaar- já nuorttäsämikielâlij palvâlemtile lii hiäjumus. Tulkum lii säämi kielâlaavâ-uv mielđ nubesajasâš vyehi orniđ palvâlusâid, já tom kolgâččij kevttiđ tuše ton tábâhtusâst, ete jieijâskielâláš palvâlus ij pyevti mudoi olášuttiđ. Sämmilâšššigááh aneh kuittâg távjá tulkum iššijn ášástállâm kiksán.

Sämikielâlij já kulttuurmiäldásij soti-palvâlusâi ornim já pyevtitem väätih jieijâs sierânâsmáátu. Ovdedempargo lii lamâš maangâtuáimeevuodâlâš, já tom láá olášuttám viärmádâhoovtâstpargoost sämmilij päikkikuávu kieldah, Sämitigge, Tave-Suomâ sosiaalsyergi ovdedemkuávdáá säämiohtâdâh, Säämi máttááttâskuávdáš (SOGSAKK) já SámiSoster ry. Ovdedempargo lii porgum dialogisâš oovtâstpargoost uccâ tuáimejuávhoin, mast lijji alda koskâvuodâh sämisiärvádâhân já ibárdâs ton táárbuin já tiileest. Ohtân puátteevuodâ hástun čoovdâtuáimeeh oinii-uv tom, man pyereest nubásmâm palvâlusâi ornim ráhtusist pyehtih siäiluttiđ taam algâaalmugist vyelgee ovdedem fáámu.

Motomijd ubâlâšvuodâ tááhust uccâ, mutâ ovtâskâs sämmilâš ulmui tááhust kenski merhâšittee puárádâsâid láá iheluvvij pištám ovdedem- já vaikuttempargo puátusin luhostum uázžuđ ááigán. Sämmiliih čoovdâtuáimeeh láá oovtâmielâliih tast, ete sämikielâlij já kulttuurmiäldásij sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi tile lii puáránâm pyeremustáá – já kenski tuše – elilâm ulmui paihijđ adeleijee palvâlusâi uásild. Toh láá pyevtittum sierânâs, čuosâttum reesuurs iššijn, já palvâlus sistuálu sehe olášuttimvyevih láá sooppum oovtâstpargoost Sämitige ja sämmilij päikkikuávu kieldâi kooskâst.

Sämikielâliih já kulttuurmiäldásiih psykososiaalliuh palvâlusah lii nubbe palvâlemubâlâšvuotâ, mii lii majemuin iivijn lavkkim kuhes läävhi ovdâskulij. Palvâlusâid uárnejeh kuittâg ain haahân ijge tain lah fastân šoddâm sajättuv palvâlemvuáháduvâst. Sämikielâlij psykososiaallas palvâlusâi hiäjus finnimvuotâ

lâi kuhháá tiäđust. Sämmlilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio joton piejâhännáá psykososiaallâš palvâlusâi ovdedemtârbui já resurssistem agâstâlmeh iä liččii kuittâg pajanâm ohtsâškodâlij miärädâsâitoohâm táásán.

Sämmlilâš uáinimčievâst kejâdijn lahâasâtemvuáđu epiloogisâšvuodâh tovâtteh tiätu ruossâlâsvuodâid pyereestvaijaamkuávu toimâlâš vuolgâsoojijd. Sämmlilij algâaalmugvuoigâdvuodâid kiedâvušeh Suomâ udâsmittum sosiaal- já tiervâsvuotâtipšo lahâasâtmist ain tuše kielâlâš vuoigâdvuottân paldâlistmâin taid jobâ kielâucceeblovoi sajâttâhân já vuoigâdvuodâid. Sárnudijn vuoigâdvuodâst kevttiđ sâmi kielâ čujottuvuo säämi kielâlaahân ijge vuáđulaahân. Palvâlusâi uárnejjei ij lah kirjejum sâmi- teikkâ kyevtikielâlij palvâlusâi ornimkenigâsvuotâ. Vyeleeb lahâasâtem aassât sierâ kuávuin Suomâst ässee sâmmilij sierâárvusâš sajattuvváid. Veikkâ sâmmilij vuáđuvuoigâdvuodâlâš vuoigâdvuotâ kielâs já kulttuuris paijeentolâmán kuáská ubâ Suomâ, luávdá säämi kielâlaahâ tuše sâmmilij päikkikuávu já Laapi pyereestvaijaamkuávu sâmmilij päikkikuávu ässee kiävtun čujottum palvâlusâid. Ton lasseen säämi kielâlaahâ kuáská miäruštállum staatâ virgeomâhái palvâlusâid, tegu Kela (aalmugiälättâhlágádâs), Mela (eennâmtuáluirâttejei iälättâhlágádâs), maistraat, riehtilágádâs já pooliis. Västideijee vuovvijn sâmi kielâlij vuáđupalvâlusâi staatâuási já sierânâs torjuu meridume-sehe kevttimaagah kyeskih tuše sâmmilij päikkikuávu kyeđimâin storrâ uási sâmmilâšviehâduvâst ton ulgguupel.

Tááláá stuárráamuuh ovdedemtâárbuh lahtojeh, čoovdâtuáimei miel, palvâlemorganisaatio rááhtuslâš ovdedmân sehe ovdil ovdedum kulttuurlij palvâlempyevtitemtaavij já pargovuovij tooimânpieijâmân. Sâmi kielâlij já kulttuur miäldâsijd palvâlusâid kolgâččij joodhâst viggâđ ovdediđ palvâlemubâlâsvuottân já čapo palvâlempälgin nuuvt, ete palvâlusâid pyehtih pyevtittiđ maangâkanavamonâttâlmijđ ávhâstâlmâin já njebžilávt mittotiilámâin. Sâmi kielâlij já kulttuur miäldâsij palvâlusâi ubâlâsvuodâst kolgâččij leđe sehe jiečânâs toimâvâldi ete tuáimee ohtâvuodâh koskâvuodâst ubâ palvâlemorganisaatio toimâvuáváámâid já palvâlemstivriimân. Ulmen ličij-uv ápâlâš organisaatio, mii pasta njebžilávt já äššitubdâmušâin västidiđ sâmmilâšäššigáá palvâlemtârboid tubdâmâin suu kielâlij já kulttuurlij táárbuid. Taas lahtemâin tarbâšuvuo rááhtuslâš ovdedem, vâi miärädâsâitoohâm já ovdedem toorjân taarbâšlâš algâaalmugvuoigâdvuodâi miäldâsâš siärvádâhuásâlâšvuotâ já viärmádâhlâš oovtâstpargo Sämitiggijn ráđádâlmâin olâšuuččij.

Palvâlemstivrim já njebžilis pargojuávu lasseen sâmi kielâlij palvâlusâi finnimvuodâ pyeredem iähtun lii pijssájeijee viestâdem já tiäđujotteem. Sehe äššigâsâin ete pargosiärvâduvâst lii tehâlâš tiettiđ, kiäh láá mon-uv sâmi kielâ sárnooh já maht sâmi kielâlij pargei luus ucâluvuo. Säämi kielâpirrâsij šoddâm sosiaal- já

tiervâsvuotâpalvâlusâi fällee toimâsoojijd lii meiddei ohtâ tehâlâš ulme, vâi sâmikielâi kevttim lii luándulâš já pargei kielâtáidü piso paijeen já oovdán áámmátlâš vátámâštääsi miäldásávt. Tagarij hammim váátá pargosiärváduvâst tiäđulijđ já systemaatlijđ tooimâid já organisatorisijđ rááhtusnubástusâid, moh lahteh pargojuáhun, toimâvuovvijđ já munejurdui nubástussâid.

Kevttimnâál leijee sâmikielâlâš áámmátlij máátu reesuurs turvâstem lii ohtâ tááláá stuárráamuin háástuin. Sâmikielâi rävisolmoošuápuh iä lah tuáistáázân pyevtittâm tuárvi kielâlâš pargoveimi, iäge sâmikielâpirrásij šoddâm iävtuid lah tuárvi turvâstâm organisatorisâš toimâigijn. Pargosoojijn váiluh távjá čielgâ vuáválâšvuodâh já ravvuuh, moi miäldásávt sâmikielâlij já kulttuurmiäldásij palvâlusâi háárán tuáimih já moh láá ubâ pargosiärváduv tiäđust. Pargoaargâ čuávduseh láá taan räi pááccám meendu távjá ovtâskâs pargei ärdei oolâ já sorjoh sii munejurduin, tiäđuin já tááiduin sehe pargo-orientaatiost. Tastko organisaatio pajetääsist sooppum prinsiipeh já toimâvyevih láá uccáá, láá munejuurdâliih koččâmušah pissoom sâmmilij sosiaal- ja tiervâsvuotâpalvâlusâi uázžum já faallâm stuárráamuin šiälmán. Uccâ juávkku sâmmilijđ äššigâspargostis kuáhtájeijee soti-pargein uáiná kale kielâlâš já kulttuurilâš máátu tehâlâšvuodâ pargostis. Sij pyehtih vâldinoormâi raamij siste pargovuovijdis heiviitmáin mottoom meereest tábâhtus mielđ vâldiđ vuotân sâmmilâššigâsâi tiätu puudâ tárvid. Taah pargeeh aneh sâmikielâlâš já kulttuur miäldásâš palvâlem tehâlâžžân sehe äššigâs- já tipšopargo luhostume ete jieijâs pargo vuovâsvuodâ tááhuust. Mutâ nuuvt kuhháá ko tot ij lah uási almolávt tuhhiittum sosiaal- já tiervâsvuotâsyergi paradigma ijge tast lah toorjân pargosaajeest toohum sopâmušah, puáhtá tast šoddâđ pargosiärváduv siste sopâmettumvuotâ já njunádume. Sâmmilâš pargeeh aibâsheh meiddei pargoos toorjân tááláá eenâb viärdásâštorjuu já ovdedemviärmáduvâi tooimâ. Čoovdâtuáime mielđ munejuurdâáimupirrâduv nubástus lii tehâlâš kattidđ já ovdedidđ tiäđulávt sierâlágán toimâigijn nuuvt, ete tot oovdán čoodâčuoppâmáin ubâ organisaatio ráhtusijn já toimâkulttuurist.

Sosiaal- já tiervâsvuotâsyergi áámmátlâš škovlim ij lah siskeldâm sâmikielâ já kulttuurilâš ibárdâs teikkâ pargovuovij máttááttâs. Tááláá sosiaal- já tiervâsvuotâsyergi máttááttâsvuáámij raamijn sâmikielâlâš já kulttuurilâš áámmátlâš máttu ij lah peessâm šoddâđ ijge karttuđ. Kielâlâš já kulttuurilâš lasemáátu tárbu kuáská viehâ maangâhámásijđ áámmátjuávhuid, moi máttááttâsvuáámáid taid sistuáluid kolgáččij ohtiđ. Škovliittâsliih táárjuh láá maangâtásásiih já sistuáalus peeleeest mottoom meereest meiddei sierânâm sorjomáin uáppee vuolgâsoojijn: lii-uv eenikielâstis sâmikielâlâš já mon meereest lii šoddâm sâmmilâš kielâ- já kulttuurpirrásist já njoommâm kulttuurlijđ taavijđ já ibárdâs.

Sämikielâlij palvâlusâi târbu já kevttim lahteh aldasávt sãmikielâi almolâš sajâttâhân sãmmilij päikkikuávlust já Suomâst. Joođoost láá maangah sierâ sundijd vaikutteijee ovdánemprosessih, moh nubásmiteh sãmikielâlij já kulttuurmiäldásij palvâlusâi sajâttuv já kevttim. Sãmikielâ já kulttuur suddâluttem já iäláskitem vaikuttâsah puátih oovdân sierâ vuovijijn sierâ ahe- já kielâjuávhuin já sierâ peelij Suomâ ässee sãmmilij elimist. Majemui iveluvvij äigin jotelávt ovdánâm sãmikielâi iäláskem lii-uv puáhtám nubástusâid sãmikielâi ohtsâškodálâš sajan oinuumáin ovdâmerkkân sãmikielâi oppâmpirrásij vijdánemin já sãmikielâi kevttimaktiivlášvuodâ nanosmemin. Tai loogisâš jotkân sãmikielâi kevttimohtâvuodâh šaddeh maangâpiälálâžžân já vijdáneh. Lii-uv pyeri huámmásid sãmikielâtile já sãmikielâlij palvâlusâi tile elimin já hámásuumin taan äägist vuáimálávt já šoddâdmin uđđâlágán sãmikielâlij palvâlemtârbui já kevttie čokkimsoojijd. Stuárráámuuh sãmikielâlij já kulttuurmiäldásij palvâlusâi šoddâm táárбуh láá sãmmilij päikkikuávlust ulguupeln, kuus sãmmilâšviejâduv eenâbloho lii čokkášum.

Čuákankiässun puáhtá pahudiđ, ete ohtsâškodálâš ulmen kolgáččij leđe sãmikielâlij já kulttuur miäldásij sosiaal- já tiervâsvuotâpalvâlusâi luándulâš kevttim. Tot lii puohtum tutkámpuátusijn oovdân jo kuhháá já táárkut uánehávt ettum tom, ete sãmmilâš äššigâs uázžu luándulávt palvâlusâid suu halijdâm sãmikiellân, ijge taid taarbâš sierâ vaattâđ. Tast já palvâlusâi oovtviärdásâš olášuumist sierâ aalmug- já viehâdâhjuávhui kooskâst láá vala uáli kukken. Sãmikielâi luándulâš kevttim iähtun láá palvâlemorganisaatio vuáváamáid vuáđuduvvee já tiäđuliih tooimah kielâlâš já kulttuurilávt čepis pargovievâ turviimân sehe maangâárvusij, sorjomettum pargovuovij já toimâkulttuur hammiimân.

Palvâlusâi luándulâš kevttim iähtun lii äššigâsâi luáttámuš sãmikielâlij já kulttuur miäldásij palvâlusâi toimâmân, jotkuuvâšvuotân já kvaliteetân. Tot šadda já nanosmuvá kuuloold positiivlij feeriimij pehti. Kielâkevttim hárvánemeh já vyevih nubásmeh hitásávt. Toi tuávvást sättih leđe sãmmilij juohhum teikkâ persovnlíih negatiivlíih feerimeh ášástálmist já kuáhtámijn syemmilâš virgeomáháin sehe sãmikielâi já kulttuur hiäjus áárvust anemist Suomâst. Nubástus váátá tiäđulij tooimâid palvâlusâi uárnejejei tááhust nuuvt, ete palvâlemvuáhâduvâst tobdeh sãmmilâššigâsâi táárbuid já viggeh västidiđ taid olmânáál oovtviärdásávt.

Õ'HTTEKEÄSSMÕŠ

Tuâggaž da čõõđ viikkmõš

Tân čiolgtõõzz täävtõssân lij vuäžžad samai tä'rkk, vuei'tlva määngbeällsaž kičldök sää'mkiõllsai da kulttuurmeâldlaž sosiaal- da tiõrväsvuõttkääzzkõõzzi vuâkka Lää'ddjânnmest. Čiolgtõstuâj kooččmõõžž šiõttõõllmõš lij ääi'jpoddsaž di tuâj vue'lnn âarrai sä'mmlai tuõttvuõtt- da suâvâdvuõttprosee'ss gu soti-oõđummuž tiu'ddepiijmõõžž mie'tt. Jõrddmõššân lij lââ'zzted fi'ttjõõzz tõiin kõskksain vue'sstuejje'jin, kook liâ sää'mkiõllsaž da kulttuur meâldlaž sosiaal- da tiõrväsvuõttkääzzkõõzzi ouddnummuž di ânn'jõžsââ'j tuâggast, gu ärvvtõõllâd, mõõn puârast õõlmâs kääzzkõsriâžldök lij pâsttam va'steed sää'mnarood kääzzkõstaarbid, da mõök liâ ânn'jõžsââ'j šuurmõõzz va'žžtõõzz da vuei'tlvažvuõđ.

Ta'rkstõõllmõõžž teädpäi'kken liâ sä'mmlai jiijjâs toobdâlm da kiõččâmvue'jj. Tõn paaldâst ta'rkstõõlât ve'rğgnii'kki fi'ttjõõzzid sää'mkiõllsaž da kulttuurmeâldlaž kääzzkõõzzi vue'jjest. Tuâjjsiõttõõllmõõžž tuâggast lij tââ'vbeä'lnn tarbb vuäžžad norrum fi'ttjõs sä'mmlai reaalisaž sââ'jest kääzzkõsriâžldõõggâst. Nuu'bnalla haa'leet vuäžžad teâđ sä'mmlai tobdlmin soti-kääzzkõõzzi ä'sšne'kken. Ta'rkstõõllâmnallšem kooččmõššân liâ sä'mmlai toobdâlm sää'mkiõllsaž da kulttuurmeâldlaž kääzzkõõzzi vuäžžamvuõđâst, kääzzkõstobdmin da taarbin. Čiŋŋlab ta'rkstõõllmõõžžâst kooččmõš lij še tõ'st, mä'htt sää'mä'sšnee'kk tá'bdde, što sij aa'sšid šiõhtlõõđât da mä'htt si'jjid vää'ldet lokku kääzzkõõzzin, le'be kääzzkõs-šõddmõõžž jee'res põõ'ji suâvlažvuõđâst sij kiõččâmvue'jjest.

Sä'mmlai persoon-, õutstõs- da meertää'zz kooččmõõžž lââ'ssen sää'm soti-kääzzkõõzzi ä'sšne'kken ärvvtõõlât še kääzzkõsriâžldõktää'ss'saž eettmõššân. Mõõn puârast Lää'ddjânnam õõlmâs kääzzkõsriâžldök, kââ'tt vuâđđââv universaliistsaž fi'ttjõ'sse õõutnallšem kääzzkõõzzin, lij pâsttam tuõttää'sšest viikkâd čõõđ õõutverddsaž kääzzkõõzzid pukid?

Kooččmõš lij määngnalla sä'mmlai algmeersâjja õhttnee
jiõččmie'rreemvuõiggâdvuõđ da õõutverddsažvuõđ čõõđ viikkmõõžžâst.
Persoontää'zzest tõt miârkat sää'm oummu vuei'tlvažvuõđid jiõččtäätlânji
tuõ'll'jed pue'rrije'llmes da tiõrväsvuõđâs di vuäžžad taarbšem vie'kk le'be

tuärjjöõzz pue'rmõsân siltteem le'be haa'leem ķiõlin da naa'lin, kook liâ miõllsa da relevaa'nt suu kulttuu'res, jie'llemnaa'li di jie'llempirrõõzzâs beä'lnn. Alggmeerķiõččâmvue'jjest tõt lââ'ssen miârkat sä'mmlai õutstõõzzi da meer sââ'j, vaaiktemvuei'tlvažvuõđid di jiõččmie'rreemvuõiggâdvuõđ teâuddjummuž sosiaal- da tiõrvâsvuõttkääzzkõõzzin.

Čiõlgtõs lij čõõđ vikkum määngmõõntõõleld da määngnallšem aunstõõzzid äu'ķķee'l. Keerjlaž aunstõs nârrai sää'mķiõllsaž da kulttuur meâldlai soti-kääzzkõõzzi vue'jj kuõskki tu'tķķummšid da čiõlgtõsrapoortin. Tää'rķtemnallšem materiaalân analysõ'steš määngaid vaaldšemvuõđlaid pâlđđčiõlgtõõzzid, rapoortid da o'dinakaitu'tķķummšid, kook liâ vooudlânji le'be siiskõõzz mie'ldd jee'res naa'lin till'lõvvum le'be ķiõtt'tâ'le tiõttum spesiaalkõõččmõõžžid. Materiaal lij tuõttum pie'ķķen sosiaal- da tiõrvâsvuõttkääzzkõõzzi määngvaaldšem ooudâsviikkâmtuâjaid da ķiõl'laž vuõiggâdvuõđi teâuddjummuž lää'jmeâldlaž vuâppmõõžž. Puâđõõzz mainstõ'tteš reflektiivlaž dialoogi veäkka ku'ķesäiggasai sä'mmlai soti-vuu'd vuei'vvtoi'mmjee'jivui'm noore'l sij vuâđđtõllum a'rvvõõzzeez sää'mķiõllsaž ja kulttuurmeâldlaž kääzzkõõzzi ooudâsviikkâmpälggaz õsttmõõžžin, va'žžtõõzzin, vuei'tlvažvuõđin da kõskksaž ouddnemtree'ndin ä'lddpue'ttiäi'jest. Ääi'jtääss'sa, õhttnaž kaart raajjmõõžž sää'mķiõllsain da kulttuurmeâldlaž sosiaal- da tiõrvâsvuõttkääzzkõõzzin tue'jjad vaiggân tõt ä'sš, što tu'tķķeem- da vuâppâmteätt lij nu't pannčiõlgas da âânn se'st määngaid teâđai õõtkâs-sõõ'jid. Sää'mä'sšstobddji ķiõččlâ'sttemteâđain lij tõn diõtt jõnn miârktõs eettmõõžž obbkaart raajjmõõžžâst.

Puâđõõzz

Puâđõõzzi mie'ldd sää'mķiõllsaž da kulttuurmeâldlai sosiaal- da tiõrvâsvuõttkääzzkõõzzi ooudâsviikkâmķâur'rr lij Lää'ddjânmmest ouddnam meâlgžet, da pääljes lij leämmaž mākķai da samai vaiggâd. Sää'mķiõllsaž da kulttuurmeâldlai sosiaal- da tiõrvâsvuõttkääzzkõõzzi vuâžžmõõžžâst liâ veâl še jîännai vää'n. Jo-ba sä'mmlai dommvuu'dest määng sää'mķiõllsa vuâđđkääzzkõõzz jîâ leäkku ni voo'ps. Tât teätt lij puhttum tääu'je'ld ou'dde jee'res vue'ssbeä'li čõõđ vikkum vuâppâmту'tķķummšid da ķiõl'laž vuõiggâdvuõđi teâuddjummuž kuõskki čiõlgeemtuâjain. Meeraikõskksaž ooumažvuõiggâdvuõđi vuâppâmrapoortin liâ ju'n kuu'ķķ ääi'j ouddam Lää'ddjânmma mošt'tõõzzid da au'žžjummsid pue'reed sää'mnarood jiijjâskiõllsai sosiaal- ja tiõrvâsvuõttkääzzkõõzzi vuâžžmõõžž.

Tää'rkab ouddnummuž cōggân liâ leämmaž ve'rğgnii'k̄ki tie'dte'mesvuōtt sä'mmlai kiöl'laž vuōiggâdvuōđin, kiöldla le'be huōlte'mes vue'jj di kääzzkōōzzi jä'rjstummuž kuōskki lää'jjsiōttummuž da teäggtoōzz rââ'žzes tuärjjös.

Universalistiislaž fi'ttjōōzzid vuâđđōōvvi kääzzkōsriâžldök teä'ddad oōutnallšem kääzzkōōzzid, da tōn lij vaiggâd tobdsted da priimmâd meer- da narodjoukkpuōđlaid spesiaaltaarbid, kook čârne samai k̄ee'33es tää'ssäärv fi'ttjōōzzâst.

Sää'mkiöllsaž ja kulttuurmeâldlaž kääzzkōōzzi ooudâsviikkmoš lij, vuei'vvoimmjee'ji mie'ldd, leämmaž mâkkai vee'zz jottum 2000-låågg. Vaiggâdvuōttân vuōi'neš tōn, što ha'ŋk̄kōsnallšem sosiaal- da tiōrvâsvuōttkääzzkōōzzi ooudâsviikkâmтуâjij lij pâi hää'rvelđ mie'rrōōttâm sää'mōhttsažkââ'dd kiōččâmvue'jjest da taarbin vue'ljee'l di tōn mäainain. Ooudâsviikkâmresurss lij leämmaž meärlânji samai occnjaž kōskkvuōđâst mäāŋghämmsažvuōđ ooudâsviikkâmтаarbid. Ooudâsviikkâmтуâjij puâđōssân liâ vuōžžum äigga mâtam-ne uu'cces oōttmōōžž, leša puâđōōzzi jä'tt'tummuž vuâkka ij leäkku o'nstam nu't puârast, gu tōt le'čči oōlgtam kääzzkōsriâžldōōgg raajōōzzlaž le'be toi'mmjernallšem muttsid.

Ōōutverddsazvuōtt sosiaal- da tiōrvâsvuōttkääzzkōōzzi vuâžžmōōžž kōskkvuōđ mie'ldd teäuddjäâvv hue'neld. Sä'mmla liâ jee'resärvvsaž säâ'jest di kōskkvuōđâst vä'lddnaroo'de gu sää'm kiölljoouki kōōsk. Tâ'vvsää'mkiöllsa kääzzkōōzz liâ jäänmōsân, leša aanar- da nuōrttsää'mkiöllsaž kääzzkōōzzi vue'k̄k lij pukin hue'nmōs. Tu'l̄k̄kōs lij sää'm kiöll-läâ'jj mie'ldd nu'bsâjjsaž kuânstt jä'rjsted kääzzkōōzzid, da tōn oōlgči äâ'nned tâ'l̄k̄k pâi tâ'l, što jeät jiijjâs kiöllsaid kääzzkōōzzid vuei't muđoi viikkâd čōōđ. Sää'mä'sšnee'k̄k ä'nne kuuitâg täujja tu'l̄k̄kōōzz veäkka ä'sšsummuž mue'k̄kee'jen.

Sää'mkiöllsaž da kulttuurmeâldlaž soti-kääzzkōōzzi jä'rjstummuž da puu'ttummuž oōlgtte jiijjâs spesiaalsilttummuž. Ooudâsviikkâmтуâjij lij leämmaž mäāŋgtoi'mmjee'jes, da tōn liâ čōōđviikkâm säimmōsōhttsažtuâjast sä'mmlai dommvuu'd kââ'dd, Sää'mte'ḡg, Tâ'vv-Lää'ddjânnam sosiaalsue'rj siltteemkōōskōōzz sää'mjuâggas, Sää'mvuu'd škooultōskōōskōs (SOGSAKK) da SámiSoster rō. Ooudâsviikkâmтуâjij liâ tue'jjuum dialooglaž ohttsažtuâjast uu'cces tâimmaijook kōōsk, koin le'je šioōgg kōskkvuōđ sää'mōhttsažkâdda da fi'ttjōōzz tōn taarbin da vue'jjest. Ōōttân pue'ttiäi'j va'žžtōssân vuei'vvoimmjeei vuōi'ne tōn, mōōn puârast mottjam kääzzkōōzzi jä'rjstem rajjsest vuei'tet seeiltet tât alggmeervuō'lğgi ooudâsviikkmošž viōkkväär.

Kooi-ne obbvuođ beä'lnn uu'cces, leša o'dinakai sää'moummui beä'lnn možat miärkteei pue'rummšid lij ee'kkloo'jid keälljam oudâsviikkâm- da vaaiktemtuâj puäđössân o'nstum vuäžžad äigga. Sää'm vuei'vvtio'mmjeei le'jje ođoutmiöllsa tō'st, što sää'mkiöllsaž da kulttuurmeâldlaž sosiaal- da tiörvâsvuottkääzzkōōzzi vue'kk lij puârnam pue'rmōsân – da možat tã'lk – ää'kkoummui dââma u'vddem kääzzkōōzzi beä'lnn. Tōk liä puu't'tum pãâđ, till'lövvum resuurs veäkka, da kääzzkōōzz siiskōs di čōđviikkâmnaä'l liä suâppum ohttsažtuâjast Sää'mtee'gğ da sää'm dommvuu'd koo'ddi kōōsk.

Sää'mkiöllsa da kulttuurmeâldla psykososiaal'laž kääzzkōōzz lij nu'bb kääzzkōsobvuott, kãâtt lij mōōnni ii'jjin vâlddam jōnn lääu'k oudârra. Kääzzkōōzzid jä'rjstet kuuitâg veâl oudâs ha'ñkkōssân jiâ-ga tōin leäkku pōōšši sãâ'j kääzzkōsriâžldōōggâst. Sää'mkiöllsaž psykososiaal'laž kääzzkōōzzi rãâ'žžes vuäžžamvuott leäi kuu'kk tie'ttmest. Krãâ'ma sä'mmlai tuottvuott- da suâvâdvuottkomissio jä'tt'tummuž psykososiaal'laž kääzzkōōzzi oudâsviikkâmtaarbi da resursâsttmōōžž vuâđđōōttmōōžž jiâ le'čči kuuitâg kaggōōttâm ohttsažkãâddli'žže tu'mmstōktuâj tässa.

Sää'mkiöččâmvue'jjest kiöččee'l lää'jjišiotteemvuâđ pannčiölggmeâldlažvuod šōōddte tiöttum risttreiddvuodid pue'rrvãâjjamvuu'd toi'mmjemnalšem vue'lğgemsōō'jid. Sä'mmlai alggmeervuöiggâdvuodid kiötttōōlât Lää'ddjãnnam ooduum sosiaal- da tiörvâsvuottthuâl lää'jjišiottumšest oudâs tã'lk kiöll'ižžen vuöiggâdvuottân paaldee'l tōid jo-ba kiölluu'ccbōs joouk sãjja da vuöiggâdvuodid. Mainsteen vuöiggâdvuodãst ää'nned sää'mkiöl vi'jttjet sää'm kiöll-lãkka ij-ga vuâđdlãkka. Kääzzkōsjã'rjstejja ij leäkku kee'rjuum sää'm- le'be kuei'tkiöllsaž kääzzkōōzzi jä'rjstemōōlgtummuž. Vue'lbuž lää'jjišiottummuš šiöttad jee'res beä'lnn Lää'ddjãnnmest jãlsteei sä'mmlaid jee'resãrvsaž sōō'jid. Hã't-i sä'mmlai vuâđdlãägglaž vuöiggâdvuott kiöläs da kulttuurãs tuöll'jumšã kuãskk vee'zz Lää'ddjãnnam, kãtt sää'm kiöll-lãä'kk pãi sää'm dommvuu'd da Lappi pue'rrvãâjjamvuu'd sää'm dommvuu'd jãlsteei'ji äãnnmō'sše čuã'jtem kääzzkōōzzid. Tōn lãã'ssen sää'm kiöll-lãä'kk kuãskk meã'rtōllum riikk ve'rğgnii'kki kääzzkōōzzid, mãta Kela, Mela, maistraatt, vuöigãs-stroi'ttel da pãã'les. Va'stteenalla sää'mkiöllsaž vuâđdkääzzkōōzzi riikkvuãssadvuod da pããđ tuãrjjōōzz meã'rtōōvmmōōžž di äã'nnemvuãđ kue'skķe tã'lk sä'mmlai dommvuu'd kue'dee'l jiãnnai sää'mnaroodãst tōn åaugbeãlla.

Tãn poodd šuurmōōzz oudâsviikkâmtaarb ohttne, vuei'vvtio'mmjee'ji mie'ldd, kääzzkōsorganisaatio raajãsnalšem oudâsviikkmō'sše di äãi'jab oudâs vikkum kulttuursaž kääzzkōspuu't'temnaa'li da tuãjmmōōntōōllmōōžžã jä'tt'tumšã. Sää'mkiöllsaž da kulttuur meâldlaž kääzzkōōzzid oölgçi juãtkast kiččlōōttãd oudâsviikkãd kääzzkōsobvuottân da čããpp kääzzkōspãlggsen nu't, što

kääzkkōōzz vuet'tet puu't'ted määngkanaalnallšem mööntōōllmōōžžid äü'k'kee'l da njue'bžlânji šiöttōōlee'l. Sää'm'kiöllsaž da kulttuur meäldlaž kääzkkōōzzi obbvuođin oōlgci lee'd še jiōččnaž taimmvää'ld gu toi'mmjeei ohttvuođ kōskkvuođast obb kääzkkōōsorganisaatio taimmamvuō'jjid da kääzkkōōsvuä'pstummša. Täävtōssân le'čči-i silttei organisaatio, kää'tt pāstt njue'bžlânji da ää'sštoobdee'l va'steed sää'mä'sšnee'k'k kääzkkōōstaarbid tobdstee'l suu kiōl'laž da kulttuursaž taarbās. Täāzz ohttnee'l taarbšet raajōōzzaž ooudāsviikkōōžž, što tu'mmstōktuāj da ooudāsviikkōōžž tuārjōōssân taarbšem algmeervuōiggādvuođi meäldlaž oūtstōsvuāssadvuođt da säimmōsnallšem ohttsažtuāj sagstōōlee'l Sää'mtii'g'gjin mōōnči čōōđ.

Kääzkkōōsohjumuž da njue'bžžlōs tuājjuākkmōōžž lâā'ssen sää'm'kiöllsaž kääzkkōōzzi vuāllamvuōđ pue'reem oōlgtōssân lij ri'jtjeei saakkumuž da teāđjāātmōš. Nu't ä'sšnii'k'ki gu tuājjuōtstōōzz lij samai vääžnai tie'tted, keäk liā koon sää'm'kiōl mainsteei da mä'htt sää'm'kiöllsaž tuājilaid ohjōōđāt. Sää'm kiōllpirrōōzzi šōōdmōš sosiaal- da tiōrvāsvuōttkääzkkōōzzid ta'rjjeem taimmpaai'kid lij še ohtt vääžnai täävtōs, što sää'm'kiōli āānmōš lij luāndlaž da tuājilai kiōlltāidd pāāšš da ouddan āmmatlaž oōlgtōstāā'zz meāldlânji. Nākkmi raajmōš oōlgat tuājjuōtstōōzzāst teādlaid da systemaattlaž täämaid da organisatorisaid raajāsmuttsid, kook ohttne tuājjuākkmōōšše, toi'mmjemnaa'lid da fi'ttjōsmuttsid.

Āā'nmemnalla āārrai sää'm'kiöllsaž āmmatlaž silttumuž resuurs tuōrvvmōš lij ohtt tām poōdd šuurmōs va'žžtōōzzin. Sää'm'kiōli rāā'ves oummui māt'tōōtmōš ij leäkku veāl kuuitāg puu't'tam ri'jtjeeinalla kiōlltāiddsaž tuājjuōgg, jīā-ga sää'm kiōllpirrōōzzi šōōdmōōžž oudldōōzz leäkku ri'jtjeeinalla tuōrvvum organisatoriisaž täämain. Tuājjuapai'kin jīā leäkku tūjja čīōlgg vuet'jj da ra'vvjōs, kooi mie'ldd sää'm'kiöllsaž da kulttuurmeāldlaž kääzkkōōzzi kōskkvuođ mie'ldd tääimat da kook liā obb tuājjuōtstōōzz teāđast. Tuājjuarg vuet'jj rā'tk'kumuž liā tām rājja tūjja kuāđđjam o'dinakai tuājilai a'rddji oōl da liā kīdd sij vuō'jjin, teāđain da tääidain di tuājjuōtstōōst. Gu organisaatio pā'jttāā'zzest suāppum vuāđđjurddi da toi'mmjemnāā'l liā siōmmna, liā fi'ttjōsnallšem kōōččmōōžž pōōššām sā'mmlai sosiaal- da tiōrvāsvuōttkääzkkōōzzi vuāžžmōōžž da ta'rjumuž šuurmōs kōōdsen. U'cc joukk sā'mmlaid ä'sšnektuājstes teivvai soti-tuājilaid vuāinn kām kiōl'laž da kulttuursaž silttumuž vääžnaivuōđ tuājast. Sij vuet'te vā'lddnoormtōōzz se'st tuājjuāā'lid šiöttōōlee'l kooi-ne meā'rin šōōdāmpuāttlânji vā'ldded lokku sää'mä'sšnii'k'ki kuā'ssjaž-i taarbid. Tāk tuājila ā'ne sää'm'kiöllsa da kulttuur meāldlaž kääzkkōōzzid vääžnjen nu't ä'sšneķ- da hāidduāj o'nstumuž gu jiijās tuājas miōllsažvuōđ beā'līn. Leša nu't kuu'k'k gu tōt ij leäkku pie'k'k takainalla primmum sosiaal- da tiōrvāsvuōttvuu'd paradigma jīā-ga tōin leäkku tuārjjen tuājjuāā'i'kest tūe'jjuum suāppmōōžž, vuet'te tō'st šōōddād tuājjuōtstōōzz

se'st reeid da vââ'jmiöllsažvuõđ. Sää'm tuâjila kai'bbje še tuâjas tuârjjošsân ânn'jõž jäänab verddsaztuârjjoõzz da ooudâsviikkâmsäimmõõzzi toi'mmjummuž. Vuei'vvttoi'mmjee'ji mie'ldd fi'ttjõstoobdâlm muttâz lij vääžnai kâ'dded da oou'deed teâđlânji jee'resnallšem tääimain nu't, što tõt ouddan čõõđčuõppee'l obb organisaatio rajjsin da toi'mmjemkulttuurâst.

Sosiaal- da tiõrvâsvuõttisue'rij ämmatlaž škooultõs ij leäkku âânnam se'st sää'mkiõli da kulttuursaž fi'ttjummuž le'be tuâjimmõontõollmõõžži mätt'tõõzz. Änn'jõž sosiaal- da tiõrvâsvuõttisue'rij mätt'tõssplaani se'st sää'mkiõllsa ja kulttuursa ämmatlaž silttummuž jâ leäkku piâssâm šõddâd jâ-ga nârrjed. Kiõl'laž da kulttuursaž lââ'ss-silttummuž tarbb kuâskk samai määngpeällsaž ämmatjooukid, kooi mätt'tõsplaaniid ták siiskõõzz õõlgçi integrâ'stted. Škooultõsnallšem taarb liâ määngtääss'saž da siiskõõzz mie'ldd kooi-ne meä'rin še spesialisõõvvâd lij kïdd ââree'l mätt'tõõtti vue'lğgõõsõõ'jin: lij-a jie'nnkiõli mie'ldd sää'mkiõllsaž da mâin meä'rin lij šõddâm sää'm kiõll- da kulttuurpirrõõzzâst da välldam mie'ldes kulttuursaž naa'lid da fi'ttjõõzz.

Sää'mkiõllsaž kääzzkõõzzi tarbb da âânnmõš õhtne tobddsallšânji sää'mkiõli aalmjallaš sâjja sä'mmlai dommvuu'dest da Lää'ddjânnmest. Tuâj vue'linn liâ määng määngârra vaaikteei ou'ddnemprosee'ss, kook mo'tte sää'mkiõllsaž da kulttuurmeâldlaž kääzzkõõzzi sââ'j da âânnmõõžž. Sää'mkiõli da kulttuur assimilaatio da revitalisaatio vaaiktõõzz puâ'tte õlmsa jee'res naa'lin jee'res ââ'kk- da kiõlljooukin da jee'res beä'linn Lää'ddjânnam jâlstei sä'mmlai jie'llmest. Mõõnni ee'kkloo'ji poodd jâ'ttlânji ouddnam sää'mkiõli jäll'jummuš lij-i põhttam muttsid sää'mkiõli õhttsažkâaddlaž sâjja seejšâ'stee'l ouddmiârkkân sää'mkiõli mättjempirrõõzzi šorrunmmšen da sää'mkiõli ââ'nnemaktiivlažvuõđ raavummmšen. Tõi looglaž juâtkkjummmšen sää'mkiõli ââ'nnemõhttvuõđ määngbeällsmâ've da šorrne. Sää'm kiõllvue'jj da sää'mkiõllsaž kääzzkõõzzi vue'jj lij-i šiõgg vuâmmšed jie'llem da šiõtt'tõõllâm tän ääi'jest viõkksânji da šõddeem odđnallšem sää'mkiõllsaž kääzzkõõstaarbi da õõ'nnji kõskldõõvmmõõžžid. Šuurmõõzz sää'mkiõllsaž da kulttuur meâldlai kääzzkõõzzi šõddâmtaarb liâ sä'mmlai dommvuu'd ââlgbeä'linn, koozz sää'mnarood jäänbõsjoukk lij kõskldõõvvâm.

Õ'htekeässmõššân vuei'tet tuõttâd, što õhttsažkâaddli'žžen täävtõssân õõlgçi lee'd sää'mkiõllsaž da kulttuur meâldlai sosiaal- da tiõrvâsvuõttuâl kääzzkõõzzi luândlaž âânnmõš. Tõt lij puhtum tu'tkķeemstroittlin ou'dde ju'n kuu'kk ääi'j da miârkat vuâ'nkânji tõn, što sää'm ä'sšneķ vuâžž njue'bžlânji kääzzkõõzz jiõčč haa'leem sää'mkiõlin, ij-ga tõiđ taarbâš jeä'rben kõõjjeed. Tõ'st da kääzzkõõzzi õõutverddsaz teâuddjummmšest jee'res meer- da narodjoouki kõõsk leät veâl samai ku'kken. Sää'mkiõli luândlaž âânnmõõžž õudldõssân liâ kääzzkõõsnorganisaatio

plaaneemnalšem da teãđla tããim ķiõlltäiddsai da kulttuursãnji siltteei tuãjllažkãã'dd tuõrvvmõššãn di mããngãrvvsai, čãrste'mes tuãjjnaa'li da toi'mmjemkulttuur raajjmõššãn.

Kããzzkõõzzi luãndlaž ããnnmõõžž õõlgtõssãn lij ä'sšnii'ķķi luõ'ttjummuš sãã'mķiõllsaž da kulttuur meãldlai kããzzkõõzzi toi'mmjemvuõ'tte, juãtkkjemvuõ'tte da kvalitetta. Tõt šãdd da ravvan siõmmnai siõmmnai miõttlõs toobdlmi pããi'ķ. Ķiõllããnnmõõžž oodd da nãã'l mottje meãlgžet. Tõi tuãggast vuei'tte lee'd sã'mmlai juõkkum le'be persoonlaž ķiõldlaž ķiõččlãsttmõõžžid ä'sšsummšest da vuei'nnlõõttmõõžžin lãã'dd ve'rğğnii'ķķivui'm di sãã'mķiõli da kulttuur occnjaž äãrvouddmõõžžãst Lãã'ddjãnnmest. Muuttã õõlgat teãđlaž positiivlaž tããimaid kããzzkõõzzi jãrjstee'ji beã'lnn nu't, što kããzzkõsriãžldõõggãst tobdstet sãã'mã'sšnii'ķķi taarbid da ķiõččlõõđãt va'ssteed tõid tuõttãã'sšest õõutverddsãnji.

YHTEENVETO

Tausta ja toteutus

Tämän selvityksen tavoitteena on luoda tiivis, mahdollisimman monipuolinen katsaus saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveystalvvelujen tilanteeseen Suomessa. Selvitystyön kysymyksenasettelu on ajankohtainen sekä käynnissä olevan saamelaisten totuus- ja sovintoprosessin että sote-uudistuksen toimeenpanon myötä. Tarkoituksena on lisätä ymmärrystä niistä keskeisistä osatekijöistä, jotka ovat saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveystalvvelujen kehityksen sekä nykytilan taustalla, ja arvioida, kuinka hyvin julkinen palvelujärjestelmä on pystynyt vastaamaan saamelaisväestön palvelutarpeisiin, ja mitkä ovat nykytilanteen suurimmat haasteet ja mahdollisuudet.

Tarkastelun painopisteenä ovat saamelaisten omat kokemukset ja näkökulmat. Sen rinnalla tarkastellaan viranomaisten käsityksiä saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen tilanteesta. Tehtävänasettelun taustalla on yhtäältä tarve saada koottu käsitys saamelaisten reaalista asemasta palvelujärjestelmässä. Toisaalta halutaan saada tietoa saamelaisten kokemuksista sote-palveluiden asiakkaina. Tarkasteltavina kysymyksinä ovat saamelaisten kokemukset saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen saatavuudesta, palvelukokemuksista ja tarpeista. Syvemässä tarkastelussa kyse on myös siitä, miten saamelaiset asiakkaat kokevat tulleen kohdatuiksi ja kohdelluiksi palveluissa, tai palvelutapahtuman eri vaiheiden soveltuvuudesta heidän näkökulmastaan.

Saamelaisten yksilö-, yhteisö- ja kansatason kysymyksen ohella saamelaisia sote-palvelujen asiakkaina arvioidaan myös palvelujärjestelmätasoisena ilmiönä. Kuinka hyvin Suomen julkinen palvelujärjestelmä, joka perustuu universalistiseen käsitykseen yhtäläisistä palveluista, on pystynyt tosiasiaassa toteuttamaan yhdenvertaiset palvelut kaikille?

Kyse on monessa mielessä saamelaisten alkuperäiskansa-asemaan liittyvän itsemääräämisoikeuden ja yhdenvertaisuuden toteutumisesta. Yksilötasolla se tarkoittaa saamelaisen ihmisen mahdollisuuksia omaehtoisesti ylläpitää hyvinvointiaan ja terveyttään sekä saada tarvitsemaansa apua tai tukea parhaiten osaamallaan tai haluamallaan kielellä ja tavoin, jotka ovat mielekkäitä ja relevantteja hänen

kulttuurinsa, elämäntapojensa sekä elinympäristönsä kannalta. Alkuperäiskansanäkökulmasta se lisäksi tarkoittaa saamelaisten yhteisöjen ja kansan asemaa, vaikutusmahdollisuuksia sekä itsemääräämisoikeuden toteutumista sosiaali- ja terveyspalveluissa.

Selvitys on toteutettu monimenetelmäisesti ja moninaisia aineistoja hyödyntäen. Kirjallinen aineisto koostuu saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sote-palvelujen tilannetta koskevista tutkimuksista ja selvitysraporteista. Tarkentavana materiaalina analysoitiin lukuisia hallinnollisia oheisselvityksiä, raportteja ja yksittäistutkimuksia, jotka ovat alueellisesti tai sisällöllisesti eri tavoin kohdennettuja tai käsittelevät tiettyjä erityiskysymyksiä. Materiaali on tuotettu osana sosiaali- ja terveyspalvelujen monialaisia kehittämistehtäviä ja kielellisten oikeuksien toteutumisen lakisääteistä seurantaan. Tulokset keskustelutettiin reflektiivisten dialogien avulla pitkäaikaisten saamelaisten sote-alan avaintoimijoiden kanssa kooten heidän perusteltuja arvioitaan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehittämisspolun saavutuksista, haasteista, mahdollisuuksista ja keskeisistä kehitystrendeistä lähitulevaisuudessa. Ajantasaisen, yhtenäisen kuvan luomista saamenkielisistä ja kulttuurinmukaisista sosiaali- ja terveyspalveluista vaikeuttaa se seikka, että tutkimus- ja seurantatieto on melko kirjavaa ja sisältää monia tiedon katvealueita. Saamelaisten asiantuntijoiden kokemustiedolla on sen takia suuri merkitys ilmiön kokonaiskuvan luomisessa.

Tulokset

Tulosten mukaan saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehityskaari on Suomessa edennyt hitaasti, ja polku on ollut mutkainen ja pirstaleinen. Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuudessa on edelleen suuria puutteita. Jopa saamelaisten kotiseutualueella monia saamenkielisiä peruspalveluja puuttuu kokonaan. Tämä tieto on tuotu toistuvasti esille eri tahojen toteuttamissa seurantatutkimuksissa ja kielellisten oikeuksien toteutumista koskevissa selonteoissa. Kansainvälisten ihmisoikeuksien valvontaraporteissa on jo pitkään annettu Suomelle huomautuksia ja kehoituksia parantaa saamelaisväestön omakielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuutta.

Tärkeimpinä etenemisen esteinä ovat olleet viranomaisten tietämättömyys saamelaisten kielellisistä oikeuksista, kielteiset tai välinpitämättömät asenteet sekä palvelujen järjestämistä koskevan lainsäädännön ja rahoituksen heikko tuki. Universalistisiin käsityksiin perustuva palvelujärjestelmä korostaa yhtäläisiä palveluja, ja sen on vaikea tunnistaa ja hyväksyä kansa- ja väestöryhmäkohtaisia erityistarpeita, jotka poikkeavat kapeasta tasa-arvon käsityksestä.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehittäminen on, avaintoimijoiden mukaan, ollut pirstaleista koko kuluneen 2000-luvun. Ongelmaksi nähtiin se, että hankelähtöinen sosiaali- ja terveystalvuelujen kehittämistyö on vain harvoin määrittynyt saamelaisyhteiskunnan näkökulmasta ja tarpeista käsin sekä sen ehdoilla. Kehittämisesurssi on ollut määrällisesti hyvin vaatimatonta suhteessa monimuotoisiin kehittämistarpeisiin. Kehittämistyön tuloksena on saatu aikaan joitakin pieniä saavutuksia, mutta tulosten jalkauttaminen käytäntöön on ontunut, sillä se olisi vaatinut palvelujärjestelmän rakenteellisia tai toiminnallisia muutoksia.

Yhdenvertaisuus sosiaali- ja terveystalvuelujen saatavuuden suhteen toteutuu huonosti. Saamelaiset ovat eriarvoisessa asemassa sekä suhteessa pääväestöön että saamen kieliryhmien kesken. Pohjoissaamenkielisiä palveluja on eniten, mutta inarin- ja koltansaamenkielisten palvelutilanne on heikoin. Tulkkaus on saamen kielilainkin mukaan toissijainen keino järjestää palveluja, ja sitä tulisi käyttää vain siinä tapauksessa, ettei omakielistä palvelua voida muuten toteuttaa. Saamelaisasiakkaat pitävät kuitenkin usein tulkkauksen avulla asiointia vaivaannuttavana.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sote-palvelujen järjestäminen ja tuottaminen edellyttävät omaa erityisosaamista. Kehittämistyö on ollut monitoimijaista, ja sitä ovat toteuttaneet verkostoyhteistyössä saamelaisten kotiseutualueen kunnat, Saamelaiskäräjät, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen saamelaisyksikkö, Saamelaisalueen koulutuskeskus (SOGSAKK) ja SámiSoster ry. Kehittämistyötä on tehty dialogisessa yhteistyössä pienen toimijajoukon kesken, jolla oli läheiset suhteet saamelaisyhteiskuntaan ja ymmärrystä sen tarpeista ja tilanteesta. Yhtenä tulevaisuuden haasteena avaintoimijat näkivätkin sen, miten hyvin muuttuneessa palvelujen järjestämisen rakenteessa voidaan säilyttää tämä alkuperäiskansalähtöisen kehittämisen voimavara.

Joitakin kokonaisuuden kannalta pieniä, mutta yksittäisten saamelaisten ihmisten kannalta ehkä merkittäviä parannuksia on vuosikymmeniä kestäneen kehittämisen ja vaikuttamistyön tuloksena onnistuttu saamaan aikaan. Saamelaiset avaintoimijat olivat yksimielisiä siitä, että saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveystalvuelujen tilanne on kohentunut parhaiten – ja ehkä ainoastaan – ikäihmisten kotiin annettavien palvelujen osalta. Ne on tuotettu erillisen, kohdenne-tun resurssin avulla, ja palvelun sisältö sekä toteutustavat on sovittu yhteistyössä Saamelaiskäräjien ja saamelaisten kotiseutualueen kuntien kesken.

Saamenkieliset ja kulttuurinmukaiset psykososiaaliset palvelut on toinen palvelukokonaisuus, joka on viime vuosina ottanut suuren harppauksen eteenpäin. Palveluita järjestetään kuitenkin edelleen hankkeena eikä niillä ole vakiintunutta asemaa palvelujärjestelmässä. Saamenkielisten psykososiaalisten palvelujen heikko

saatavuus oli pitkään tiedossa. Ilman saamelaisten totuus- ja sovintokomission käynnistämistä psykososiaalisten palvelujen kehittämistarpeiden ja resursoinnin perustelut eivät olisi kuitenkaan nousseet yhteiskunnallisen päätöksenteon tasolle.

Saamelaisnäkökulmasta katsottuna lainsäädäntöpohjan epä johdonmukaisuudet aiheuttavat tiettyjä ristiriitaisuuksia hyvinvointialueen toiminnallisiin lähtökohtiin. Saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksia käsitellään Suomen uudistetussa sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä edelleen vain kielellisinä oikeuksina rinnastaen ne jopa kielivähemmistöjen asemaan ja oikeuksiin. Puhuttaessa oikeudesta käyttää saamen kieltä viitataan saamen kielilakiin eikä perustuslakiin. Palvelunjärjestäjälle ei ole kirjattu saamen- tai kaksikielisten palvelujen järjestämisvelvoitetta. Alempi lainsäädäntö asettaa eri puolilla Suomessa asuvat saamelaiset eriarvoisiin asemiin. Vaikka saamelaisten perustuslaillinen oikeus kielensä ja kulttuurinsa ylläpitämiseen koskee koko Suomea, kattaa saamen kielilaki vain saamelaisten kotiseutualueen ja Lapin hyvinvointialueen saamelaisten kotiseutualueen asukkaiden käyttöön osoittamat palvelut. Sen lisäksi saamen kielilaki koskee määriteltyjen valtion viranomaisten palveluja, kuten Kelaa, Melaa, maistraattia, oikeuslaitosta ja poliisia. Vastaavasti saamenkielisten peruspalveluiden valtionosuuden ja erillisen tuen määräytyminen sekä käyttöperusteet koskevat vain saamelaisten kotiseutualuetta jättäen suuren osan saamelaisväestöstä sen ulkopuolelle.

Tämän hetken suurimmat kehittämistarpeet liittyvät, avaintoimijoiden mukaan, palveluorganisaation rakenteelliseen kehittämiseen sekä aiemmin kehitettyjen kulttuuristen palveluntuotantotapojen ja työmenetelmien jalkauttamiseen. Saamenkielisiä ja kulttuurin mukaisia palveluja pitäisi jatkossa pyrkiä kehittämään palvelukokonaisuuksina ja eheinä palvelupolustoina niin, että palvelut voidaan tuottaa monikanavaisia menetelmiä hyödyntäen ja joustavasti räätälöiden. Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen kokonaisuudella tulisi olla sekä itsenäistä toimivaltaa että toimivat yhteydet suhteessa koko palveluorganisaation toimintakäytäntöihin ja palveluohjaukseen. Tavoitteena olisikin osaava organisaatio, joka pystyy joustavasti ja asiantuntevasti vastaamaan saamelaisasiakkaan palvelutarpeisiin tunnistaen hänen kielelliset ja kulttuuriset tarpeensa. Tähän liittyen tarvitaan rakenteellista kehittämistä, jotta päätöksenteon ja kehittämisen tueksi tarvittava alkuperäiskansaoikeuksien mukainen yhteisöosallisuus ja verkostollinen yhteistyö neuvotellen Saamelaiskäräjien kanssa toteutuisi.

Palveluohjauksen ja sujuvan työnjaon lisäksi saamenkielisten palveluiden saavutettavuuden parantamisen edellytyksenä on riittävä viestintä ja tiedonkulku. Sekä asiakkaiden että työyhteisön on tärkeä tietää, ketkä ovat minkäkin saamen kielen puhujia ja miten saamenkielisille työntekijöille ohjaututaan. Saamen kieliympäristöjen syntyminen sosiaali- ja terveystarpeiden tarjoaviin toimipisteisiin

on myös yksi tärkeä tavoite, jotta saamen kielten käyttö on luontevaa ja työntekijöiden kielitaito pysyy yllä ja kehittyy ammatillisen vaatimustason mukaisesti. Sellaisten luominen edellyttää työyhteisöltä tietoisia ja systemaattisia toimia ja organisatorisia rakennemuutoksia, jotka liittyvät työnjakoon, toimintatapoihin ja asennemuutoksiin.

Käytettävissä olevan saamenkielisen ammatillisen osaamisen resurssin turvaaminen on yksi tämän hetken suurimmista haasteista. Saamen kielten aikuisopiskelu ei ole toistaiseksi tuottanut riittävästi kielitaitoista työvoimaa, eikä saamen kieliympäristöjen syntyminen edellytyksiä ole riittävästi turvattu organisatorisin toimin. Työpaikoilta puuttuvat useimmiten selkeät käytännöt ja ohjeistus, joiden mukaan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen suhteen toimitaan ja jotka ovat koko työyhteisön tiedossa. Työarjen käytännön ratkaisut ovat tähän asti liian usein jääneet yksittäisten työntekijöiden harteille ja ovat riippuvaisia heidän asenteistaan, tiedoistaan ja taidoistaan sekä työorientaatiostaan. Koska organisaation ylätasolla sovittuja periaatteita ja toimintatapoja on vähän, ovat asenteelliset kysymykset pysyneet saamelaisien sosiaali- ja terveyspalveluiden saamisen ja tarjoamisen suurimpina kynnyksinä. Pieni joukko saamelaisia asiakastyössään kohtaavia sote-työntekijöitä näkee kyllä kielellisen ja kulttuurisen osaamisen tärkeyden työssään. He voivat valtanormiston puitteissa työskentelytapojaan mukauttamalla jossain määrin tapauskohtaisesti huomioida saamelaisasiakkaiden kulloisetkin tarpeet. Nämä työntekijät pitävät saamenkielistä ja kulttuurin mukaista palvelua tärkeänä sekä asiakas- ja hoitotyön onnistumisen että oman työnsä mielekkyyden kannalta. Mutta niin kauan kuin se ei ole osa yleisesti hyväksyttyä sosiaali- ja terveysalan paradigmatia eikä sillä ole tukenaan työpaikalla tehtyjä sopimuksia, voi siitä aiheutua työyhteisön sisällä epäsuoraa ja närää. Saamelaiset työntekijät kaipaavat myös työnsä tueksi nykyistä enemmän vertaistukea ja kehittämisverkostojen toimintaa. Avaintoimijoiden mukaan asenneilmapiirin muutosta on tärkeä vaalia ja edistää tietoisesti erilaisin toimin niin, että se etenee läpileikkaavasti koko organisaation rakenteissa ja toimintakulttuurissa.

Sosiaali- ja terveysalan ammatillinen koulutus ei ole sisältänyt saamen kielen ja kulttuurisen ymmärryksen tai työmenetelmien opetusta. Nykyisten sosiaali- ja terveysalan opetussuunnitelmien puitteissa saamenkielistä ja kulttuurista ammatillista osaamista ei ole päässyt syntymään eikä kurtumaan. Kielellisen ja kulttuurisen lisäosaamisen tarve koskee hyvin monimuotoisia ammattiryhmiä, joiden opetussuunnitelmiin nämä sisällöt pitäisi integroida. Koulutukselliset tarpeet ovat monitasoisia ja sisällöltään jossain määrin myös eriytyneitä riippuen opiskelijan lähtökohdista: onko äidinkieltään saamenkielinen ja missä määrin on kasvanut saamelaisessa kieli- ja kulttuuriympäristössä ja omaksunut kulttuurisia tapoja ja ymmärrystä.

Saamenkielisten palvelujen tarve ja käyttö liittyvät läheisesti saamen kielten yleiseen asemaan saamelaisten kotiseutualueella ja Suomessa. Käynnissä on monia eri suuntiin vaikuttavia kehitysprosesseja, jotka muuttavat saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen asemaa ja käyttöä. Saamen kielen ja kulttuurin assimilaation ja revitalisaation vaikutukset ilmenevät eri tavoin eri ikä- ja kieliryhmissä ja eri puolilla Suomea asuvien saamelaisten elämässä. Viime vuosikymmenten aikana nopeasti edennyt saamen kielten elpyminen onkin tuonut muutoksia saamen kielten yhteiskunnalliseen asemaan heijastuen esimerkiksi saamen kielten oppimisympäristöjen laajenemisena ja saamen kielten käyttöaktiivisuuden vahvistumisena. Niiden loogisena jatkumona saamen kielten käyttöyhteydet monipuolistuvat ja laajenevat. Saamen kielitilanteen ja saamenkielisten palvelujen tilanteen onkin hyvä huomata elävän ja muovautuvan tässä ajassa voimakkaasti ja synnyttävän uudenlaisia saamenkielisten palvelutarpeiden ja käyttäjien keskittymiä. Suurimmat saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen kasvutarpeet ovat saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, jonne saamelaisväestön enemmistö on keskittynyt.

Yhteenvedona voidaan todeta, että yhteiskunnallisena tavoitteena tulisi olla saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen luonteva käyttö. Se on tuotu tutkimustuloksissa esiin jo pitkään ja tarkoittaa tiivistetyksi sitä, että saamelainen asiakas saa luontevasti palvelut haluamallaan saamen kielellä, eikä niitä tarvitse erikseen vaatia. Siitä ja palvelujen yhdenvertaisesta toteutumisesta eri kansan- ja väestöryhmien kesken ollaan vielä aika kaukana. Saamen kielten luontevan käytön edellytyksinä ovat palvelunorganisaation suunnitelmalliset ja tietoiset toimet kielitaitoisen ja kulttuurisesti osaavan henkilöstön turvaamiseksi sekä moniarvoisten, syrjimättömien työtapojen ja toimintakulttuurin luomiseksi.

Palvelujen luontevan käytön edellytyksenä on asiakkaiden luottamus saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen toimivuuteen, jatkuvuuteen ja laatuun. Se syntyy ja vahvistuu vähitellen myönteisten kokemusten kautta. Kielenkäytön totumukset ja tavat muuttuvat hitaasti. Niiden taustalla voi olla saamelaisten jaettuina tai henkilökohtaisia kielteisiä kokemuksia asioinnista ja kohtaamisista suomalaisen viranomaisten kanssa sekä saamen kielten ja kulttuurin vähäisestä arvostuksesta Suomessa. Muutos edellyttää tietoisia positiivisia toimia palvelujen järjestäjien taholta niin, että palvelujärjestelmässä tunnistetaan saamelaisasiakkaiden tarpeet ja pyritään vastaamaan niihin aidosti yhdenvertaisesti.

1 Selvitys saamelaisista sosiaali- ja terveyspalvelujen asiakkaina

1.1 Tavoite

Tämän selvityksen tavoitteena on luoda tiivis, mahdollisimman monipuolinen katsaus saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tilanteeseen Suomessa. Tarkoituksena on lisätä ymmärrystä ilmiökentästä ja sen keskeisistä osatekijöistä koskien saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen tilaa sosiaali- ja terveydenhuollossa, palvelujärjestelmän kykyä vastata yhdenvertaisesti saamelaisväestön palvelutarpeisiin sekä perimmältään saamelaisten ihmisten mahdollisuuksista terveytensä ja hyvinvointinsa omaehtoiseen ylläpitämiseen ja vahvistamiseen.

Selvitys sisältää koonnin saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sote-palvelujen nykytilaa koskevista tutkimustuloksista ja selvitysraporteista. Tarkastelunäkökulmina ovat saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen asema lainsäädännössä, kehityskaari sekä palveluiden saatavuuden ja palvelutarpeiden erityispiirteet. Keskeiset tulokset on keskustelutettu pitkäaikaisten saamelaisten sote-alan avaintoimijoiden kanssa. Tarkoituksena oli koota yhteen heidän reflektoituja arvioitaan saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen kehittämistyön keskeisistä saavutuksista ja haasteista sekä lähitulevaisuuden kehitystrendeistä.

Tämä selvitystyö on osa Saamelaisten totuus- ja sovintokomission mandaatin mukaisiin tehtäviin liittyvää tiedontuotantoa. Komission tehtävä on tunnistaa ja arvioida historiallista ja nykyistä syrjintää, mukaan lukien valtion sulauttamispolitiikkaa, sekä oikeuksien loukkauksia. Tavoitteena on selvittää, miten nämä vaikuttavat saamelaisiin ja heidän yhteisöönsä nykyisessä tilanteessa, ja ehdottaa, miten voitaisiin edistää yhteyttä saamelaisten ja Suomen valtion välillä sekä saamelaisten keskuudessa. Tarkoituksena on lisätä tietoisuutta saamelaisista Suomen alkuperäiskansana ja vahvistaa saamelaisten oikeuksien toteutumista Suomessa.¹

1 <https://sdt.sk.fi/mandaatti/>

1.2 Tutkimusasetelma

Tehtävänannon peruskysymystä, *saamelaiset sote-palvelujen asiakkaina*, voidaan lähestyä monesta eri tulokulmasta. Yhtäältä tehtävänasettelun taustalla on tarve saada koottu käsitys saamelaisten reaalista asemasta palvelujärjestelmässä. Toisaalta halutaan saada tietoa saamelaisten kokemuksista sote-palveluista. Tarkastelun painopiste on saamelaisten omissa näkökulmissa. Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuutta, asiakastyytyväisyyttä ja -tarpeita arvioidaan saamelaisväestön kokemusten kautta. Syvemmissä tarkastelussa kyse on myös siitä, miten saamelaiset asiakkaat kokevat tulleen kohdatuiksi ja kohdelluiksi palveluissa, tai palvelutapahtuman eri vaiheiden soveltuvuudesta heidän näkökulmastaan.

Kyse on monessa mielessä saamelaisten itsemääräämisoikeuden ja yhdenvertaisuuden toteutumisesta. Yksilötasolla se ilmenee saamelaisen ihmisen mahdollisuuksina ylläpitää omaehtoisesti hyvinvointiaan ja terveyttään sekä saada tarvitsemaansa apua tai tukea osaamallaan tai haluamallaan kielellä ja tavoin, jotka ovat mielekkäitä ja relevantteja hänen kulttuurinsa, elämäntapojensa sekä elinympäristönsä kannalta. Yhteisönäkökulmasta se tarkoittaa saamelaisten yhteisöjen ja kansan asemaa, vaikutusmahdollisuuksia sekä itsemääräämisoikeuden toteutumista sosiaali- ja terveyspalvelujen suhteen. Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuutta ja toteutusta on viime vuosikymmeninä laadituissa tutkimuksissa arvioitu yhdenvertaisuuden, kielellisten oikeuksien ja alkuperäiskansa- sekä ihmisoikeuksien näkökulmista. Oikeudellisen näkökulman lisäksi kyse on viime kädessä saamelaisyhteisöjen ja kansan mahdollisuuksista ylläpitää terveyttään ja kokonaisvaltaista hyvinvointiaan säilyttäen elinolojen ja elinkeinollisen perustansa sekä kulttuurinsa elinvoimaisuuden nopeasti muuttuvissa ympäristöolosuhteissa ja sosiaalisissa konteksteissa.

Saamelaisten yksilö-, yhteisö- ja alkuperäiskansatason kysymysten ohella saamelaisia sote-palvelujen asiakkaina tulee arvioida palvelujärjestelmätasoisena ilmiönä. Kuinka hyvin Suomen julkinen palvelujärjestelmä, joka perustuu universalistiseen käsitykseen yhtäläisistä palveluista, on pystynyt tosiasiaissa toteuttamaan yhdenvertaiset palvelut kaikille?

Selvitystyön kysymyksenasettelu on ajankohtainen sekä käynnissä olevan saamelaisten totuus- ja sovintoprosessin että sote-uudistuksen toimeenpanon myötä. Sote-uudistus on muuttanut sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämisen rakenteita. Yhtenä perusajatuksena on parantaa kansalaisten hoitoon ja palveluihin pääsyä sekä palvelujen laatua ja siirtää palvelujen painopistettä varhaisvaiheen tukeen. Tähän liittyen huomio kiinnittyy muun muassa palvelujen oikea-aikaisuuteen,

oma- ja itsehoitopalvelujen saatavuuteen sekä palveluketjujen eheyteen ja sujuvuuteen. Tavoitteena on, että kaikilla kansalaisilla tulisi olla käytössään riittävän monipuolista tietoa ja yhä parempia mahdollisuuksia vaikuttaa oman hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseen sekä tarvitsemansa hoidon tai palvelun kulkuun. Tämä strateginen lähtökohta painottaa entistä vahvemmin asiakaslähtöisyyttä ja asiakkaiden tarpeiden mukaista palvelutarjontaa, joka liittyy kielellisten ja kulttuuristen erityistarpeiden tunnistamiseen.

1.3 Menetelmälliset ratkaisut ja toteutus

Tämän selvitystyön menetelmät ja toteutustavat on soviteltu yhteen käsiteltävän aiheen ja aineiston ominaispiirteiden kanssa. Kysymystä saamelaisista sote-palvelujen asiakkaina lähestytään ilmiöpohjaisesti. Ilmiöstä pyritään dialogisten ja multimetodologisten lähestymistapojen avulla saamaan kuva, joka on kielellisesti ja kulttuurisesti mahdollisimman relevantti. Toteutustavat noudattavat alkuperäis-kansatutkimuksen keskeisiä menetelmällisiä ja eettisiä periaatteita, joita on käsitelty tarkemmin alaluvussa 1.5.

Menetelmälliset ratkaisut on laadittu tilanteeseen, jota leimaa systemaattisen, vertailukelpoisen perustiedon puuttuminen. Ajantasaisen, yhtenäisen kuvan luomista saamenkielisistä ja kulttuurin mukaisista sosiaali- ja terveystalvuluista vaikuttaa se seikka, että kirjallinen tutkimus- ja seurantatieto on kirjavaa ja sisältää monia tiedon katvealueita. Saamelaisten avaintoimijoiden kokemustiedolla on sen takia suuri merkitys ilmiön kokonaiskuvan luomisessa. Sosiaali- ja terveydenhuollon eri osa-alueilla pitkään työskennelleille ja saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveystalvuluksen kehittämisvastuussa olleille saamelaisille on kertynyt runsaasti tietoa palvelujen nykytilasta ja kehittämistarpeista. Suuri osa tiedosta on luonteeltaan hiljaista tietoa, joka on syntynyt näiden avaintoimijoiden elässä osana saamelaisyhteisön arkea, heidän omien kokemustensa sekä yhteisön jäseniltä saatujen palautteiden kautta. Tietoa on osin koostettu julkisuuteen erilaisten raporttien, lausuntojen ja puheenvuorojen yhteydessä. Kirjallisen aineiston analyysin tuloksia ja keskeisiä löydöksiä on tärkeä keskusteluttaa saamelaisten avaintoimijoiden kokemuksellista ja näkemyksellistä perustaa vasten.

Selvityksen toteutuksessa käytettiin kulttuurilähtöistä mixed method -tutkimusta, jota on kehitetty osana saamentutkimuksen menetelmäosaamista (Heikkilä ym. 2013; Heikkilä ym. 2019). Menetelmällistä monimuotoisuutta toteutettiin sekä aineistojen että analyysimenetelmien suhteen. Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvuluksia koskevat tutkimukset ja selvitykset on laadittu hyvin eriaikaisesti ja eri tarkoituksia varten. Ne eroavat toisistaan sekä teoreettisilta lähtökohdiltaan että

hyödyntämiltään kvantitatiivisilta ja kvalitatiivisilta menetelmiltään. Eri kyselytutkimusten tuloksia käytettiin tässä selvityksessä sekä sisäkkäisessä (embedded) että peräkkäisessä tutkimuksessa (exploatory sequential) merkityksessä (Creswell 2009). Kirjallisen aineiston analysoinnin jälkeen tuloksia keskustelutettiin avaintoimijoiden kanssa pyrkien saamaan syvennettyä käsitystä ja uusia näkökulmia käsiteltävästä ilmiöstä. Erilaisten keskustelullisten menetelmien käyttö on yleistä alkuperäiskansatutkimuksessa (Kovach 2009). Taustalla on käsitys jaetusta tiedon tuotannosta sekä tiedon yhteisomistajuudesta. Yhteisöllisten tiedontuotantotapojen avulla pyritään myös parantamaan tuloksena syntyvän tiedon laatua.

Saamen tutkimuseettisten periaatteiden ja ohjeiden mukaisesti tutkimustyön tärkeänä lähtökohtana on saamelaiskulttuurinen osaaminen, yhteisösuhteet ja kulttuuristen vuorovaikutustaitojen tuntemus ja kunnioitus (Heikkilä 2016, 2022b). Kulttuurinen ymmärrys ja kunnioitus sekä luottamuksellisten suhteiden luominen tutkijoiden ja tutkimuskumppaneiden välille ovat osa tutkijan vastuullisuutta (accountability) tutkimuksen osapuolena olevaa yhteisöä kohtaan (Kovach 2009). Toimijoiden väliset suhteet ja vuorovaikutus ovat avainasemassa tiedonmuodostusprosessissa.

Valitun menetelmällisen lähestymistavan avulla oli tarkoitus tuottaa ilmiöpohjaista tietoa tutkittavana olevasta, laaja-alaisesta ja monimuotoisesta asiakokonaisuudesta sekä sen osista ja asioiden välisistä suhteista. Tavoitteena oli tehdä ymmärrettäväksi eri osatekijöiden merkitystä sekä ongelmia ja ristiriitoja saamelaisyhteisön elämismailman kannalta. Kysymystä saamelaisista sote-palvelujen asiakkaina pyrittiin jäsentämään monimuotoisena ilmiönä saamelaisasiakkaiden ja heidän elämäntilanteidensa sekä saamelaisyhteisöjen näkökulmasta. Selvitystyö oli kolmivaiheinen. Ensiksi kirjallisuusaineisto luokiteltiin ja avainteokset lähiluettiin sisällönanalyysimenetelmiä käyttäen. Analyysin avulla luotiin suhteellisen kompakti kehityskaari ja tiivistys keskeisten saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluja koskevien tutkimusten ja selvitysten tuloksista. Toisessa osiossa toteutettiin keskeisten tulosten jaettu reflektointi saamelaisten sote-palvelujen tutkimuksen, kehittämisen ja edunvalvonnan avaintoimijoiden kesken. Vapaamuotoisten teema-keskustelujen avulla tarkennettiin kuvaa saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehityksestä ja nykytilanteesta sekä ajankohtaisista muutostrendeistä ja haasteista. Tarkoituksena oli vahvistaa, monipuolistaa ja syventää kirjallisuusanalyysin tuloksia ja tarjota mahdollisuuksia uusien havaintojen, tulkintojen sekä johtopäätösten tekoon. Kolmannessa vaiheessa koostettiin synteesi ja johtopäätökset kirjallisuusanalyysin tulosten ja saamelaisten avaintoimijoiden reflektiivisten dialogien perusteella.

Työkysymykset sisällönanalyysin ja dialogisten pohdintojen jäsentämiseksi:

Millaisen kuvan tehdyt tutkimukset ja selvitykset antavat saamelaiden sosiaali- ja terveyspalvelujen tilanteesta (nykytilanne, kehityspiirteet)?

Tutkimusten ja selvitysten keskeiset tulokset väestöryhmittäin tai alueittain; saatavuus, tarvevastaavuus, oikeuksien toteutuminen?

Saamelaiset asiakkaina? Kokemukset palvelujen saatavuudesta ja tarvevastaavuudesta?

Mitä tietoa asiakaskohtaamisista sote-palveluissa on? (syrjintä, culturally safe -kriteerit?)

Mitkä ovat saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sote-palvelujen suurimmat vahvuudet ja puutteet?

Mitä tärkeitä tiedon puutteita ja katvealueita nousee esiin?

1.4 Aineistot

1.4.1 Kirjallisuusaineisto

Kirjallinen tutkimusaineisto on jaoteltu avainteksiin ja täydentäviin selvityksiin sisällöllisen relevanssin ja kattavuuden perusteella. Avaintekstit käsittelevät saamenkielisten palvelujen saatavuutta, tarpeita, käyttöä ja tyytyväisyyttä. Avaintekstit ovat luonteeltaan saamelaisväestöön kohdistuvia kokonaistutkimuksia tai koskevat suhteellisen laaja-alaista kohdejoukkoa. Ne käsittelevät joko saamelaista tai saamenkielistä väestöä kokonaisuudessaan tai satunnaisotannalla tehtyä pöytäkirjaa. Osa teoksista koskee vain saamelaiden kotiseutua, kun taas uudemmissa tutkimuksissa kohdetta on laajennettu myös muuhun Suomeen. Avaintekstit sisältävät uutta, empiiristä tiedonkeruuta, jota on kerätty kansalais- tai viranomaiskyselyjen avulla. Niiden periaatteellisenä aikarajauksena käytettiin 15 vuoden aikajännettä. Sen lisäksi saamenkielisten palvelujen kehityskaarta hahmotettiin hieman pidemmällä aikaperspektiivillä pyrkien paikantamaan ilmiöiden juuria. Aikarajaukset ovat hieman väljästi määriteltyjä, koska aineisto on hyvin eriaikaisesti ja monien toimijatahojen tuottamaa.

Kirjallinen aineisto koostui seitsemästä keskeisestä, suhteellisen ajantasaisesta saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluja koskevasta tutkimuksesta ja selvityksestä. Tutkimukset on laadittu kukin hieman erilaisiin tarkoituseriin, kuten saamen kielilain toteutumisen, saamelaisten yhdenvertaisuuden tai sosiaalisen osallisuuden seurantaan. Saamen kielilain toteutumisesta on selvitetty sekä saamen kansalaisten näkökulmasta (Pasanen 2016; Arola 2021) että viranomaisille kohdistettujen kyselyjen perusteella (Näkkäljärvi 2007; Niska 2017). Saamelaisten hyvinvointipalvelututkimuksissa on puolestaan tutkittu saamelaisten asiakaskokemuksia palvelujen saatavuudesta saamelaisten kotiseutualueella (Heikkilä ym. 2013) sekä sen ulkopuolella (Heikkilä ym. 2019). Näiden lisäksi on selvitetty sote-alan henkilöstön saamen kielitaitoa ja kulttuurista osaamista (Heikkilä 2022b).

Kokonaiskuvaa täydennettiin suhteellisen laajan tarkentavan materiaalin avulla, joka koostui eri teemoja ja asiasisältöjä käsittelevistä oheisselvityksistä ja raporteista. Tarkentavana materiaalina käsiteltiin lukuisia, alueellisesti tai sisällöllisesti eri tavoin kohdennettuja tai tiettyjä erityiskysymyksiä käsitteleviä yksittäistutkimuksia, kuten esimerkiksi saamen kielen käyttöä pääkaupunkiseudun (Länsman 2008) tai Utsjoen palveluissa (Länsman & Tervaniemi 2012), saamelaislasten hyvinvointikokemuksia ja tarpeita (Rasmus 2008a; Weckström ym. 2022), saamelaisten vammaisten ja seksuaalivähemmistöjen asemaa palveluissa ja oikeuksia (Hokkanen 2022; Olsen ym. 2017) sekä saamelaisten terveyden ja hyvinvoinnin tilaa ja erityisiä palvelutarpeita koskevia tutkimuksia ja raportteja. Suomessa julkaistujen selvitysten tuloksia vertailtiin muissa Pohjoismaissa saatuihin tutkimustuloksiin koskien saamelaisten asemaa.

Täydentävänä materiaalina analysoitiin lisäksi erilaisia Saamelaiskäräjien, valtion-, alue- tai paikallishallinnon selvityksiä, raportteja ja lausuntoja, jotka liittyvät saamen kielilain toteutumiseen sekä saamenkielisiin ja kulttuurin mukaisiin palveluihin (Valtioneuvoston kanslia 2017, 2021; Saamelaiskäräjät 2020). Lisäksi Saamelaiskäräjien kehittämissuunnitelmat², toimintakertomukset, rahoitusesitykset ja lausunnot kiteyttävät keskeisiä saamelaisten palvelujen saatavuuteen ja tarpeisiin liittyviä näkökohtia, jotka perustuvat tutkimusten tuloksiin ja asiantuntijoiden pitkäaikaisiin kokemuksiin. Sote-uudistuksen maakunnallisten valmisteluhankkeiden yhteydessä tuotettiin myös mittava määrä erilaisia saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tilannetta kartoittavia raportteja (Labba ym. 2016; Lehtola & Ruotsala 2017; Heikkilä 2019), joiden tietosisällöt perustuvat kohdennettuihin kyselyihin ja asiantuntijoiden

2 Saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämissuunnitelma 2020–2023

pitkäaikaisiin kokemustietoihin. Näiden ohella tarkasteltiin saamelaisten kotiseutualueen kuntien strategiatyössään huomioimia saamelaisväestön palvelutarpeita (Alatalo ym. 2011; Viinamäki 2011; Inarin kunta 2020).

Täydentävänä materiaalina tarkasteltiin lisäksi monimuotoista ja monitoimijaisena yhteistyönä saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehittämishankkeiden yhteydessä tuotettua aineistoa (Ks. Hiltula 2021). Ne koostuvat tiettyihin palvelualueisiin tai pienempiin asiakasryhmiin liittyvistä selvityksistä. Niiden tietoperustaksi kerätty asiakaskyselyaineisto tai muu havaintomateriaali voi olla laajuudeltaan verrattain suppeata, mutta kohdentunut tärkeisiin erityiskysymyksiin täsmentäen pitkäaikaista, jaettua kokemustietoa.

1.4.2 Avaintoimijakeskustelut

Kirjallisen aineiston lisäksi jaettua tiedontuotantoa toteutettiin käymällä reflektiivisiä dialogeja pitkäaikaisten saamelaisten sote-palvelujen järjestämis- ja kehittämisvastuussa olevien avaintoimijoiden kanssa. Dialogisen vuorovaikutusmenetelmän tavoitteena oli edistää erilaisten kokemusten ja näkökulmien hyödyntämistä. Dialogien avulla pyrittiin laajentamaan ja syventämään ymmärrystä ilmiöstä ja kuvaa nykytilanteesta sekä keskeisistä lähitulevaisuuden mahdollisuuksista ja haasteista.

Dialogien kohderyhmänä olivat saamelaisten sote-palvelujen pitkäaikaisessa järjestämis- ja kehittämisvastuussa olevat kuntien/hyvinvointialueen päälliköt ja vastuuviranhaltijat (Heidi Eriksen, Mirja Laiti ja Tuuli Miettunen), Saamelaiskäräjien nykyiset ja aiemmat sote-sihteerit (Anne Länsman-Magga, Kaisa Ruokojärvi ja Pia Ruotsala-Kangasniemi), Posken saamelaisyksikön suunnittelija (Riitta Lehtola-Kosonen) sekä saamelaisen sosiaali- ja terveysyhdistyksen, SámiSoster ry:n, toiminnanjohtaja (Ristenrauna Magga), yhteensä 8 henkilöä. Keskustelutettavien teemojen aihepiiri ja kysymyksenasettelu rakentuivat kirjallisen aineiston analyysin pohjalta esiin nousseista havainnoista ja tarkennustarpeista. Dialogien perusteella luotiin päivitettyä kuvaa saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehityspiirteistä ja nykytilanteesta sekä uusista havainnoista ja keskeisten havaintojen merkityksestä.

1.5 Tietosuojaan ja tutkimuseetiikkaan liittyvät kysymykset

Tämän selvitystyön toimintatavat ja -käytännöt perustuvat juuri valmistumassa oleviin *Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettisiin ohjeisiin*³. Saamelaisten tutkimuseettisten ohjeiden tarkoituksena on, alkuperäiskansojen eettisten periaatteiden mukaisesti, kiinnittää huomiota hyviin tutkimuskäytäntöihin, joiden avulla voitaisiin luoda kunnioittavampia ja osallistavampia suhteita tutkijoiden ja tutkimukseen osallistuvien kesken. Taustalla on yhtäältä pyrkiä vahvistamaan saamelaisten omien näkökulmien kuulumista ja vaikutusmahdollisuuksia yhteisöään koskevissa tutkimuksissa, lujittaa luottamusta eri toimijoiden välillä ja parantaa tutkimusten tuloksina syntyvän tiedon laatua ja relevanssia. Kyse on myös saamelaisten alkuperäiskansa-aseman mukaisesta oikeudesta vaikuttaa kansaansa koskevaan tiedontuotantoon, jota vallitsevilla käytännöillä ei ole saatu riittävästi turvattua.

Tiedontuotannon erityiskysymykset liittyvät erityisiä henkilötietoryhmiä koskeviin säädöksiin EU:n henkilötietodirektiivissä (GDPR)⁴ sekä Suomen henkilötietolaissa⁵, vaikkakaan nämä säädökset eivät sisällä suoria viittauksia alkuperäiskansa-oikeuksiin. Niin sanottuihin ”erityisiin henkilötietoryhmiin” kuuluvien henkilötietojen käsittely on lähtökohtaisesti kiellettyä. Sellaisia ovat esimerkiksi tiedot, joista ilmenee henkilön etninen tausta. Näitä tietoja on tietosuojadirektiivin mukaan suojeltava erityisen tarkasti, sillä niiden käsittelyyn voi liittyä huomattavia riskejä henkilön perusoikeuksille ja -vapauksille. Tietosuoja-asetuksen perusteella tällaisia henkilötietoja voidaan käsitellä esimerkiksi henkilön nimenomaisella suostumuksella, henkilön elintärkeiden etujen suojaamiseksi ja muutamissa muissa asetuksessa määritellyissä tapauksissa. Käsittely muihin tarkoituksiin edellyttää lisäksi tarkentavaa sääntelyä tai muuta menettelyä. Sellaisia käyttötarkoituksia ovat esimerkiksi tärkeää, yleistä etua koskevasta syystä, kuten kansanterveyteen liittyvän yleisen edun vuoksi tai mukaisesti toteutettu arkistointi tai käyttö tieteellistä ja historiallista tutkimusta tai tilastointia varten.⁶

3 <https://www.ulapland.fi/FI/Kotisivut/Saamelaisia-koskevan-tutkimuksen-eettiset-ohjeet>- Luettu 5.9.2023.

4 EUROOPAN PARLAMENTIN JA NEUVOSTON ASETUS (EU) 2016/679 (27.4.2016) luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuoja-asetus)

5 2018/1050

6 <https://tietosuoja.fi/erityisten-henkilotietoryhmien-kasittely> Luettu 5.9.2023.

Yksilöä koskevien tietosuojaperiaatteiden lisäksi alkuperäiskansojen tutkimuksessa tulee huomioida yhteisölliset eettiset näkökulmat ja yhteisöllinen suostumus. Se tarkoittaa saamelaisia koskevan tutkimuksen toteutuksen, käytettävien menetelmien sekä tulosten julkaisun mahdollisen haittojen ja hyötyjen arviointia saamelaisyhteisöjen kannalta. Se edellyttää myös vastavuoroisia kommunikaatiokäytäntöjä ja saamelaisyhteisöjen monipuolisempaa osallisuutta tutkimuksen toteutuksen eri vaiheissa. Saamen tutkimuseettiset ohjeet edellyttävät tutkijoilta kautta linjan sekä monipuolisempaa harkintaa, tiedostamista ja itsereflektiota koskien sitä, mitä saamelaiskulttuuria kunnioittavat toimintatavat missäkin tapauksessa edellyttävät (Heikkilä 2022b, 215).

Tässä selvitystyössä saamelaisia koskevan tutkimuksen eettisten ohjeiden noudattaminen tarkoittaa yhtäältä osallistavien menetelmien käyttöä ja toisaalta saamelaiskulttuurin kunnioittamista siten, että tiedonintressi perustuu saamelaisen yhteiskunnan kannalta tärkeisiin lähtökohtiin, kuten kulttuurisen ymmärryksen lisäämiseen valtayhteiskunnassa, havaintojen ja tulosten vuorovaikutukselliseen prosessointiin tavoitteenaan parantaa saamelaisväestön asemaa sosiaali- ja terveyspalveluissa. Lähiluvun kohteina olevat avaintutkimukset on kukin myös toteutettu saamentutkimuksen eettisiä perusperiaatteita noudattaen. Kyselyjen toteutustavoissa ja sisällön muotoilussa on pyritty huomioimaan saamelainen arvomaailma, vuorovaikutustavat ja saamelaisyhteiskunnan tilanne. Vastaajien anonymiteetin säilymiseen on myös kiinnitetty erityistä huomiota.

2 Saamelaisväestön asema sosiaali- ja terveyspalveluja koskevassa lainsäädännössä

2.1 Saamenkieliset palvelut

Saamelaisten omakielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen perusta on perustuslaissa. Pykälän 17.3 mukaan saamelaisilla on alkuperäiskansana oikeus kielensä ja kulttuurinsa ylläpitämiseen ja kehittämiseen. Perustuslain 121 §:n mukaan saamelaisilla on myös saamelaisten kotiseutualueella oikeus kielelliseen ja kulttuuriseen itsehallintoon, jota toteuttaa saamelaiskäräjät⁷. Saamen kielilaki⁸ turvaa saamelaisten oikeuden käyttää omaa kieltään viranomaisissa.⁹ Tämä koskee myös saamelaisten kotiseutualueen sosiaali- ja terveyspalveluja järjestäviä ja tuottavia viranomaisia sekä valtionhallinnon viranomaisia. Saamelaiskäräjälain mukaan viranomaisilla on neuvottelovelvoite Saamelaiskäräjien kanssa kaikissa laajakantoisissa ja merkittävässä toimenpiteissä, jotka voivat välittömästi vaikuttaa saamen kielen ja kulttuurin asemaan. Sellaisia ovat esimerkiksi sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämiseen liittyvät asiat.¹⁰

Saamen kielilain tarkoituksena on osaltaan turvata perustuslaissa säädetty saamelaisten oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Laissa säädetään "saamelaisten oikeudesta käyttää omaa kieltään tuomioistuimessa ja muussa viranomaisessa sekä julkisen vallan velvollisuuksista toteuttaa ja edistää saamelaisten kielellisiä oikeuksia."Tavoitteena on, että saamelaisten oikeus hyvään hallintoon taataan kielestä riippumatta ja että saamelaisten kielelliset oikeudet toteutetaan ilman, että niihin tarvitsee erikseen vedota. Saamelaisella on oikeus omassa asiassa tai asiassa, jossa häntä kuullaan, käyttää saamen kielilaissa tarkoitetuissa

7 974/1995

8 1086/2003

9 ibid. § 4 ja § 12

10 974/1995, § 9

viranomaisissa saamen kieltä.¹¹ Lain mukaan viranomainen ei saa rajoittaa tai kieltäytyä toteuttamasta tässä laissa säänneltyjä kielellisiä oikeuksia sillä perusteella, että saamelainen osaa myös muuta kieltä, kuten suomea tai ruotsia.¹²

Sosiaali- ja terveydenhuollon säädöksissä ei suoraan säädetä palvelunjärjestäjän velvoitteista järjestää saamenkielisiä palveluja. Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislaissa¹³ todetaan, että ”asiakkaalla on oikeus käyttää saamen kieltä saamelaisten kotiseutualueen kunnissa tuotettavissa sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa sekä Lapin hyvinvointialueen alueella sellaisissa sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa, joita tuotetaan vain kotiseutualueen kuntien ulkopuolella sijaitsevissa toimintayksiköissä. Lisäksi asiakkaalla on oikeus käyttää saamen kieltä Lapin hyvinvointialueen alueella kotiseutualueen kuntien ulkopuolella sijaitsevissa toimintayksiköissä tuotettavissa sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa, jotka Lapin hyvinvointialue on osoittanut kotiseutualueen kuntien asukkaiden käytettäväksi 4 §:ssä tarkoitetun palvelujen saavutettavuuden perusteella. Oikeudesta käyttää saamen kieltä säädetään muutoin saamen kielilaissa.” Lisäksi pykälässä säädetään tulkkauksesta toissijaisena vaihtoehtona, jos sosiaali- tai terveydenhuollon henkilöstö ei hallitse asiakkaan käyttämää kieltä. Palveluja annettaessa on mahdollisuuksien mukaan huolehdittava tulkitsemisesta ja tulkin hankkimisesta.

Vertailun vuoksi järjestämislakiin on kirjattu hyvinvointialueen vastuu ruotsinkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämisestä niin, että asiakas saa ne valitsemallaan kielellä.¹⁴

Sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntö on jo pitkään velvoittanut palvelemaan potilasta tai asiakasta hänen äidinkieltensä ja kulttuuritaustansa huomioon ottaen. Siitä säädetään muun muassa laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja

11 1086/2003, § 1

12 *ibid.* § 4

13 *ibid.* § 5

14 Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislain (612/2021) mukaan kunnat ja nykyiset hyvinvointialueet on jaettu yksi- tai kaksikieliseksi sen perusteella, kuinka suuri osuus väestöstä on äidinkieltään ruotsinkielisiä. Sosiaali- ja terveydenhuolto on järjestettävä sekä suomeksi että ruotsiksi kaksikielisen hyvinvointialueen alueella siten, että asiakas saa ne valitsemallaan kielellä. Yksikielisen hyvinvointialueen alueella sosiaali- ja terveydenhuolto järjestetään hyvinvointialueen kielellä. Kielilaissa (423/2003) säädetään asiakkaan oikeudesta käyttää omaa kieltään, tulla kuulluksi, saada toimituskirjansa suomen tai ruotsin kielellä sekä oikeudesta tulkkaukseen.

oikeuksista¹⁵ ja laissa potilaan asemasta ja oikeuksista.¹⁶ Se sisältyi aiemmin myös vanhuspalvelulakiin¹⁷ sekä tulkkausta koskien lakiin vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista.¹⁸ Terveydenhuoltolaki¹⁹ sisälsi viittauksen saamen kieli- lakiin. Näissä laeissa viitataan nyt palvelukielen suhteen uudistettuun sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislakiin, joka tuli voimaan 2022. Lastensuojelulaissa²⁰ ja sosiaalihuoltolaissa²¹ todetaan edelleen, että lapsen ja asiakkaan etua arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, miten eri toimenpidevaihtoehdot ja ratkaisut turvaavat asiakkaan kielellisen ja kulttuurisen taustan huomioimisen.

Perustuslain mukaan julkisen vallan tehtävänä on järjestää riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut kaikille sekä väestön terveyden edistäminen.²² Riittävyyden määritelmä perustuu palveluiden tarpeidenmukaisuuteen yksilö- ja kuntatasolla. Hyvinvointialueet vastaavat sosiaali- ja terveyspalvelujen sekä pelastustoimen järjestämisestä 1.1.2023 lähtien lainsäädännön mukaisesti. Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislain²³ tarkoituksena on edistää ja ylläpitää väestön hyvinvointia ja terveyttä sekä varmistaa yhdenvertaiset, yhteen toimivat ja kustannusvaikuttavat sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut koko maassa. Hyvinvointialueen on suunniteltava ja toteutettava sosiaali- ja terveydenhuolto sisällöltään, laajuudeltaan ja laadultaan sellaisena kuin asiakkaiden tarve edellyttää.²⁴

Yhdenvertaisuuslain²⁵ mukaan ketään ei saa asettaa eriarvoiseen asemaan muun muassa palveluja järjestettäessä. Tämä ei tarkoita sitä, että samanlaiset palvelut kaikille ihmisille takaisivat riittävän tasa-arvoisen lopputuleman. Palvelujen yhdenvertainen saatavuus voi edellyttää positiivista erityiskohtelua erityisasemassa

15 812/2000

16 785/1992

17 980/2012

18 380/1987

19 1326/2010

20 417/2007

21 1301/2014

22 PL 731/1999, § 19 Julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut ja edistettävä väestön terveyttä. Julkisen vallan on myös tuettava perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu.

23 612/2021

24 *ibid.* § 5.

25 1325/2014

oleville kansan- ja väestöryhmille, kuten esimerkiksi saamelaisille. Lain sisältämä syrjintäkielto koskee etnisen alkuperän ohella sukupuolta, ikää, kieltä, uskontoa, vakaumusta, mielipiteitä, terveydentilaa ja vammaisuutta.

2.2 Kansainväliset sopimukset

Suomen ratifioimissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa suojataan saamelaiden oikeudet omakielisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin. Sen kannalta keskeisiä kansainvälisiä sopimuksia ovat Euroopan neuvoston alueellisia ja vähemmistökieltä koskeva peruskirja (SopS 23/1998)²⁶, Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus (SopS 2/1998)²⁷, YK:n kansalais- ja poliittisia

26 Art. 13 sopimusosapuolet sitoutuvat koko maassa c) varmistamaan, että sosiaalialan hoitolaitoksissa kuten sairaaloissa, vanhainkodeissa ja hoitoloissa on mahdollisuudet vastaanottaa ja hoitaa sairauden tai vanhuuden johdosta tai muusta syystä hoitoa tarvitsevia alueellista kieltä tai vähemmistökieltä käyttäviä henkilöitä heidän omalla kielellään.

27 Art. 4. Sopimuspuolet sitoutuvat tarvittaessa ryhtymään riittävien toimenpiteisiin täyden ja tehokkaan yhdenvertaisuuden edistämiseksi kaikilla talous- ja yhteiskuntaelämän sekä poliittisen elämän ja kulttuurielämän aloilla kansalliseen vähemmistöön ja valtaväestöön kuuluvien välillä. Tässä suhteessa sopimuspuolten tulee asianmukaisesti ottaa huomioon kansallisiin vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden erityisolosuhteet. Art. 10.2. Alueilla, joilla asuu perinteisesti tai huomattava määrä kansallisiin vähemmistöihin kuuluvia henkilöitä, sopimuspuolet pyrkivät mahdollisuuksien mukaan varmistamaan olosuhteet, joissa vähemmistökieltä voitaisiin käyttää heidän ja hallintoviranomaisten välisissä suhteissa, mikäli he sitä vaativat ja tällainen vaatimus vastaa todellista tarvetta.

oikeuksia koskeva yleissopimus (7-8/1976)²⁸, YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (SopS 59-60/1991)²⁹ sekä YK:n kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista käsittelevä yleissopimus (SopS 68/1986)³⁰.

Suomi on myös hyväksynyt ilman varaumia YK:n alkuperäiskansajulistuksen (2007), jonka mukaan alkuperäiskansoilla on oikeus määrätä ja kehittää ensisijaisia tavoitteita ja strategioita, jotka koskevat niiden kehittämisoikeuden käyttöä. Alkuperäiskansoilla on erityisesti oikeus osallistua aktiivisesti niihin vaikuttavien terveydenhuolto- ja asunto-ohjelmien sekä muiden taloudellisten ja sosiaalisten ohjelmien kehittämiseen ja niistä päättämiseen sekä oikeus mahdollisuuksien mukaan hallinnoida näitä ohjelmia omien toimielintensä kautta.³¹

28 Art 27 turvaa kansallisiin ja kielellisiin vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden oikeuden yhdessä ryhmänsä muiden jäsenten kanssa nauttia omasta kulttuuristaan ja käyttää kieltään.

29 Sopimusvaltiot tunnustavat, että Yhdistyneet kansakunnat on ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa ja kansainvälisissä ihmisoikeuksien yleissopimuksissa julistanut ja sopinut, että jokainen ihminen on oikeutettu niissä tunnustettuihin oikeuksiin ja vapauksiin ilman minkäänlaista rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen tai sosiaaliseen alkuperään, varallisuuteen, syntymään tai muuhun seikkaan perustuvaa erotusta.

Art. 20: Lapselle, joka on tilapäisesti tai pysyvästi vailla perheen turvaa tai jonka edun mukaista ei ole antaa hänen pysyä perhepiirissä, on oikeus valtion antamaan erityiseen suojeluun ja tukeen. Sopimusvaltiot takaavat tällaiselle lapselle vaihtoehdoisen hoidon kansallisen lainsäädäntönsä mukaisesti. Tämä hoito voi muun muassa olla sijaisperhehoito, lapseksiotto tai tarvittaessa sijoitus sopivaan lastensuojelulaitokseen. Ratkaisua harkittaessa on asianmukaista huomiota kiinnitettävä jatkuvuuden toivottavuuteen lapsen kasvatuksessa ja lapsen etniseen, uskonnolliseen, sivistykselliseen ja kielelliseen taustaan.

Art. 21: Sopimusvaltiot tunnustavat, että lapsella on oikeus nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta sekä sairauksien hoitamiseen ja kuntoutukseen tarkoitetuista palveluista. Sopimusvaltiot pyrkivät varmistamaan, ettei yksikään lapsi joudu luopumaan oikeudestaan nauttia tällaisista terveyspalveluista. Sopimusvaltiot pyrkivät tämän oikeuden täysimääräiseen toteuttamiseen ja ryhtyvät asianmukaisiin toimiin erityisesti kehittääkseen ehkäisevää terveydenhuoltoa, vanhempainohjausta sekä perhekasvatusta ja -palveluja.

Art. 30: Niissä maissa, joissa on etnisiä, uskonnollisia tai kielellisiä vähemmistöryhmiä tai alkuperäiskansoihin kuuluvia henkilöitä, tällaiseen vähemmistöryhmään tai alkuperäiskansaan kuuluvalta lapselta ei saa kieltää oikeutta nauttia yhdessä ryhmän muiden jäsenten kanssa omasta kulttuuristaan, tunnustaa ja harjoittaa omaa uskontoaan tai käyttää omaa kieltään.

30 2 Artikla: Sopimusvaltiot tuomitsevat naisten syrjinnän kaikki muodot ja sopivat siitä, että ryhtyvät kaikkiin asianmukaisiin keinoin viipymättä poistamaan naisiin kohdistuvaa syrjintää [...] ja tämän saavuttamiseksi sitoutuvat jäljempänä lueteltuihin toimiin a-g]

31 Art. 23

Julistuksen mukaan alkuperäiskansoilla on oikeus harjoittaa perinteistä lääkin-täänsä ja ylläpitää terveydenhoitokäytäntöjään mukaan lukien elintärkeiden lääkintään käytettävien kasvien, eläinten ja mineraalien säilyttäminen. Alkuperäis-kansoihin kuuluvilla yksilöillä on myös syrjimätön oikeus saada kaikkia sosiaali- ja terveydenhuoltopalveluja. Alkuperäiskansoihin kuuluvilla yksilöillä on yhtäläinen oikeus korkeimpaan saavutettavissa olevaan ruumiillisen ja henkisen terveyden tasoon. Valtiot toteuttavat tarvittavat toimet, joilla pyritään saavuttamaan asteittain tämän oikeuden täysimääräinen toteutuminen³².

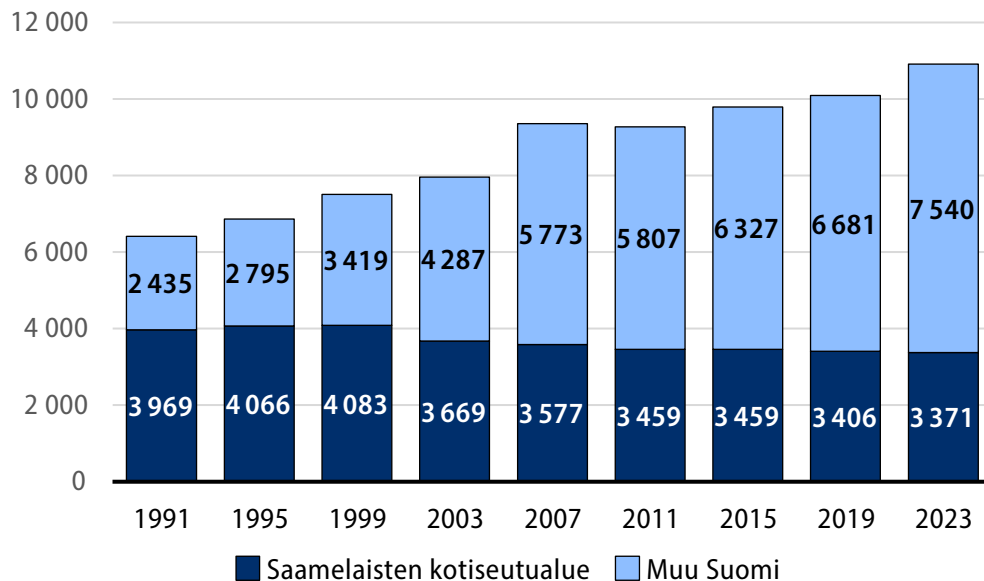
WHO hyväksyi julkilausuman alkuperäiskansojen terveydestä 76. yleis-kokouksessaan Genevessä 30.5.2023. Tämä on ensimmäinen julkilausuma, joka on WHO:ssa hyväksytty alkuperäiskansojen osalta. Saamelaiskäräjät osallistui julki-lausuman valmisteluun. Hyväksytyn julkilausuman pohjalta valmistellaan Globaali toimintasuunnitelma (A Global Plan of Action) WHO:n 79. yleiskokoukseen. Nyt aloi-tettu työ maailman terveysjärjestössä antaa uudenlaisen mahdollisuuden kiinnittää huomiota YK:n alkuperäiskansajulistuksen toimeenpanemiseen sosiaali- ja terveys-palveluissa. Terveyden edistämisen keskiössä tulee olla alkuperäiskansojen osalli-suus päätöksenteossa.

32 Art. 24

3 Saamelaisten terveyden ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilanne

Saamelaiskäräjien tilastojen (2023) mukaan Suomessa kirjoilla olevia saamelaisia on kaikkiaan 11 589. Heistä noin 30 prosenttia asuu saamelaisten kotiseutualueella, muualla Suomessa 65 prosenttia ja ulkomailla hieman yli 5 prosenttia.³³

Kuvio 1. Saamelaisten lukumäärä saamelaisten kotiseutualueella ja muualla Suomessa vuosina 1991–2023 (Saamelaiskäräjät/Digi- ja väestötietovirasto 2023)



Saamelaisten väestörakenne on muuttunut 2000-luvun kuluessa merkittävin tavoin. Muualla Suomessa asuvien saamelaisten määrä ylitti saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamelaisten määrän vuoden 2003 Saamelaiskäräjävaalien yhteydessä suoritetussa tarkistuksessa. Kehitys on jatkunut saman suuntaisena koko 2000-luvun ajan. Vaikka saamelaisväestön selvä enemmistö asuu nykyään saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, asuu saamenkielisen väestön selvä enemmistö silti saamelaisten kotiseutualueelle. Saamelaisten kotiseutualueen kuntien kesken on

³³ Saamelaiskäräjät/ Digi- ja väestötietovirasto 2023

huomattavia eroja sen suhteen, kuinka suuri osa kunnassa asuvista saamelaisista on merkitty äidinkieleltään saamenkielisiksi. Väestötietojärjestelmään äidinkieleltään saamenkielisiksi merkittyjen osuus on suurin Utsjoen kunnassa, jossa se on yli kaksikolmasosaa saamelaisväestöstä (79 %), Enontekiöllä vajaa puolet (44 %) ja noin viidesosa Inarissa (22 %) sekä Sodankylässä (20 %). Muun Suomen saamelaisväestöstä vain noin 10 prosenttia on merkitty äidinkieleltään saamenkielisiksi digi- ja väestötietojärjestelmään. (Arola 2021, 11; Digi- ja väestötietovirasto, DVV.)

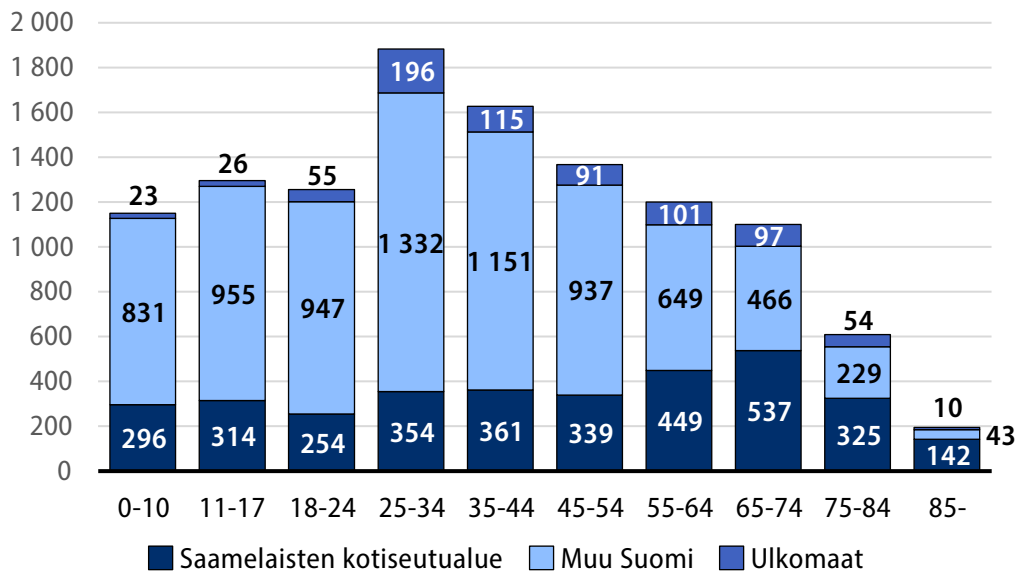
Väestötietojärjestelmän äidinkieli-merkintää ei voida kaikin osin pitää edustavana tietolähteenä, eivätkä saamelaisten kielelliset oikeudet ole sidoksissa siihen (Näkkäljärvi 2007, 14). Saamen kielen äidinkieli-merkintään liittyy joitakin ongelmia, jotka juontavat juurensa yhteiskunnallisten rekisteröintikäytäntöjen vaihteluun eri aikakausina. Vuosien 1950 ja 1960 väestölaskentoihin kirjattiin ”saamelaisten pääkieltä” koskevat tiedot (SVT VIC:104, 1963). Vuoden 1970 väestölaskennassa kriteerinä käytettiin Pohjoismaisen saamelaisneuvoston aloitteesta luotua määritelmää äidinkieli-merkintään (Nickul 1968; Asp & Rantanen 1973). Lähtökohtana oli henkilön itsensä sekä vanhempien ja isovanhempien ensiksi oppima kieli. Tuon jälkeen saamelaisen henkilön täytyi itse erikseen hakea väestörekisteriin lapin (saamen) kielen äidinkieli-merkintää. Lapsen syntymätietolomakkeessa äidinkieli-vaihtoehtoina olivat kahdenkymmen vuoden ajan vain suomen ja ruotsin kieli. Vuoden 1992 saamen kielilain voimaantulon jälkeen syntymälomakkeisiin lisättiin äidinkielen vaihtoehtoksi saamen kieli. Eri saamen kielet on voinut merkitä väestötietojärjestelmään vasta vuodesta 2014 lähtien.

Tilastointiperiaatteen vaihtelun vuoksi moni saamelainen ei välttämättä tiedä, mikä hänen äidinkielekseen on merkitty väestötietojärjestelmään, ja voi luulla, että se on saame tai joku saamen kielistä. Moni ei myöskään tiedä mahdollisuuksista tarkistaa ja korjata itseään koskevia rekisteritietoja. (Pasanen 2016, 12.) Osa ongelmista liittyy tilastointikäytäntöön, jonka mukaan äidinkieleksi on voinut ja edelleen voi ilmoittaa vain yhden kielen. Monikieliselle väestölle siitä voi aiheutua joitakin tulkintaongelmia. (Arola 2021, 12; Tammenmaa 2020.) Saamen kielitaidossa ja suhtautumisessa saamen kieleen on havaittavissa suuria sukupolvieroja, jotka heijastavat yhteiskunnallisen asenneilmapiirin ja saamelaisten aseman muutosta (Aikio-Puoskari, 2016). Suomalaistamisen kaudella saamen kieltä ei voinut opiskella perusopetuksessa. Sen vuoksi aika monella iäkkäämmällä saamelaisella voi olla puutteellinen saamen kielen kirjoitustaito, vaikka he olisivatkin äidinkieleltään täysin saamenkielisiä. Etenkin 1950–70-luvuilla syntyneet saamelaiset ovat puolestaan voineet joutua kokemaan lapsuusperheessään ja lähiyhteisössään käynnissä olleen kielenvaihdoksen, eivätkä ehkä ole oppineet puhumaan todellista äidinkieltään. Saamen kielen ja -kielisen opetuksen vahvistuminen, 1990-luvulta lähtien, on elvyttänyt saamen kielten asemaa nopeasti. Nuoremmat ikäpolvet ovat voineet,

asuinpaikastaan riippuen, saada hyvän saamen kielitaidon. (Aikio-Puoskari 2016.) Revitalisaation myötä yhä useammat nuoret kokevat myös saamelaisidentiteetin ilmaisun luontevaksi. He ovat tietoisia kielellisistä oikeuksistaan, haluavat kasvat-
taa lapsensa saamenkielisiksi ja tarvitsevat sen tueksi saamenkielisiä lapsiperheiden palveluja (Rasmus 2008).

Saamelaisväestön ikärakenne eroaa saamelaisten kotiseutualueen ja muun Suomen osalta toisistaan selvästi. Saamelaisten kotiseutualueella asuva saamelaisväestö on selvästi iäkkäämpää kuin muualla Suomessa asuva. Enemmistö yli 65-vuotiaista saamelaisista (57 %) asuu saamelaisten kotiseutualueella. Kaikissa muissa ikäryhmissä saamelaisalueen ulkopuolella asuvan väestön määrä ylittää selvästi saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamelaisten lukumäärän. Etenkin lasten (0–17-vuotiaat) ja nuorten aikuisten (18–44-vuotiaat) osalta ero saamelaisten koti-
seutualueen ja sen ulkopuolella asuvan saamelaisväestön määrässä on suuri. Näistä ikäryhmistä jopa kolme neljäsosaa asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. (Saamelaiskäräjät/Digi- ja väestötietovirasto 2023.)

Kuvio 2. Saamelaisten lukumäärät ikäryhmittäin saamelaisten kotiseutualueella, muualla Suomessa ja ulkomailla. (N = 11 586) (Saamelaiskäräjät/Digi- ja väestötietovirasto 2023)



Väestörakenteen erojen takia myös saamenkieliset ja kulttuurinmukaiset palvelutarpeet ovat hieman erilaiset saamelaisten kotiseutualueella ja muualla Suomessa. Vaikka kaikkien ikäryhmien saamenkielisille ja kulttuurin mukaisille palveluille on tarvetta koko Suomessa, voidaan palvelutarpeissa päätellä olevan joitakin alueellisia

painotuseroja. Saamelaisten kotiseutualueen osalta palvelutarpeissa korostuvat saamenkieliset ja kulttuurinmukaiset ikäihmisten palvelut, kun taas muualla Suomessa painottuvat selvästi enemmän lasten, nuorten ja lapsiperheiden palvelut. Lainsäädännön mukaan saamelaisväestön oikeudet omakielisiin palveluihin koskevat kuitenkin pääosin vain saamelaisten kotiseutualuetta. Sen ulkopuolella saamelaisten kielelliset oikeudet koskevat pääosin lapsia, joilla on oikeus äidinkieliseen päivähoitoon ja oikeus saada perusopetuksessa kaksi viikkotuntia äidinkielen täydentävää opetusta. Tämän lisäksi saamen kielilaki turvaa oikeuden asioida tiettyjen valtion viranomaisten kanssa saameksi. Lainsäädäntö realisoituu esimerkiksi siten, että palvelujen järjestämistahoilla ei ole ollut saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella mahdollisuutta saada valtion tukea, lisäosia tai erillistä määrärahaa sosiaali- ja terveystieteiden palvelujen järjestämiseen. (Arola 2021, 14.)

3.1 Ajankohtainen tieto saamelaisten terveydestä ja hyvinvoinnista

Ajantasaista ja kattavaa tutkimustietoa saamelaisten terveystilanteesta ei ole Suomessa saatavilla. Saamelaisia koskevaa terveystutkimusta ei ole määritetty minäkään tutkimuslaitoksen erityisvastuualueeksi. Oulun yliopiston Thule-instituutti on aiemmin toteuttanut joitakin saamelaisten elinoloihin, sairastavuuteen ja kuolleisuuteen liittyviä tutkimuksia (Pukkala ym. 2001; Pukkala & Patama 2012; Pukkala & Rautalahti 2013; Näyhä ym. 1991, 1993; Näyhä 1997, 2005, 2009; Näyhä & Hassi 1993). Thule-instituutin Rautio, Erikson ja Timlin -tutkimusryhmällä on parasta aikaa käynnissä poronhoitajien henkistä hyvinvointia koskeva tutkimushanke (Rautio ym. 2021).

Tiedot saamelaisten terveyteen ja hyvinvointiin liittyvistä erityiskysymyksistä perustuvat Suomessa yksittäisiin tapaustutkimuksiin ja koosteisiin. Soininen on väitöskirjassaan (2015) koostanut yhteen aiempien tutkimusten tuloksia päivittäen ja yhdistäen niitä Inarin ja Utsjoen saamelaisten osalta aiemmin hyödyntämättömään terveydenhuollon dataan saamelaisten sairastavuudesta. Hän on myös verrannut tuloksia Ruotsissa ja Norjassa toteutettujen epidemiologisten tutkimusten keskeisiin tuloksiin. Pohjoismaisella tasolla saamelaisten terveyttä ja hyvinvointia koskevaa tutkimustoimintaa onkin toteutettu huomattavasti runsaammin. Norjan ja Ruotsin saamelaisia koskevia tutkimustuloksia voidaan tietyin varauksin käyttää laajentamaan kuvaa myös Suomen saamelaisten tilanteesta.

Niiltä osin kuin tutkimustuloksia voidaan yleistää kuvaamaan saamelaisten keskimääräistä terveyden- ja hyvinvoinnin tilannetta sekä akuuteimpia huolenaiheita, vaikuttaa siltä, että saamelaisväestön positiivinen terveysero suhteessa pääväestöön on nopeasti kaventumassa saamelaisten tappioksi. Aiempien tutkimustulosten mukaan saamelaisten sairastavuus moniin kansansairauksiin oli pitkään vähäisempää kuin suomalaisväestön. Perinteisen saamelaisen elämäntavan ja kovien elinolosuhteiden on arvioitu sisältäneen monia piirteitä, jotka ovat olleet suotuisia terveydelle. Geneettisten tekijöiden osuutta ei tunneta vielä riittävästi. Kuitenkin saamelaisten elintapojen nopeat muutokset yhdessä elinympäristön kasvavien riskitekijöiden kanssa näkyvät kuolleisuus- ja sairastavuuslukujen muutoksina siten, että saamelaisten sairastavuus on lähentynyt pääväestön ja länsimaisten väestöjen yleistä tasoa. Tämä näkyy ikäpolvisina ja alueellisina eroina saamelaisten sairastavuudessa. (Soininen 2015.)

Saamelaisten elinolosuhteisiin ja sitä kautta terveyteen ja hyvinvointiin vaikuttavat moninaiset ympäristön, ilmaston ja yhteiskunnallisten muutosten kehityspiirteet, jotka leimaavat koko arktisen alueen kehitystä näinä aikoina. Ympäristömyrkyt, radioaktiiviset laskeumat, pienhiukkaspäästöt ja ilmastonmuutoksen seuraukset aiheuttavat monenlaisia huolenaiheita erityisesti saamelaisten kotiseutualueen ihmisille, jotka elävät läheisissä suhteissa perinteisiin elinkeinoihin ja saavat merkittävän osan ravitsemustaan luonnosta (Soininen ym. 2005). 1950–80-luvuilla saamelaisten kotiseutualueen itäosiin mitattiin kantautuneen ilmavirtojen mukana ympäristömyrkyjä ja radioaktiivista saastetta. Niiden laskeumat kertyivät kalakantoihin, poronlihaan tai marjoihin. Selviä yhteyksiä ympäristömyrkyjen ja ilmaansaasteiden sekä saamelaisten sairastavuuden ja kuolleisuuden välillä ei ole pystytty Suomessa kuitenkaan tutkimuksellisesti osoittamaan.

Saamelaisten sairastavuus syöpään on tilastojen valossa edelleen keskimäärin hieman vähäisempää kuin pääväestöllä. Kuitenkin kolttasaamelaisten osalta maha-syövän kuolleisuus on ollut selvästi sekä muita saamelaisia että pääväestöä runsaampaa. Sen esiintyvyys on kuitenkin jonkin verran vähentynyt 2020-luvulle tultaessa. (Soininen 2015.) Kiinnostavana yksityiskohtana Ruotsissa toteutetuissa saamelaisten terveystutkimuksissa todettiin, että syöpään sairastavuus oli kasvanut erityisesti saamelaisten kotiseutualueelta poismuuttaneiden saamelaisten keskuudessa. Sydän- ja verisuonitautien esiintyvyys oli pitkään melko harvinaista saamelaisväestön keskuudessa, mutta viime vuosikymmenien aikana erilaisen koronaarisairauksien määrän on todettu lisääntyneen (Soininen 2015). Tulos on samansuuntainen myös Ruotsin saamelaisten keskuudessa, jossa varsinkin saamelaisnaisten sairastavuuden sydän- ja verisuonitauteihin on havaittu lisääntyneen (Sjölander 2011). Vastaavasti maasto- ja vesiliikenneonnettomuudet ja niistä aiheutuvat tuki- ja liikuntaelinsairaudet olivat lisääntyneet vuosien 1979 ja 2020

välillä erityisesti saamelaismiesten keskuudessa ja olivat merkittävien yksittäinen kuolleisuustekijä, jonka suhteen saamelaiset eroavat paikallisesta pääväestöstä (Sjölander 2011). Ilmastonmuutos ja sään ääri-ilmiöt sekä muuttuneet ympäristöolosuhteet lisäävät osaltaan onnettomuusriskejä (Evengård & McMichael 2011; Furberg 2011; Näkkäljärvi & Jaakkola 2017; Jaakkola ym. 2018).

Saamelaisten henkisen hyvinvoinnin haasteisiin on viime vuosina kiinnitetty runsaasti huomiota pohjoismaisella tasolla. Taustalla ovat tiedot saamelaisten lisääntyneistä itsemurhista eri puolilla Saamenmaata. Myös Suomessa saamelaisten itsemurhat ovat avaintoimijoiden tietämyksen mukaan hälyttävällä tasolla ja selvästi yleisempiä kuin pääväestön keskuudessa. Saamelaisneuvosto vastasi Saamelaisten yhteispohjoismaisen itsemurhien ehkäisy-suunnitelman laatimisesta yhteistyössä Psykkisen terveyden ja päihdehuollon kansallisen saamelaisen osaamiskeskuksen (SANKS) kanssa. Raportissa kuvataan saamelaisten mielenterveyskysymysten erityispiirteitä ja taustoja, joita on selvitetty tutkimuksellisesti. Psykkisen hyvinvoinnin huolenaiheet koskettavat, raportin mukaan, erityisin tavoin saamelaismiehiä ja nuoria. Pitkäaikaisen psykososiaalisen stressin on todettu vaikuttavan monin tavoin haitallisesti ihmisten psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen. Ongelmien taustalla on tutkimusten mukaan syrjinnän kokemuksia, kielen ja kulttuurin menetystä sekä perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen liittyviä ongelmia ja paineita, jotka heijastuvat niin yksilö- kuin yhteisötason elinoloihin ja keskinäisiin suhteisiin. Saamelaisten itsemurhien ehkäisy-suunnitelmassa on 11 strategiaa, joiden päätavoitteena on vahvistaa saamelaisten psyykkistä terveyttä ja estää itsemurhia heidän keskuudessaan. Suositukset on suunnattu kaikille niille yhteiskunnan toimijoille, jotka tekevät työtä itsemurhien ehkäisemiseksi ja estämiseksi Saamenmaassa. (SANKS & Saamelaisneuvosto 2017.)

Saamelaislasten ja nuorten hyvinvointiin liittyen lapsiasiainvaltuutetun toimisto on toteuttanut joitakin kartoituksia. Rasmus (2008a) toteutti kartoituksen, joka koski saamelaislasten ja -nuorten mielipiteitä ja kokemuksia hyvinvointiinsa vaikuttavista tekijöistä.³⁴ Selvityksen tiedot kerättiin kaikista Suomen saamelaisalueen yläkouluista ja lukioista. Kysely keskittyi 13–18-vuotiaisiin nuoriin. Myös heidän vanhempiaan ja nuorten kanssa työskenteleviä henkilöitä haastateltiin. Tulosten mukaan saamelaisten kotiseutualueen saamelaisnuoret olivat pääosin tyytyväisiä

34 Selvityksen tarkoituksena oli antaa saamelaislapsille ja -nuorille mahdollisuus kertoa, mitä he toivovat paikallisilta ja kansallisilta päättäjiltä. Hanke oli yhteispohjoismainen. Ruotsin ja Norjan lapsiasiainvaltuutetut ovat tehneet vastaavan selvityksen. Eri maista saatuja tuloksia ja johtopäätöksiä vertailtiin erillisessä raportissa. Selvitystä rahoittivat Euroopan unioni ja Lapin lääninhallitus.

identiteettiinsä ja elämäntilanteeseensa. Ainoina, vähän suurempina huolenaiheina he nostivat esiin parempien keskinäisten vuorovaikutussuhteiden tarpeen vanhempien ja lasten välillä sekä huolen vanhempien alkoholinkäytöstä. (Rasmus 2008a.)

Lapsiasiavaltuutetun toimisto toteutti lapsistrategian yhteydessä toisen kartoituksen saamelaislasten hyvinvoinnista vuonna 2022. Tulosten mukaan saamelaislapset ovat huolestuneita muiden suhtautumisesta omaa kieltä, kulttuuria ja saamelaisten oikeuksia kohtaan. Saamen kielten käyttöä rajoittaa ympäröivä kieliympäristö. Lapset kertoivat välttelevänsä saamen kielten käyttöä tilanteissa, joissa eivät tiedä, osaako keskustelukumppani saamea tai samaa saamen kieltä, tai jos eivät itse koe osaavansa kieltä riittävän hyvin. Selvityksen keskeisimpinä tuloksia olivat 1) saamelaislasten vahva luontosuhde ja huoli ilmaston muutoksen vaikutuksista pohjoiseen luontoon, 2) harvaan asutun alueen haasteet liikkumisessa ja palvelujen saatavuudessa, 3) saamen kielten käyttömahdollisuudet sekä 4) saamelaisuus ja saamelaisten oikeudet. Tärkeimmät toimenpide-esitykset koskevat toimia saamelaislasten ja nuorten kokeman syrjinnän ja kiusaamisen vähentämiseksi. Esimerkiksi kaivattiin sitä, että kouluissa ja eri tiedotuskanavissa lisättäisiin tietoa saamelaiskulttuurista ja koulutettaisiin saamenkielisiä opettajia tukemaan lasten saamelaista identiteettiä sekä turvaamaan yleinen ja tehostettu tuki omalla äidinkielellä.

Syrjintä- ja kiusaamiskokemukset

Saamelaisten kokemalla syrjinnällä on monet kasvot. Kiusaaminen ja syrjintä ovat vaihdelleet eri aikakausina, alueilla ja ympäristöissä. Useimmiten räikeimmät syrjinnän ja kiusaamisen kokemukset ovat liittyneet koulu- ja asuntolaelämään, kuten esimerkiksi Rasmus (2008b), Keskitalo ym. (2014) ja Keskitalo ym. (2016) ovat todenneet. Ihminen on voinut myös kohdata moniperustaista syrjintää esimerkiksi vammaisuuden ja etnisen taustansa vuoksi. Saamelaisten vammaisten henkilöiden kokemaa moniperustaista syrjintää on selvitetty pohjoismaisissa Norjan Barn-, ungdoms- og familiedirektoratin (Bufdir) rahoittamissa ja Nordens Välfärdcenterin (NVC) koordinoimissa selvityksissä (Melbøe ym. 2016; Uttjek 2016; Hokkanen 2017, 2022). Syrjintää oli usein koettu kouluissa sekä suorana kiusaamisena että heidän erityistarpeidensa huomiotta jättämisenä. Olsén, Heinämäki ja Harkoma (2017) selvittivät myös saamelaisten vammaisten henkilöiden kokemaa moniperustaista syrjintää ihmisoikeusnäkökulmasta. Syrjintäkokemukset olivat yleisiä vastaajakunnassa. Monet kokivat tulleen syrjityiksi vammansa vuoksi niin saamelaisyhteiskunnan kuin pääväestönkin taholta. Syrjintä oli sekä suoraa että rakenteellista tai välillistä kuten esimerkiksi sosiaalisista vuorovaikutuksista ulossulkemista, diagnosoisiin perustuvaa lokerointia ja yleisiä asenneilmapiiirin ongelmia.

Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten hyvinvointia koskevan Buorre eallin gávpogis -tutkimuksen mukaan kolmasosa saamelaisista vastaajista ilmoitti kokeneensa syrjintää. Saamelaisten kokema syrjintä oli sekä suoraa, etniseen taustaan liittyvää kiusaamista tai epäoikeudenmukaista kohtelua, että epäsuorempaa, eriarvoista kohtelua. Viimeaikaisten syrjintäkokemusten ohella aiemmilla kiusaamis- ja syrjintäkokemuksilla tai niiden käsittelemättömyydestä aiheutuvilla traumailla voi olla tähän päivään ulottuvia vaikutuksia. Varhaisemmat syrjintäkokemukset voivat elää syrjinnän kohteiksi joutuneiden mielessä kuormittaen arjen hyvinvointia ja heijastuen kielteisesti sosiaalisiin suhteisiin tai identiteettiin. (Heikkilä ym. 2019, 237.)

Esimerkkinä suorasta syrjinnästä vastaajat kertoivat, miten heitä oli toistuvasti nimitelty saamelaistaustan vuoksi tai heille oli kuittailtu vaatuksesta tai kielestä. Kiusaaminen oli ollut sekä henkistä että fyysistä. Pääväestön tietämättömyys saamelaiskulttuurista ja siitä aiheutuvat stereotyyppiset yleistykset, jopa eksotisointi, koettiin kiusallisiksi, kun ne toistuivat samanlaisina ja asettivat saamelaiset eriarvoiseen asemaan suhteessa muuhun väestöön. Esimerkiksi vitsin varjolla tapahtuneet epäasialliset huomautukset saamelaisten elinkeinoista, elinolosuhteista tai saamelaisvaatteista koettiin epäasiallisiksi ja loukkaaviksi. Moni koki joutuneensa silmätikuksi tai saamelaisuuden mannekiiniksi, jonka kaikkien tekemisten ja sanomisten tulkittiin edustavan koko saamen kansaa tai kulttuuripiiriä. Vastaavasti moni oli joutunut yhä uudestaan ja uudestaan selittämään suomalaisväestölle saamelaiskulttuurin perusasioita, jotka pitäisi opettaa kouluopetuksessa. Vastaajat kokivat myös, että monet pääväestön edustajat olivat tietämättömiä saamelaisten oikeuksista ja väheksyivät saamelaisten perusoikeuksien vaatimista pitäen sitä saamelaisten erityisyyden tavoitteluna. (Heikkilä ym. 2019, 235.)

Suuri osa syrjinnästä oli luonteeltaan epäsuoraa, näkymätöntä, vastaajien mukaan ”jalostunutta”. Se oli pääväestön asenteellisuutta, joka ilmeni usein vaikeasti osoitettavien itsestäänselvyyksien kautta. Pääväestö ei välttämättä edes huomannut puhe-tyyliensä tai kommenttiansa syrjivyyttä. Leimaamisen ja kiusatuksi tulemisen pelko oli saanut monet saamelaiset puolustautumaan kätkemällä kulttuuriset erityispiirteensä. He kokivat, että oli parempi näyttää ulospäin samalta kuin valtaväestön jäsenet, ettei erottuisi joukosta ja tulisi tunnistetuksi saamelaiseksi. Se saattoi merkitä myös saamelaisidentiteetistä luopumista. (Heikkilä ym. 2019, 240.)

Moni koki syrjinnän kohdistuvan erityisesti saamen kieleen, jota ei ollut voinut puhua tai siirtää tuleville sukupolville. Vastaajien mielestä oli vaikea hyväksyä sitä, etteivät heidän vanhempansa olleet opettaneet heille saamea. Kyse voi olla vanhempien omista saamen kielen puhumiseen liittyvistä traumaattisista kokemuksista

tai halusta helpottaa lastensa elämää suomenkielistyvässä yhteiskunnassa. Moni vastaaja kertoi myös, että vanhemmat olivat kieltäneet häntä puhumasta juuristaan tai tuomasta esille saamelaistaustaansa. (Heikkilä ym. 2019, 237.)

Syrjinnän ja kiusatuksi tulemisen kokemukset erosivat selvästi ikäpolvittain. Vanhin ikäpolvi (vuosina 1920–1949 syntyneet) ilmoitti kokeneensa vähiten kiusaamista tai syrjintää. Osa heistä oli vasta omien lastensa kautta joutunut tutustumaan koulu- ja asuntolalaitoksessa tapahtuneeseen kiusaamiseen ja syrjintään. Eniten syrjintää ilmoittivat kokeneensa vuosina 1950–65 syntyneet. Suuri osa heistä oli kokenut suomalaisyhteiskunnan assimilaatioitoimet voimakkaina omassa elämässään erityisesti koulu- ja asuntolaympäristössä. Suhtautuminen saamen kieleen oli heidän mukaansa ollut opettajien, asuntolanhoitajien tai muiden valtayhteiskunnan edustajien taholta välinpitämätöntä, rajoittavaa tai avoimen vihamielistä. Osa heistä oli lopettanut saamen kielen puhumisen kokonaan, kun taas toiset olivat säilyttäneet kielellisen ja kulttuurisen identiteettinsä vahvana ja pystyivät kasvattamaan lapsensa saamenkielisiksi. (Heikkilä ym. 2019, 243.)

Jotkut kertoivat kokeneensa turvattomuutta, koska lapsuuden perheessä ei ollut löytynyt sanoja näiden asioiden käsittelyyn. Vaietut negatiiviset kokemukset voivat siirtyä taakkasiirtymänä nuorempien sukupolvien kannettaviksi tai ratkottaviksi. Tämä haaste todettiin saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten mielenterveyspalvelujen kehittämistarpeiden yhteydessä. Yleinen palvelujärjestelmä ei tunnista näitä asioita, eikä ole kyennyt auttamaan riittävästi saamelaisasiakkaita, kuten saamelaisten totuus- ja sovintoprosessin valmistelun yhteydessä todettiin. (Eriksen 2023.)

Saamelaisten kokemaan syrjintään liittyy läheisesti häpeän kokemusta (Puuronen 2012, 151). Häpeä voi liittyä koko identiteettiin ja sen esiintuomiseen tai saamen kielten puhumiseen julkisesti. Vuosien saatossa häpeän sisäistäminen on voinut saada ihmisen muuttamaan käytöstään. Monet harkitsevat tarkkaan, missä paikoissa ja tilaisuuksissa tai kuinka kuuluvasti puhuvat saamen kieltä tai mihin voi mennä gákti päällä. Häpeä voi kietoutua myös saamen kieleen kohdistuen sen käyttämättömyyteen tai osaamattomuuteen (Mustonen 2017). Puurosen mukaan häpeä liittyy väestöryhmien vuorovaikutustilanteisiin. Se voi olla voimakas emotionaalinen rangaistus enemmistön näkökulmasta poikkeavasta tai epäsopivasta käytöksestä. Se toimii usein hallinnan välineenä. Vaikka valtaväestö ei aina olisi tietoisesti pyrkinyt synnyttämään häpeää, sitä on tuotettu niissä arkisissa ja institutionaalisissa käytännöissä, joissa epäsymmetrisessä asemassa olevat väestöryhmät ovat kohdanneet. Saamelaisten historian kieltäminen tai siitä vaikeneminen, saamen kielen huomiotta jättäminen ja sen puhumisesta rankaiseminen, kielen tai perinteisten

pukujen käytöstä pilkkaaminen ja tiedotusvälineiden kautta leviävät stereotyyppiset pilat ovat voimistaneet monen saamelaisen tuntemaa häpeää kielestään, kulttuuristaan ja identiteetistään. (Puuronen 2012, 152.)

Häpeä voi nousta pintaan esimerkiksi siinä yhteydessä, kun itselle tai omille lapsille pitäisi vaatia saamenkielisiä palveluja. Oman saamelaisuuden esiin tuominen palvelunjärjestäjälle voi olla vaikeaa, etenkin, kun siihen on harvoin luontevaa mahdollisuutta. Kieleen liittyvä häpeä voi ilmetä palvelujen yhteydessä häpeänä siitä, että saamenkielisen palvelun vaatiminen näyttäytyy suomen kielen osaamattomuutena, tai häpeänä omasta vaillinaisesta saamen kielen taidostaan. Saamenkielinen asiakas voi epäröidä saamenkielisten palvelujen vaatimista esimerkiksi, jos ei itse ole voinut oppia lukemaan tai kirjoittamaan saameksi. Entä voiko vaatia saamenkielisiä palveluja lapselleen, jolle saame kuitenkin on äidinkieli ja ainoa kotikieli? Vaikka kyse olisi lakisääteisistä palveluista, niiden vaatimiseen nykyisessä tilanteessa voi sisältyä muun muassa tällaisia pohdintoja. (Heikkilä ym. 2019, 241.)

Syrjinnän uudet piirteet

Huolestuttavin piirre tuloksissa oli se, ettei syrjintä vaikuta loppuneen, vaikka yhteiskuntaolot ovat muuttuneet monessa suhteessa moniarvoisempaan suuntaan. Nuorimman ikäpolven edustajista (vuosina 1980–1999 syntyneet) neljäsosa koki vieläkin elämässään saamelaistaustaansa liittyvää kiusaamista tai syrjintää. Syrjintäkokemukset olivat selvästi yleisempiä saamelaiskulttuuriin ja kieleen vahvasti kiinnittyneiden vastaajien keskuudessa. Heistä puolet oli kokenut kiusaamista tai syrjintää etnisen taustansa vuoksi. Näyttääkin siltä, että saamelaisuuden esiin tuominen julkisesti esimerkiksi kieltä käyttämällä tai pukeutumalla gáktiin voi altistaa kiusaamiselle. Moni oli saanut osakseen töykeitäkin kommentteja pääväestön taholta puhuessaan lastensa kanssa saamea julkisella paikalla. (Heikkilä ym. 2019, 238.)

Etnisen syrjinnän todettiin muuttaneen luonnettaan, mutta ei kadonneen. Vertailukohteena monella olivat maahanmuuttajat, joiden kokemaa syrjintää pidettiin räikeämpänä. Heihin verrattuna saamelaiset kokivat tullessaan vähemmän syrjityiksi, vaikka syrjintäkokemukset eivät olleet loppuneet tai edes vähentyneet. Mielipiteet nykyisestä yhteiskunnallisesta ilmapiiristä ja sen kehityspiirteistä vaihtelivat. Toiset vastaajista olivat sitä mieltä, että suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisen myötä yleinen sietokyky ja sosiaalinen monimuotoisuus ovat kasvaneet, ja he näkivät siinä mielessä tulevaisuuden myös saamelaisten osalta valoisampana. Toiset sen sijaan kiinnittivät huomiota suomalaisessa yhteiskunnassa samaan aikaan lisääntyneeseen ääriajatteluun ja ääriilikkeiden näkyvyyteen ja olivat huolissaan siitä, mihin se johtaa. (Heikkilä ym. 2019, 242.)

Sosiaalisen median vihapuhe on antanut uudet mittasuhteet rasismille. Vastaajista moni ei ollut kuitenkaan itse henkilökohtaisesti kokenut erityisen paljon sosiaalisen median tai muun median taholta tulevaa vihapuhetta ja syrjintää. Kyselyaineisto kerättiin keväällä 2017, ja vihapuhe sekä syrjintä yleistyivät myöhemmin sinä vuonna muun muassa keskustelusivustoilla. Vuonna 2018 keskustelu sosiaalisessa mediassa olikin aiempaa paljon kiivaampaa ja kohdistui julkisuudessa esiintyneisiin saamelaisiin henkilöihin. (Heikkilä ym. 2019, 242.) Muutamat saamelaiset ovat myös tuoneet esiin sosiaalisessa mediassa kohtaamansa vihapuheen (Laiti 2018; Mattanen 2017).

Syrjintä ja hyvinvointi

Syrjinnän ja kiusatuksi tulemisen kokemuksilla voi olla monialaisia, pitkäaikaisia vaikutuksia yksittäisten ihmisten ja yhteisöjen hyvinvointiin. Hyvinvointiin vaikuttavat niin aiempien sukupolvien käsittelemättömät kokemukset kuin omat, lapsuudesta asti kerääntyneet traumaattiset kokemukset, jos niitä ei ole voitu purkaa. Trauma voi siirtyä seuraavalle sukupolvelle sosiaalisin, psyykkisin ja biologisin mekanismein. Kyse on hyvin monisäikeisestä asiasta. Lapset voivat esimerkiksi oireilla vanhempansa kokemaa traumaa ilman, että ovat itse kokeneet sitä suoraan. Syrjintä- ja kiusaamiskokemukset voivat aiheuttaa pitkäkestoista stressiä, joka voi vaikuttaa keskittymiskykyyn ja mielenterveyteen. Perusturvan puute voi altistaa lasta jo pieninä, mikä voi ilmetä myöhemmin yliaktiivisuutena, impulsiivisuutena, keskittymisvaikeuksina, riskialttiina käyttäytymisenä tai lisääntyneenä päihteiden käyttönä. Epäsuorien ja vaiettujen syrjintäkokemusten jättämiin traumoihin voi olla vaikea puuttua. (Eriksen 2023.)

Kun tutkimuksessa tarkasteltiin saamelaisten tyytyväisyyttä elämän eri osa-alueisiin ikäpolvittain suhteessa yksilön kokemaan syrjintään, havaittiin, että syrjintää kokeneet olivat kaiken kaikkiaan hieman vähemmän tyytyväisiä elämäänsä kuin ne, jotka eivät ilmoittaneet kokeneensa syrjintää. He olivat esimerkiksi hieman tyytymättömämpiä henkiseen hyvinvointiinsa, asuinympäristöönsä ja toimintakykyynsä. Vastauksissa ilmeni suurta hajontaa, mikä tarkoittaa, että osa oli erittäin tyytymättömiä näihin. Syrjintäkokemusten yhteydet koetun hyvinvoinnin vajeisiin olivat hieman yleisempiä vanhimpien ikäpolvien keskuudessa, mutta myös nuorimmissa ikäpolvessa koettu syrjintä liittyi useammin huonommaksi koettuun taloudelliseen tilanteeseen. Naisten ja miesten koetussa hyvinvoinnissa oli joitakin selviä eroja, ja syrjintäkokemukset näyttivät voimistavan eroja. (Heikkilä 2019, 243–244.) Tulokset vastaavat SAMINOR-tutkimusten pääasiallisia tuloksia (Hansen 2011, 2015; Hansen & Sørli 2012; Hansen ym. 2008; 2010).

Vaikka syrjinnän ja kiusaamisen on todettu vaikuttavan kielteisesti hyvinvointiin, voivat saamelaisidentiteetti ja kuuluminen saamen kieli- ja kulttuuriyhteisöön olla myös positiivisia voimavaroja saamelaisille. Resilienssillä tarkoitetaan ihmisten luontaista joustavuutta ja elinvoimaa. Se tarkoittaa, että vaikeuksista voidaan myös selvitä, palautua ja voimistua (Eriksen 2023). Buorre eallin -tutkimukseen osallistuneet pitivät tärkeänä saamelaisten keskinäistä vuorovaikutusta ja vertaistukea. Heidän mukaansa oli tärkeätä päästä välillä jakamaan tunteitaan toisten saamelaisten kanssa. Huumori on tärkeä saamelainen voimavara ja selviytymiskeino vaikeissa tilanteissa. Eri elämäntilanteissa olevat ja eri ikäpolvien vastaajat kokivat valtaosin olevansa tyytyväisiä sosiaalisiin suhteisiinsa. Tämä kertoo osaltaan saamelaisen yhteisön vahvuudesta ja monipuolisista pärjäämiskeinoista. (Heikkilä ym. 2019, 245.)

3.2 Pohjoismaiset saamelaisten terveystutkimukset

Norjassa on toteutettu kattavia SAMINOR-tutkimusprojekteja vuodesta 2003 lähtien Tromssan yliopistoon perustetun Institutt for Samisk Helsen toimesta. Siten on saatu vertailukelpoista tietoa eri puolilla Norjaa asuvien Finnmarkin, Tromssan, Nordlandin, Nord-Trøndelagin ja Sør-Trøndelagin läänien saamelaisten ja muun väestön terveystilanteesta sekä elinoloista. SAMINOR 1 (2003–2004) ja SAMINOR 2 (2012–2014) seurantatutkimusten aineistot koostuivat kyselytutkimuksen lisäksi kliinisten kokeiden avulla kerätystä yksilötason terveystiedosta. SAMINOR 3 tutkimushanketta valmistellaan parhaillaan. Sen on tarkoitus sisällyttää yhteensä 40 Pohjois- ja Keski-Norjan kuntaa, mukaan lukien ne 25 kuntaa, jotka eivät ole olleet SAMINOR 2 tutkimuksessa. Tämän lisäksi myös muut terveystutkimusta tekevät tutkimuslaitokset (Tromssan yliopisto, Saamelaisten kansallinen osaamiskeskus – Psykkinen terveys- ja päihdehuolto) ovat toteuttaneet kohdennettuja tutkimuksia esimerkiksi saamelaisnuorten terveyteen ja psyykkiseen hyvinvointiin liittyen.

SAMINOR 2 -tutkimuksen materiaalia on käytetty muun muassa etnisen kiusaamisen ja syrjinnän vaikutuksia saamelaisten terveyteen, henkiseen hyvinvointiin ja identiteettiin koskeviin tutkimuksiin. Hansenin ym. (2010) mukaan etninen kiusaaminen on sitä, kun yksilö tai ihmisryhmä, joka on paremmassa valta-asemassa yhteiskunnassa, toistuvasti tai tarkoituksella loukkaa toista tai aiheuttaa vahinkoa toiselle, joka on puolustuskyvytön. Etninen syrjintä puolestaan on laaja-alaisempaa. Se on sosiaalisesti rakentunutta, kohdistuu tiettyihin väestöryhmiin ja pyrkii ylläpitämään enemmistöryhmien etuoikeutettua asemaa suhteessa muihin.

Hansenin (2011; 2015), Hansenin ja Sørlien (2012) ja Hansenin ym. (2008, 2010) mukaan saamelaiset kokivat selvästi enemmän syrjintää kuin saman asuinalueen pääväestö. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset kokivat kaksi kertaa enemmän kiusaamista kuin pääväestö. Myös saamelaisten koettu terveys oli keskimäärin huonompi kuin pääväestön. Erityisesti saamelaisalueen ulkopuolella asuvat yli 55-vuotiaat naiset kokivat terveytensä muita huonommaksi. Tulos liittyi koulutustasoon, sillä korkeammin koulutetut kokivat terveytensä jonkin verran paremmaksi kuin alemman koulutuksen saaneet. Syrjintää kokeneet kokivat terveytensä muita huonommaksi. Syrjintä yhdistettynä alempaan sosioekonomiseen tasoon näytti erityisesti saamelaismiehillä liittyvän huonompaan terveydentilaan.

Hansenin ym. (2008) mukaan saamelaismiehillä oli enemmän syrjintäkokemuksia, kun taas naiset olivat kokeneet enemmän kiusaamista. Ne, jotka olivat vahvasti kiinnittyneitä saamelaiskulttuuriin, kokivat muita enemmän syrjintää saamelaisalueen ulkopuolella. Sen sijaan ne, jotka olivat ohuesti kiinnittyneet saamelaiskulttuuriin, kokivat muita enemmän syrjintää saamelaisalueella. Aiemmat syrjintäkokemukset olivat valtaosin koulussa koettuja rasistisia huomautuksia, kun taas viime aikoina koettu syrjintä tapahtui useammin työpaikoilla tai lähiympäristössä. Hansenin ja Sørlien (2012) mukaan saamelaismiehet (36–79-vuotiaat) kokivat korkeampaa stressitasoa kuin pääväestö. Syrjintäkokemukset liittyivät vahvasti psykologisen stressin korkeaan tasoon. Tulokset osoittavat, että etninen syrjintä on merkittävä potentiaalinen riskitekijä eri ikäryhmien koetulle, huonolle henkiselle hyvinvoinnille ja osaltaan syynä etnisperustaisiin eroihin saamelaisten ja pääväestön välillä (Kvernmo 2004; Kvernmo & Rosenvinge 2009; Silviken & Kvernmo 2007; Omma ym. 2012). Tulokset ovat yhtenevät muiden vähemmistö- tai marginaalisessa asemassa olevien alkuperäiskansojen tai väestöryhmien kanssa, jotka ovat joutuneet kolonisaation vaikutuspiiriin (Young ym. 2015; Stoor ym. 2015; Redvers ym. 2015).

Myös Ruotsissa on hiljattain toteutettu laaja, saamelaisväestöä koskeva HALDI-kyselytutkimus yhteistyössä Uumajan yliopiston ja Saamelaiskäräjien kesken. Toimintatavan mallina on käytetty SAMINOR-tiedonkeruuta. Vårdduo on Uumajan yliopiston poikkitieteellinen tutkimuslaitos, jonka tutkimushankkeissa ja yksittäisissä opinnäytetöissä on selvitetty monia eri saamelaisväestön terveyden ja hyvinvoinnin аспектеja, kuten esimerkiksi poronhoitajien terveyteen ja heidän sekä saamelaisnuorten mielenterveyteen liittyviä kysymyksiä (Omma 2013; Jacobsson ym. 2020; Storm & Axelsson 2019; Storm ym. 2021.) Uumajan yliopiston lisäksi Norlannin kuntien yhteisrahoittama Södra Lapplands forskningsenhet Vilhelminassa tuotti projekteissaan vertailututkimuksia vuosilta 1961–2000 saamelaisten kansanterveyskysymyksistä ja kohdennettuja tutkimuksia etenkin poronhoitajasaamelaisten terveydestä ja palvelukokemuksista (Sjölander 2011).

Saamelaisväestön terveyttä ja hyvinvointia koskevaa ikäryhmittäistä tutkimustietoa, joka kohdistuu alttiuteen tietyille sairauksille tai tautiluokituksiin, on vähän tarjolla Pohjoismaissa. Norjassa SAMINOR-tutkimuksen yhteydessä on toteutettu joitakin kohdennettumpia tautipohjaisia tutkimuksia saamelaisväestölle. Ruotsissa on HALDI-tutkimushankkeen yhteydessä tutkittu muun muassa hermostoa rappeuttavien tautien esiintyvyyttä Ruotsin saamelaisalueella saamelaisten ja ei-saamelaisten keskuudessa. Ei kuitenkaan ole saatavilla koottua tutkimus- tai seurantatietoa esimerkiksi muistisairauksien esiintymisestä saamelaisväestön keskuudessa tai saamelaisten muistisairaiden palvelutarpeista ja nykytilanteesta Pohjoismaissa. Muiden alkuperäiskansojen parissa tehdyt tutkimukset antavat joitakin viitteitä siitä, että taustaltaan alkuperäiskansaansa kuuluvat henkilöt sairastaisivat dementiaa jonkin verran enemmän kuin valtaväestö³. Tehdyt tutkimukset vaihtelevat kuitenkin suuresti sekä tutkimusasetelmaltaan että tuloksiltaan. (Krangnes 2019.)

Vaikka saamelaisväestön terveydentila näyttää olevan melko samankaltainen kuin ruotsalaisen väestön keskimäärin, on tunnistettu useita erityisiä terveysongelmia, jotka esiintyvät tyypillisesti erityisesti porosaamelaisten keskuudessa. Saamelaisväestön keskuudessa korkeampi ahdistuneisuus- ja masennuskuormitus oli pääväestöä yleisempää, näkyvimmin eritoten ahdistuneisuuden suhteen. Sukupuolen ja iän mukaan väestöryhmien väliset erot olivat selkeimpiä keski-ikäisten (30–49-vuotiaiden) miesten keskuudessa. Poroahoitajilla ahdistus oli selvästi yleisempää liittyen vahvasti työperäiseen rasitukseen. (Kaiser 2011.)

Tutkimustulosten mukaan poronhoito on tärkeä yhteisöllisen kuuluvuuden ja kulttuurisen aktiviteetin lähde saamelaisille. Siihen liittyy monia kohonneita onnettomuusriskejä sekä sairauksia, kuten tuki- ja liikuntaelinsairaudet erityisesti alaselän, niskan, hartioiden, kyynärvarsien ja käsien alueella, jotka ovat yleisiä sekä miehillä että naisilla. Miehillä nämä liittyvät tavallisesti runsaaseen maastoajoneuvojen käyttöön, kun taas naisilla psykososiaalisten riskitekijöiden merkitys on suurempi, kuten puutteellinen sosiaalinen tuki, korkea taloudellinen vastuu sekä taloudellisten panosten ja tuotosten epätasapainoinen suhde. (Sjölander 2011.)

Alkoholin riskinkäytön osalta tulokset osoittivat, että porosaamelaisten alkoholin käyttö ei ollut määrällisesti suurempaa kuin maantieteellisesti vastaavan vertailupopulaation, sen sijaan poromiesten osuus riskikulutuksesta oli hieman suurempi kuin maaseudun miesten keskimäärin. Naisten keskuudessa alkoholin käyttö oli selvästi vähäisempää, eritoten kun verrataan kaupungissa asuvia naispopulaatioita keskenään. Alkoholin riskikulutuksen lisääntymiseen liittyi usein kasvavaa masennusta ja ahdistusta. (Kaiser ym. 2011.) Poroahoitajaväestön keskuudessa oli myös muihin ryhmiin verrattuna selvästi enemmän alttiutta itsetuhoisille ajatuksille ja

käyttäytymiselle sekä itsemurhille. Jopa kolmasosa poronhoitajista ilmoitti joskus kokeneensa itsetuhoisia ajatuksia ja yhdellä viidestä oli ollut itsemurhasuunnitelmia. (Kaiser ym. 2010, 2012.)

Perinteiseen elinkeinotoimintaan liittyvien huolenaiheiden ja pitkäkestoisen stressin lisäksi monen saamelaisen henkistä hyvinvointia ja jaksamista voivat eri tavoin kuormittaa saamen kielen ja kulttuurin heikkoon asemaan tai henkilökohtaisen menetyksen aiheuttama suru tai kollektiivinen kärsimys. Saamen kielen puhumiseen on eri aikakausina liittynyt eri syistä johtuvaa häpeää. Esimerkiksi koulu- ja asuntola-aikana monet oppivat häpeämään äidinkieltään eivätkä saaneet puhua sitä. Asenteiden muututtua myönteisemmiksi saamen kieltä kohtaan ja kielen opetuksen sekä elvytyksen voimistuttua 1990-luvulta lähtien, moni saamelainen voi hävetä vuorostaan sitä, ettei osaa puhua saamea. (Mustonen 2017, 4–6, 25.)

Dankertsen (2014) on tutkinut kielen menetykseen liittyvän häpeän ja ulkopuolisuuden tunteiden lisäksi kollektiivista surua. Kielen ja kulttuurin menetys voi ilmetä saamelaisyhteisön jäsenissä kollektiivisena suruna. Kun yhteiskunnalliset instituutiot ja palvelut eivät tue saamen kielen ja kulttuurin ylläpitämistä, niiden ylläpito kääntyy yksilöiden vastuulle, eikä heillä ole aina riittävästi vaikutusmahdollisuuksia tilanteeseen. Joissakin tilanteissa suru voi myös kääntyä dekolonisaation voimavaraksi. Moni kielensä menettänyt saamelainen on aikuisiällä opiskellut saamea ja pystynyt ottamaan kielen takaisin sekä siirtämään sitä lapsilleen tai lapsenlapsilleen. Saamen kielen oppimista tukevat palvelut voivat siten toimia saamelaisten yksilöiden ja yhteisöjen hyvinvointia tukevana tekijänä (Heikkilä ym. 2019, 126–127; Hokkanen 2022, 136).

3.3 Saamelaiset terveystalvelujen käyttäjinä Pohjoismaissa

Saamelaisten terveystalvelujen käytössä on havaittu joitakin eroja suhteessa pääväestöön Ruotsissa. Tutkimustulosten mukaan saamelaisten poronhoitajien terveystalvelujen käyttö oli vähäisempää kuin ruotsalaisen verrokkiryhmän. Pääasiallisina syinä nousi esiin saamelaisten kokema epäluottamus terveystalvelujen tarjontaa ja talvelujärjestelmää kohtaan. Syynä poronsaamelaisten kokemaan huonoon luottamukseen terveydenhuollon organisaatioita kohtaan voi olla se, että he kokevat terveydenhuollon henkilökunnan olevan huonosti perillä poronhoidosta ja saamelaiskulttuurista. Sen on koettu johtavan sopimattomiin tai epärealistisiin

hoitovaihtoehtoihin. Tulokset viittaavat siihen, että heikko luottamus muodostaa merkittävän esteen poronhoitosaaamelaisten hyötymiselle julkisista terveydenhuoltopalveluista. (Daerga ym. 2012.)

Norjassa tehdyissä tutkimuksissa todettiin yhteyksiä saamelaisten terveyspalvelujen käytön, etnisyyden ja syrjintäkokemusten välillä. Yleisellä tasolla terveyspalvelujen käytön määrissä ei havaittu eroja saamelaisten ja ei-saamelaisten nuorten kesken. Tutkimusten mukaan etnokulttuurisilla tekijöillä havaittiin kuitenkin olevan yhteyksiä joidenkin terveyspalvelujen käyttöön liittyviin näkökohtiin. Tarkasteltujen muuttujien keskinäiset vaikutussuhteet olivat kuitenkin varsin monimutkaiset. Erot saamelaisnuorten terveyspalvelujen käyttötottumuksissa liittyivät asuinalueeseen, itseidentifikaatioon, saamenkielisyyteen, syrjintäkokemuksiin ja sukupuoleen. Todennäköisyys käyttää kouluterveyspalveluja oli jonkin verran pienempi niiden saamelaisten nuorten keskuudessa, jotka olivat saamen kielen puhujia ja ilmoittivat kokeneensa syrjintää verrattuna niihin, jotka eivät puhuneet saamea aktiivisesti, mutta olivat kokeneet syrjintää. Tämä voi, tutkijoiden mukaan, viitata siihen, että saamelaisnuoret eivät luota kouluterveydenhoitajaan tai hänen mahdollisuuksiinsa tarjota apua. Lisäksi leimautumisen ja syrjinnän pelko voivat olla esteitä terveyspalvelujen käytölle. (Turi ym. 2009; Bals ym. 2010.)

Lähemmässä tarkastelussa osoittautui, että saamelaisnuoret käyttivät yleislääkärin palveluja hieman useammin kuin ei-saamelaiset. Tutkimuksessa havaittu kontekstuaalinen ero asuinpaikan ja palvelujen käyttöaktiivisuudessa voi heijastaa sitä, että terveyspalvelujen tarve on suurempi alueilla, joissa saamelaisten assimiloituminen on edennyt pidemmälle. Naissukupuoli ja korkeampi sosioekonominen asema liittyivät jossain määrin saamelaisnuorten suurempaan yleislääkärin käyttöaktiivisuuteen. Tämä voi viitata heikompaan terveydentilaan tai suurempaan psykososiaaliseen stressiin erityisesti niillä saamelaisnuorilla, jotka elävät alueilla, joissa saamelaiset ovat vähemmistöasemassa. Saamelaisnuoret, jotka elävät saamelaiskulttuurin ydinalueiden ulkopuolella, ovat usein kokeneet enemmän kielen ja kulttuurin menetystä, ennakkoluuloja ja syrjintää verrattuna saamelaiskunnissa asuviin saamelaisnuoriin. Kvernmo ja Heyerdahl (2003) totesivat tutkimuksessaan, että ero mielenterveyspalvelujen tarpeissa johtuu näistä tekijöistä.

Tulokset viittasivat tutkijoiden mukaan siihen, että saamelaisnuorilla on keskimäärin verrattain hyvät monikulttuuriset taidot, he osasivat hakea apua ja kokivat pärjäävänsä terveyspalvelujärjestelmässä myös norjalaisen ammattihenkilöstön kanssa. Kuitenkin vahvan saamelaisidentiteettiin samaistumisen todettiin liittyvän vähäisempään kouluterveyshuollon käyttöön. Vahvan saamelaiskulttuurin ilmaisemisen päivittäisessä arjessa todettiin voivan liittyä siihen, että nuori altistuu syrjinnälle, mikä voi johtaa psykososiaaliseen stressiin tai vieraantumisen kokemuksiin. Nämä

voivat osaltaan viitata vähemmistöön kuulumisen negatiivisiin terveysvaikutuksiin, jotka liittyvät sekä henkilökohtaisesti koettuun että rakenteelliseen syrjintään. Käyttäytymisongelmien suhteen saamelaisnuorilla oli hieman pienempi todennäköisyys käyttää psykologia tai psykiatria kuin ei-saamelaisilla. Tämä voi liittyä palvelujen käytön kulttuurisiin eroihin erityisesti koskien ongelmien tunnistamista. Kulttuurille ominaiset sosiaaliset normit voivat kannustaa eri tavoin esimerkiksi avun etsimiseen tunneongelmissa, mutta ei käyttäytymisongelmissa. Tutkimuksen mukaan vanhempien raportoitujen lasten käyttäytymisongelmien vertailussa ilmeni joitakin kulttuurieroja saamelaisten ja norjalaisten vanhempien ongelmansietokyvyssä ja lasten käytöksen määrittämisessä ongelmalliseksi. (Turi ym. 2009, Bals ym. 2010.)

Joissakin tutkimustuloksissa saamelaisilla on havaittu suurempaa tyytymättömyyttä terveyspalveluihin. Esimerkiksi mielenterveyspalveluja koskevan tutkimuksen mukaan (Sørli ja Nergård, 2005) saamelaispotilaat olivat vähemmän tyytyväisiä hoitoon, mukaan lukien vuorovaikutus henkilöstön kanssa ja hoitosuhde, kuin norjalainen verrokkiryhmä. Nystad ym. (2008) totesivat myös tutkimuksessaan, että saamenkieliset potilaat olivat vähemmän tyytyväisiä kunnan yleislääkäripalveluun kuin norjaa puhuvat ja että he kokivat, että kieliongelmiä johtuvat väärinkäsitykset lääkärin ja potilaan välillä olivat yleisiä.

Yhteyttä terveyspalvelujen mahdolliseen alikäyttöön saamelaisväestön keskuudessa ei ole pystytty laajoilla aineistoilla osoittamaan. Gaskin ym. (2011) tutkimustulosten mukaan terveydenhuollon kokonaismenoissa ei havaittu merkittäviä eroja saamelaiskuntien ja muiden kuntien välillä. Yleensä ottaen terveydenhuollon käyttö saamelaiskunnissa oli valtakunnallista keskiarvoa hieman yleisempää ja samantapaisista kuin vastaavissa kunnissa kyseisellä maantieteellisellä alueella. Yksityisten terveyspalvelujen käyttö taas oli saamelaiskunnissa vähäisempää. Saamelaiskuntien terveydenhuollon menoissa havaittiin kuitenkin huomattavaa vaihtelua. Ikäluokissa 35–49 ja 50–64 menotaso oli kaikissa saamelaiskunnissa hieman korkeampi kuin valtakunnallinen avohoitokontaktien ja sairaalahoitojen keskiarvo. Sen sijaan vanhustenhuollon (≥ 80 vuotta) menot olivat useimmissa saamelaiskunnissa alle valtakunnallisen keskiarvon. Nämä tulokset eivät tutkijoiden mukaan viittaa siihen, että saamelaisten somaattisten sairaala- ja erikoislääkäripalvelujen käytölle olisi tiettyjä kielellisiä tai kulttuurisia esteitä. Tulosten mukaan ei kuitenkaan voida sulkea pois sitä, että saamelaispotilaiden potilas-lääkärisuhde olisi huonompilaatuista.

4 Saamenkieliset ja kulttuurin mukaiset sosiaali- ja terveystalvet palvelujärjestämisen haasteina

4.1 Mitä saamelaiset sote-palvelut ovat? Mitä palveluilla ymmärretään?

Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen järjestäminen on Suomessa luettu kuuluvaksi kuntien itsehallinnon piiriin. Talvet on toteutettu hyvinvointivaltion universalististen periaatteiden mukaisesti. Oletuksen mukaisesti talvet ovat yhdenmukaisia, kun ne ovat samanlaisia asiakkaan asemasta, asuinpaikasta, tulo- tasosta tai sukupuolesta riippumatta. Saamelaisten kielellisiin oikeuksiin on valtayhteiskunnan tasolla herätty saamelaisvaltuuskunnan, Saamelaiskäräjien, SámiSoster ry:n sekä yksittäisten saamelaisten sote-alan asiantuntijoiden pitkällisen vaikuttamistyön tuloksena. Saamelaiskulttuuristen mukautusten toteutuminen palvelujen järjestämisessä ja tarjonnassa on sen sijaan vielä kaukana.

Tarkasteltaessa nykyistä palvelutilannetta koskevien tutkimusten ja avaintoimija- dialogien tuloksia voidaan todeta, että saamenkielisissä ja kulttuurin mukaisissa palveluissa puhutaan edelleen pääosin yksittäisistä, jonkin saamen kielen taitoisista työntekijöistä yksittäisten palvelusektoreiden alalla ja tietyillä paikkakunnilla. Saamelaisten kotiseutualueen kuntien saamenkielisten palvelujen tarjonta ja kehittämistyö on koostunut lähinnä STM:n erillismäärärahalla toteutettavista palveluista (Heikkilä ym. 2013, 150). Huolimatta saamelaistahojen (Saamelaiskäräjät, SámiSoster, Posken saamelaisyksikkö ym.) pitkäaikaisesta edunvalvonta- ja kehittämistyöstä ei oikeastaan vieläkaan voida puhua "saamenkielisistä palveluista" millään yksittäisellä sote-sektorilla. Sosiaali- ja terveydenhuollon rakenne- uudistuksen valmistelun yhteydessä saamelaiset avaintoimijat nostivatkin tärkeimpänä kehittämistavoitteena esiin eheiden palvelukokonaisuuksien ja yhte- näisten palvelupolkujen luomisen (Labba ym. 2016).

Saamenkieliset palveluketjut, siinä määrin kuin sellaisista voidaan puhua, ovat hauraita, haavoittuvaisia ja sirpaleisia. Saamenkielinen talvet on useimmiten yksittäisten, kielitaitoisten saamelaisten työntekijöiden vastuulla. Saamenkielisten työntekijöiden työpanos kohdistuu kuitenkin harvoin yksinomaan saamenkielisiin asiakkaisiin. Saamenkielisten asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaaminen

palvelujärjestelmässä on hankalaa tai satunnaista. Jos työntekijän työnkuvaan kuuluu vuorotyötä, on saamenkielistä palvelua saatavissa vain silloin, kun kyseinen saamenkielinen työntekijä on vuorossa. Yksittäisten kielitaitoisten työntekijöiden sairastuminen, jääminen lomille tai siirtyminen toisiin tehtäviin voi merkitä koko ”saamenkielisen palvelun” loppumista.

Saamenkielisten palvelujen tuottaminen on usein hankelähtöistä, ja saatavuutta leimaavat monet epävarmuustekijät (Pasanen 2016; Arola 2021; Heikkilä 2019). Tämä on tärkeä kysymys, sillä palvelun yhtäjaksoisella saatavuudella on todettu olevan vaikutusta palvelun tutuksi tulemiseen, asiakkaiden luottamukseen ja sitä kautta palvelun käyttöhalukkuuteen. Vertailun vuoksi esimerkiksi saamenkielisten varhaiskasvatus- ja perusopetuspalveluiden kysynnän on todettu kasvaneen saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella voimakkaasti sitä mukaa kuin niiden tarjonta ja laatu ovat vakiintuneet, ja asiakkaiden tieto ja hyvät kokemukset palveluista ovat levinneet saamelaisperheiden keskuuteen.

Myös saamenkielisen palvelupolun monimutkaisuus ja vaikeus verrattuna vastaavaan suomenkieliseen palvelu- tai asiointitapahtumaan voi olla yksi syy saamenkielisten palvelujen vähäiselle käyttöhalukkuudelle. Mikäli saamenkielistä palvelua on organisaatiossa tarjolla, voi sen saaminen edellyttää suomen kielellä tapahtuvaa etukäteisvarausta tai muita järjestelyjä, joiden vuoksi palvelun saaminen voi viivästyä. Avaintoimijoiden mukaan asiakkaat ovat myös kokeneet henkilökunnan puutteellisen saamen kielen taidon ongelmalliseksi. Sellaisissa tapauksissa asiakas voi kokea helpoimmaksi asioida suomeksi, vaikka se ole hänen äidinkieltensä tai parhaiten osaamansa kieli.

Toisin kuin opetus- ja varhaiskasvatusalalla, sote-sektorilla ei ole saamenkielisiä virkoja tai toimia (Miettunen 2021). Vastaavasti ei voida seurata, mistä viroista tai toimista puuttuu saamenkielistä henkilöstöä. Vain Utsjoen kotipalveluissa on yksi saamenkielisen lähihoitajan toimi. Muissa tapauksissa saamen kielitaito voidaan katsoa lisäansiona viran tai toimen täytössä. Saamelaisten kotiseutualueen kuntien (nyttemmin Lapin hyvinvointialueen) yhdessä Saamelaiskäräjien kanssa, STM:n erillismäärärahalta järjestämien toimien ja tehtävien hoidon pätevyysehtoihin on kuitenkin kiinnitetty saamen kielitaito. Kuten aiemmin todettiin, perustuvat nämä kuitenkin määräaikaan, vuoden kerrallaan kestäviin sopimuksiin, jotka ovat riippuvaisia rahoituksen saatavuudesta ja käytöstä.

Sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämistoimintaa on viimeiset kaksi vuosikymmentä toteutettu laajojen, valtakunnallisten kehittämissuunnitelmien kautta. Rahoitus on ohjautunut STM:n määrittämiin kehittämistavoitteisiin. Myös järjestöjen saaman rahoituksen tavoitteita ja kohteita on suunnattu valtakunnallisten

kehittämishankkeiden mukaisiksi. Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämistyö on jouduttu linjaamaan näiden reunaehtojen mukaiseksi ja integroimaan osaksi kunnallisia tai alueellisia kehittämishankkeiden tavoitteita ja toimia. Kiireellisimpiä kielellisiä ja kulttuurisia kehittämistarpeita on koitettu ujuttaa osaksi yleisiä ohjelmapoliittisesti määräytyneitä hankkeita. Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisresurssi on ollut hyvin vähäinen ja kehittämistarpeet monialaisia. Saamenkielistä ja kulttuurin mukaista kehittämisresurssia ei ole riittänyt kaikkiin käynnissä oleviin, rinnakkaisiin kehittämiskohteisiin, vaikka niiden yhteydessä olisi usein ollut tarpeen käsitellä ja määrittellä kysymyksenasetteluja myös saamelaisesta näkökulmasta. Hankkeiden johtajilta on usein puuttunut saamelaiskulttuurinen osaaminen ja ymmärrys, mikä on vaikeuttanut kehittämistoimien toteutusta.

Saamelaisyhteiskunnan omaehtoinen sosiaali- ja terveysalan kehittämistoiminta on, edellä kuvattujen seikkojen vuoksi, ollut varsin vähäistä. Saamelainen sosiaali- ja terveysalan kehittämissuunnitelma -hanke (2004–2007) ja Saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämissuunnitelma -hanke (SÁKASTE, 2011–2013), joka toteutettiin osana Kansallista sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämissuunnitelmaa (KASTE), ovat esimerkkejä yksittäisistä, suuremmista hankekokonaisuuksista, joiden kehittämistavoitteet lähtivät liikkeelle ensisijaisesti saamelaisnäkökulmasta ja itsemääräämisoikeutta toteuttaen. Lisäksi SámiSoster ry on toteuttanut pienempiä palveluala- tai väestöryhmäkohtaisia kehittämishankkeita saamelaisnäkökulmasta. Muilta osin kehittämistoiminta on ollut luonteeltaan pääosin reaktiivista, valtakunnallisiin tavoitteisiin ja raameihin reagoivaa.

Universalistisiin käsityksiin perustuva perusymmärrys näkyy myös sosiaali- ja terveysalan koulutuksen sisällöissä. Saamen kielten ja kulttuurin osaamista ei pääsääntöisesti ole sisällytetty tai integroitu osaksi nykyisiä opetussuunnitelmia (Miettunen 2021). Tutkimuksen mukaan suurimmat syyt sille, että kielitaitoiset työntekijät eivät käyttäneet saamen kieltä työssään, liittyivät ammatillisen kielitaidon puutteisiin, työn organisatorisiin kysymyksiin mukaan lukien palveluprosessien epäyhtenäisyys ja palveluohjauksen puutteet. Työyhteisössä ei myöskään kannustettu saamen kielen käyttöön. Varsinkin sosiaalialan saamenkieliset työntekijät kokivat saamenkielisen työympäristön puutteen sekä saamenkielisen ohje- ja opastusmateriaalin sekä lomakkeiden puuttumisen ongelmaksi kielen käytölle työssään. (Heikkilä 2022b.)

4.2 Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen laatusuositukset

Laatusuositusten mukaisesti saamenkielisen ja kulttuurinmukaisen palvelutapahtuman edellytyksenä ovat eheät saamenkieliset palveluketjut, jotka lähtevät liikkeelle asiakkaan ensimmäisestä yhteydenotosta, palvelutarpeen arvioinnista, hoito- ja palvelusuunnitelman laatimisesta, palveluohjauksesta ja hoidon tai palvelun toimeenpanosta sen jokaisessa vaiheessa mukaan lukien seurannan ja palautteen (Lehtola 2021).

Vertailun vuoksi ruotsinkielisen terveydenhuollon palvelujen avainvaiheita on mallinnettu kielellisten oikeuksien näkökulmasta Vaasan sairaanhoitopiirissä (Honga 2016; ks. Valtioneuvoston kanslia 2017, 57). Oikeusasiamiehen ratkaisun mukaan sille, että kunta järjestää terveystalunsa eri tavalla ruotsin- ja suomenkieliselle väestölle, ei ole estettä, jos erilaiset järjestämistavat edistävät kielellisten oikeuksien toteutumista (OA Dnro 465/15; ks. Valtioneuvoston kanslia 2017, 56). Jotta kielelliset oikeudet voidaan turvata, palvelun tuottajan tulee sopia ja määrittellä, missä kohdissa palveluketjua on erityisen tärkeää, että asiakas voidaan ohjata suoraan sellaiselle työntekijälle, joka hallitsee hyvin asiakkaan kielen. Terveydenhuollossa ja sairaanhoidossa on monia kriittisiä vaiheita, joissa palvelu omalla kielellä on erityisen tärkeää. Sellaisia ovat: 1) hoidon tarpeen määrittely sekä anamneesi ja diagnoosin asettaminen, 2) hoitosuunnitelman tekeminen, 3) hoidon toimeenpano mukaan lukien kirjalliset ohjeet, lääkehoidon aloitus ja kotiutus sekä hoidon seuranta ja 4) hoitoon liittyvät asiakirjat. Hoitoyhteenvedot, lääkärintodistukset ja -lausunnot tulisi kääntää potilaan kielelle, jos potilasasiakirjat muuten laaditaan muulla kuin potilaan kielellä.

Kieli ja potilaan tarve tulla ymmärretyksi on tärkeä osa potilasturvallisuutta (PeVL 63/2016 vp, s. 3; ks. VNK 2017, 57). Kielellisten oikeuksien toteutuminen on myös edellytys potilaan muiden oikeuksien toteutumiselle, kuten itsemääräämisoikeudelle ja oikeudelle tiedonsaannista. Myös sosiaalihuollossa palvelun saaminen omalla kielellä on edellytys oikeuksien toteutumiselle. Tämä ei tarkoita sitä, että kaikkien työntekijöiden tulisi hallita alueella puhuttuja kieliä yhtä hyvin. Asiakkaat tulisi vain ohjata kielitaitoisille työntekijöille. Sosiaalipäivystyksessä tulisi aina olla henkilö, joka puhuu myös alueen vähemmän käytettyä kieltä.

4.3 Kulttuuriset oikeudet

Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tarpeet eivät koske vain omakielisyyttä, vaan sen lisäksi palveluja olisi tarpeen mukauttaa myös käyttäjäkunnan kulttuurisia tarpeita vastaaviksi. Kulttuurinmukaisuus juontaa juurensa aiemmin kuvatusta perustuslaillisesta oikeudesta alkuperäiskansana saamen kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen ja kehittämiseen. Kuten luvussa 2 todettiin, sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntö velvoittaa palvelemaan potilasta tai asiakasta äidinkieli ja kulttuurinen tausta huomioon ottaen. Lain mukaan ”asiakkaalla on oikeus saada sosiaalihuollon toteuttajalta laadultaan hyvää sosiaalihuoltoa ja hyvää kohtelua ilman syrjintää. Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon asiakkaan toivomukset, mielihyvä, etu ja yksilölliset tarpeet sekä hänen äidinkielensä ja kulttuuritaustansa” (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista, § 4). Potilaslain mukaan ”jokaisella Suomessa asuvalla henkilöllä on oikeus laadultaan hyvään terveyden- ja sairaanhoitoon. Hänen hoitonsa on järjestettävä ja häntä on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja hänen yksityisyyttään kunnioitetaan. Potilaan äidinkieli, hänen yksilölliset tarpeensa ja kulttuurinsa on mahdollisuuksien mukaan otettava hänen hoidossaan ja kohtelussaan huomioon.” (Laki potilaan asemasta ja oikeuksista, § 3.)

Sosiaali- ja terveyspalveluiden kulttuurisuus aletaan palvelujen omakielisyyden ohella vähitellen tunnistaa yhdeksi palveluiden laatukriteeriksi. Suomessa ja muissa Pohjoismaissa vallalla ollut universalistinen perusnäkemys palveluista on vähitellen, väestörakenteen monimuotoistumisen ja uuden tiedon myötä, saamassa vaihtoehtoisia tulkintoja. Saamen kielen ja kulttuurin saamia merkityksiä mielenterveyspalvelujen toteutuksessa on tutkinut Saamelaisen psyykkisen terveydenhuollon kansallinen osaamiskeskus (SANKS) Norjassa. Tulosten perusteella ei ole pystytty ristiriidattomasti osoittamaan asiakkaan kulttuuritaustan vaikutusta palvelun käyttöön tai hoitovasteeseen. Sen sijaan terapeutin kulttuurinen tietoisuus ja kulttuuriset mukautukset ovat voineet edesauttaa sitä, että hoito on potilaan kulttuurin huomioivaa. Kun potilaan ja terapeutin kulttuuritausta on sama, on mahdollisuuksia parempaan keskinäiseen vuorovaikutukseen ja keskusteluun kulttuurisesti merkityksellisistä ajattelutavoista sekä hoito-odotuksista. Tämä voi edistää asiakkaan vahvempaa sitoutumista hoitosuhteeseen ja hoitosuhteen jatkuvuutta. (Møllersen ym. 2005; 2016.) Tutkimusten tulosten perusteella ei kuitenkaan löydetty yksimielisyyttä siitä, miten kulttuuritaustan samuus vaikuttaa hoidon tuloksiin. Kanadan alkuperäiskansayhteisöjen parissa tehdyissä tutkimuksissa on kylläkin todettu, että potilaan ja terapeutin välisiä kommunikaatio-ongelmia voidaan helpottaa, kun potilas kokee äänensä tulevan kuulluksi, kun keskusteluun on varattu riittävästi aikaa ja kun

potilas kokee tulevansa kohdelluksi yksilöllisesti ja kunnioittavasti (Sue 1998; Towle ym. 2006). Myös alkuperäiskansojen parissa tehdyn sosiaalityön lähtökohtia ja menetelmiä on kehitetty kulttuurin paremmin huomioiviksi (Gray ym. 2010; 2013).

Norjan Karasjoella sijaitsevalla lapsi- ja nuorisopsykiatrian klinikalla (BUP) on jo pitkään kehitetty saamelaiskulttuurista osaamista sosiaali- ja terapiatyössä (Eidheim & Stordahl 1998). Dagsvold (2019) on nostanut esiin, että käsitykset kulttuurisesti mukautettavista sosiaali- ja terveyspalveluista riippuvat taustalla olevasta kulttuurin käsityksestä. Stereotyyppiset käsitykset saamelaiskulttuurista kaventavat ymmärrystä saamelaisidentiteetin monimuotoisuudesta rajaten saamenkielisten potilaiden tunnistamista ja tuottaen liiallisen yksinkertaistettuja käsityksiä kulttuurin mahdollisista vaikutuksista terveydenhuollossa. Dynaamisempi ymmärrys kulttuurista yleisten kulttuuripiirteiden ja yksilöllisten kokemusten ja mieltymysten jatkumona voi lisätä hoitohenkilöstön ymmärrystä yksittäisen potilaan tilanteesta. Kysymys ei ole siitä, mitä kulttuuri ”on”, vaan siitä, ”mitä merkityksiä se saa ihmisten kohtaamissa palvelujärjestelmän eri osissa”. Kulttuurinmukaisuutta voidaan toteuttaa räätälöimällä palvelupolkuja, asiakaspalvelutilanteita ja asiakaskohtaamisia tietyille väestöryhmille paremmin sopiviksi.

4.4 Itsemääräämisoikeus

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen toteutukseen liittyy myös saamelaisten itsemääräämisoikeus ja Saamelaiskäräjien itsehallinto. Saamelaiskäräjälain §9 mukaan viranomaisilla on neuvotteluelvoite Saamelaiskäräjien kanssa kaikista laajakantoisista ja merkittävistä toimenpiteistä, jotka voivat välittömästi ja erityisellä tavalla vaikuttaa saamelaisten asemaan alkuperäiskansana. Yhtenä erityisalana mainitaan sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittäminen. Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen suunnittelun, järjestämisen ja seurannan tulisi tapahtua suunnitelmallisesti ja yhteistyössä Saamelaiskäräjien kanssa.

4.5 Kulttuurisesti turvatut palvelut

Kulttuurisensitiivisyyden käsitettä käytetään monessa eri merkityksessä. Yleensä sillä viitataan asiakkaan kulttuurin huomioimiseen liittyvään osaamiseen, työorientaatioihin tai menetelmiin.

Kulttuurisensitiivisyys ja kulttuurinen kompetenssi eli osaaminen voidaan myös nähdä saman prosessin jatkumona, jonka tavoitteena on kulttuurisesti turvattu palvelutapahtuma. Kulttuurisensitiivisyys on ensimmäinen vaihe, joka tarkoittaa kulttuuristen erojen tunnistamista ja niiden merkitysten kunnioittamista. Seuraavana vaiheena on kulttuurisen osaamisen hankkiminen sekä tietoisuuden lisääminen siitä, miten kulttuuriset tekijät vaikuttavat käytäntöihin. Se on tiedostamis- ja oppimisprosessi, jonka edellytyksenä on työntekijän omien kulttuuristen tapojen, arvojen ja asenteiden tunnistaminen ja käsitteleminen sekä taidot toimia kunnioittavasti ja tehokkaasti ihmisten kanssa, jotka tulevat eri kulttuurisista konteksteista. Se syntyy pitkällisten vuorovaikutusprosessien tuloksena ja päivittyä uusissa kulttuurisissa kohtaamisissa sekä työyhteisöjen ja -verkostojen keskinäisen reflektion välityksellä. (Ramsden 1992; 2002.)

Asiakkaan tai potilaan kulttuurisen turvan kokemuksen on todettu olevan tärkeä palvelu- ja hoitotapahtuman kriteeri. Kulttuurisesti turvattu (engl. culturally safe) on alkuperäiskansalähtöinen teoreettinen käsite, jota on kehitetty Uudessa-Seelannissa maorien näkökulmasta hoitotyön haasteisiin ja tarpeisiin vastaamiseksi. Pohjoissaamenkielistä sanaa oadjebas käytetään vastaavassa merkityksessä. Tiivistetysti sillä tarkoitetaan asiakkaan tai potilaan kokemusta siitä, että hänen identiteettiään ei ole kyseenalaistettu, uhattu, vähätelty tai jätetty tietoisesti huomiotta. Se palauttaa huomion kohteeksi asiakkaan kokemuksen.

Kulttuurisesti turvattu ei liity pelkästään etnisten erityispiirteiden tunnistamiseen, vaan tarkoittaa myös esimerkiksi sukupuoleen, ammatilliseen, sosiaaliseen ja taloudelliseen asemaan, elämäkokemuksiin tai -tilanteeseen liittyvän monimuotoisuuden parempaa tiedostamista (Heikkilä 2022b, 30). Näillä seikoilla voi olla suoria tai välillisiä merkityksiä palvelun laatuun ja vaikuttavuuteen. Ne liittyvät asiakkaan tai potilaan kokemaan luottamukseen, jolla on merkitystä erityisesti monilla alkuperäiskansoilla palveluihin tai hoitoon hakeutumiseen tai hakeutumatta jättämiseen sekä hoitoon sitoutumiseen. Tutkimusten mukaan monien saamelaisten voi olla vaikea luottaa sosiaali- ja terveyspalveluihin, eivätkä he sen vuoksi käytä niitä. Tämä voi johtaa terveys- ja hyvinvointierojen kasvamiseen.

4.6 Palvelujen kielellinen ja kulttuurinen saavutettavuus

Palvelujen *kielellinen saavutettavuus* on niiden yhdenvertaisen saatavuuden ohella erikseen huomioitava ja seurattava ulottuvuus koskien vähemmistöasemassa olevien kansojen sekä väestöryhmien kielellisten oikeuksien toteutumista. Kapeasti katsottuna kielelliset oikeudet koskevat lakisääteistä oikeutta käyttää saamen kieltä tietyissä asiointitilanteissa. Käytännössä kyse voi kuitenkin olla muiden

lakisääteisten oikeuksien toteutumatta jäämisestä, jos henkilön kielelliset oikeudet eivät toteudu. (OM 2018:33, 19.) Palvelujen saatavuuteen liittyy olennaisesti kysymys siitä, onko asiakkaalla tai potilaalla mahdollisuus saada tietoa ja palvelua omalla tai ymmärtämällään kielellä. Kielellinen saavutettavuus palveluissa tarkoittaa sitä, että henkilö saa palvelua, tulee ymmärretyksi, ymmärtää hoito- tai toimintaohjeet ja kykenee siten ottamaan vastuuta hoidostaan. Tämä tarkoittaa myös sitä, että vähemmistöryhmiin kuuluvat ihmiset saavat riittävästi tietoa, jotta he osaavat hakeutua hoitoon ja käyttää sosiaalisia oikeuksiaan siten kuin pääväestö. (Oikeusministeriö 2018, 68–69.)

Kyse on palvelun järjestäjän ja tarjoajien taholta siitä, osataanko asiakas kohdata ja osataanko palveluprosessi hoitaa siten, että asiakas tulee ymmärretyksi ja ymmärtää apua tai hoitoa koskevat ohjeet. Yhdenvertaisuus palveluissa tarkoittaa kielellisen ja kulttuurisen osaamisen lisäksi myös laajempaa henkilöstön erityistason osaamista tai palveluiden järjestämistapojen mukauttamista esimerkiksi vammaisten henkilöiden tarpeisiin. Palveluneuvonnan ja -henkilöstön kohtaamisen taidot ja riittävän ajan varaaminen palvelutilanteisiin korostuvat myös kohderyhmillä, joilla on erityishaasteita tai jotka ovat alttiimpia joutua monitahoisen syrjinnän kohteiksi. Kulttuuriin liittyviä väärinkäsityksiä ja yhteentörmäyksiä voidaan välttää kulttuurientuntemuksen lisäämisellä ja varmistamalla, että asiat on ymmärretty tarkoitettulla tavalla. Osaamiseen liittyy myös taito toimia tulkkien välityksellä (Oikeusministeriö 2018, 68–69.)

Alkuperäiskansojen näkökulmasta palvelujen *kulttuurisen saavutettavuuden* kriteereitä ovat kielellisen saavutettavuuden lisäksi niiden fyysinen saatavuus, taloudellinen saatavuus (hinta), sopivuus (engl. appropriate) ja hyväksyttävyyys (engl. acceptable) kulttuurisesta näkökulmasta. Sosiaali- ja terveystaloudelliset palvelut voivat olla vaikeasti saavutettavia, jos palveluntarjoajat eivät tunnista ja kunnioita kulttuurisia tekijöitä sekä fyysisiä ja taloudellisia esteitä tai mikäli yhteisölle ei tarjota riittävästi omakielistä tietoa tarjolla olevista palveluista. (Ware 2013.)

5 Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehityskaari

Saamelaisväestön sosiaali- ja terveyspalvelujen suunnitelmallinen toteutus ja saatavuuden seuranta eivät ole olleet palvelujen järjestäjätahojen vastuulla. Valtionhallinto on edellyttänyt vuosiraportointia vain STM:n erillismäärärahalla toteutettujen saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluiden osalta.³⁵ Saamelaisten kotiseutualueen kuntien saama, saamelaisalueen ja saamelaisväestön perusteella korotettu valtionosuuden lisäosa peruspalveluihin³⁶ sen sijaan on yleiskatteellista, ja kunnat ovat voineet päättää sen käytöstä itsenäisesti. Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tilaa ja saatavuutta koskeva tieto on monen toimijan eri tarkoitusperiä varten tuottamaa. Sen vuoksi kuva saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen saatavuudesta on varsin sirpaleista. Saamenkielisten peruspalvelujen tarve ja saatavuus ovat olleet erilaisten selvitysten kohteena jo kolmisenkymmentä vuotta. Tiedon intressi on liittynyt läheisesti saamenkielisten palvelujen aseman edistämiseen, ja taustalla on ollut liitoksia hallitusohjelmaan tai muihin yhteiskuntapolitiisiin muutostavoitteisiin. Erillisten selvitysten kautta voidaan palautta hahmottaa kokonaiskuva saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehityskaaresta ja tärkeimmistä merkkipaaluista, jotka ovat kuluneiden vuosikymmenten aikana muovanneet kehitystä ja määrittäneet saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen reunaehdot ja asemaa palvelujärjestelmässä.

5.1 Saamelaisväestö ja yhteiskunnallisten palvelujen tulo

Saamelaisväestön suhteet suomalaiseen yhteiskuntaan ja hyvinvointivaltion sosiaaliseen turvaan sekä palvelutarjontaan ovat pitkäaikaisten, yhteiskunnallisten muutosprosessien tulosta. Kehityskulku nivoutuu osaksi saamelaisyhteiskunnan laajempia väestörakenteellisia ja elinkeinollisia muutoksia. Laatu (1997) on selvittänyt perinteisen saamelaisen elämänmuodon, arvojen ja tarpeiden sekä omaehtoisen sosiaaliturvan muutoksia ja asteittaista purkautumista siirryttäessä kohti suomalaisen yhteiskunnan institutionalisoitua käytäntöjä. Hyvinvointivaltion instituutiot,

35 mom 33.60.36.

36 1393/2022

etenkin sosiaalihuollon palvelut, levisivät saamelaisten kotiseutualueelle huomattavasti hitaammin kuin muualle Suomeen. Perinteisten arvojen ja auttamistapojen voidaankin todeta säilyneen pitkään saamelaisväestön elämässä hyvinvointivaltion modernien sosiaalisen turvan ja avun tarpeisiin vastaavien instituutioiden rinnalla. (Laatu 1997; Faurie 2011.)

Saamelaisväestön palvelutarpeisiin ja -vajeisiin on kiinnitetty huomiota jo varhaisista saamelaiskomiteamietinnöistä lähtien (1952; 1973:46). Vuoden 1973 saamelaiskomitean mietintö sisälsi melko yksityiskohtaistakin tietoa saamelaisten kotiseutualueen sosiaali- ja terveydenhuollon tilanteesta ja saamelaisväestön palvelutarpeista sekä sosiaali- ja terveyspalvelujen käytön kulttuurisista ominaispiirteistä. Mietinnössä todettiin, että julkisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen tarjonta oli saamelaisten kotiseutualueella vielä 1970-luvun alussa sangen puutteellinen huolimatta noihin aikoihin muualla Lapissa ja Suomessa nopeasti käynnistyneestä kehityksestä. Saamelaisten kotiseutualueella oli terveydenhuollon vakituista palvelutarjontaa vähän ja pitkät välimatkat haittasivat niiden saavutettavuutta merkittävästi. Esimerkiksi vakituinen lääkärin vastaanotto oli vain Ivalossa. Utsjoella, Karigasniemellä ja Hetassa oli muutama vastaanottokerta kuukaudessa. Mietinnön mukaan saamelaiset hakivat apua vain vakavien vammojen tai sairauksien yhteydessä. Yleensä vähäisiksi koetuissa avuntarpeissa terveydenhuollon henkilöstön puoleen käännyttiin vain harvoin. (Saamelaiskomitean mietintö 1973: 120–121; ks. Heikkilä ym. 2013, 66.)

Terveydenhuoltohenkilöstön niukkuuden todettiin aiheuttavan vakavia puutteita terveyspalvelujen saatavuudessa. Toisaalta pitkien etäisyyksien todettiin aiheuttavan kohtuuttomia kustannuksia, kun julkisten kulkuyhteyksien puuttuessa jouduttiin käyttämään taksia. Tämä koski erityisesti terveydenhoito-, hammaslääkäri- ja neuvolapalveluja, sillä sairausvakuutuslain mukaan korvauksia sai vain sairauksien aiheuttamiin matkakuluihin. Terveyspalvelujen käyttö olikin tuolloin melko vähäistä. Norjan rajan läheisyydessä voitiin käyttää myös norjalaisia hammaslääkäripalveluja. Tilastojen mukaan Utsjoella oli vähiten sairassijoja asukasta kohti. Sen sijaan Inarin ja Sodankylän kunnallissairaalat kuuluivat Lapin läänin ruuhkaisimpien sairaaloiden joukkoon. (Saamelaiskomitean mietintö 1973: 120–121; ks. Heikkilä ym. 2013, 66.)

Kunnallisten sosiaalihuollon palvelujen saatavuus oli vielä vähäisempää kuin terveydenhuoltopalvelujen. Sosiaalihuollon palvelut institutionalisoituivat hitaasti saamelaisten kotiseutualueella. 1970-luvun alussa vain Inarissa ja Sodankylässä toimivat sosiaalisihteerit. Ammattihenkilöstön puuttuminen vaikutti sosiaaliturvatuksia koskevan tiedon vähäisyyteen ja etuuksien alikäyttöön. Saamelaisten kannalta tärkeimmät sosiaalipalvelut olivat, komiteamietinnön mukaan,

kodinhoitoapu, oikeusapu ja kasvatusneuvolatoiminta. Vanhusten hoitolaitokset sijaitsivat kaukana, ja saamelaisperheissä olikin tapana hoitaa vanhukset kotona. Lasten päivähoito lisäsi naisten ansiotyömahdollisuuksia perheen ja perinteisten elinkeinojen ulkopuolella. (Saamelaiskomitean mietintö 1973, 123; ks. Heikkilä ym. 2013, 68.) Sosiaalihalitus rakennutti Riutulaan uuden lastenkodin vuonna 1966. Sen toiminta jatkui vuoteen 1972, jolloin viimeiset lapset siirtyivät perhehoitoon. Erikoisairaanhoido keskittyi vuoden 1957 sairaalalain mukaan perustettuun Lapin keskussairaalaan ja vuonna 1952 perustettuun Lastensairaalaan Rovaniemelle. Kehitysvammaisten laitoshoido keskitettiin Kolpeneelle vuonna 1962. Psykiatriska laitoshoido oli pitkään saatavilla vain Oulussa. Rovaharjun B-mielisairaalan toiminta siirtyi vuonna 1975 perustettuun Murolan A-mielisairaalaan. (Manninen & Junila 2005, 205; ks. Heikkilä ym. 2013, 68–69.)

5.2 Saamenkieliset peruspalvelut nousevat agendalle

Tarve omakielisille sosiaali- ja terveyspalveluille nostettiin esiin saamelaisvaltuuskunnan ja yksittäisten toimijoiden aloitteista.³⁷ Saamelaisvaltuuskunnan yhteyteen perustettiin sosiaali- ja terveysjaosto vuonna 1980. Saamenkielisten palvelujen tilannetta kartoitettiin sittemmin sosiaalihalituksen (1985) ja Saamelaisasiain neuvottelukunnan (1995) toimesta.³⁸ Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) pyysi yllä mainittujen selvitysten perusteella sekä Saamelaisvaltuuskunnan aloitteesta Lapin lääninhallitusta selvittämään saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen nykytilannetta ja tarvetta, ongelmia sekä keskeisiä kehittämisehdotuksia yhteistyössä saamelaiskäräjien ja saamelaisten kotiseutualueen kuntien kanssa (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997)³⁹.

STM:n selvitysmies, Lukkarinen, laati aiempien selvitysten ja raporttien sekä saamenkielisen väestöryhmän edustajille tehtyjen haastattelujen avulla kartoituksen omakielisten palveluiden tilanteesta ja keskeisistä ongelmista sekä toimenpideehdotukset yhteistyössä palveluorganisaatioiden edustajien kanssa⁴⁰. Selvitys oli yksi Lipposen II hallituksen hankkeista vuosina 1999–2003 kuuluen kokonaisuuteen

37 Ka. Suoninen, 1993

38 Omakielisten sosiaalipalvelujen saatavuutta selvittäneen työryhmän muistio, Sosiaalihalitus 1985:41; Sápmealaccat, sin dilli ja sierra darbut, Saamelaisasiain neuvottelukunta 1995

39 Saamenkielisten peruspalvelujen kartoitus, Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluprojektin loppuraportti, Monisteita 1997: 25, Lapin lääninhallitus

40 Omakielisten palvelujen turvaaminen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 2001:1

”Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen tason ja toimivuuden turvaaminen”. Oikeusministeriön saamelaisasiain neuvottelukunta perusti noihin aikoihin myös työryhmän selvittämään saamenkielisten sote-palvelujen tilannetta.⁴¹

Edellä kuvattujen selvitysten tulokset ja raporttien sisällöt ovat varsin samansuuntaisia. Saamenkielisten sosiaali- ja terveystalvelujen saatavuus todettiin Suomessa ongelmalliseksi siitä huolimatta, että perustuslaki ja kielilainsäädäntö turvasivat saamelaisen asiakkaan oikeudet asioida palveluissa omalla kielellään⁴². Saamenkielisiä palveluja oli vain vähän tarjolla ja saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuivat varsin sattumanvaraisesti. (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997; Lukkarinen 2001; OM 2001.) Suurimmiksi syiksi Lukkarinen toteaa sekä asiakkaiden että palvelujen järjestäjien puutteellisen tietämyksen saamelaisten kielellisistä oikeuksista sekä järjestäjätahon asenteet. Hallintohenkilöstöllä ja esimiehillä sekä poliittisella johdolla oli hänen mukaansa usein liian optimistinen kuva henkilökunnan todellisista kielitaidoista. (Lukkarinen 2001.)

Toisena syynä Lukkarinen nostaa esiin alimitoitettun resursoinnin. Palvelujen tuottaminen kahdella tai useammalla kielellä aiheuttaa lisäkustannuksia kunnalle. Tuolloiset, erityisolosuhteiden perusteella maksetut valtiontuet eivät hänen mukaansa riittäneet kattamaan aiheutuneita lisäkustannuksia. Kaikkein vaikeimmaksi hän nimesi saamelaisten kotiseutualueen tilanteen. Selvitys päätyikin ehdottamaan korvamerkittyä valtiontukea turvaamaan mahdollisuudet saada sosiaali- ja terveystalveluja saamen kielellä. Sen lisäksi hänen mukaansa oli erityisen tärkeää yrittää vaikuttaa asenteisiin. ”Asiakkaan palvelemisen hänen omalla kielellään pitäisi olla automaattista ja luontevaa. Tämä edellyttää, että henkilökunta on tietoinen asiakkaan äidinkielestä, että tämä rekisteröidään ja että asiakas tietää aina, milloin on turvallista käyttää omaa kieltään.” Kiireellisimmiksi omakielisiksi palveluiksi selvityksissä nimettiin saamelaislasten ja -vanhusten omakieliset palvelut, saamenkielisten neuvonta- ja tiedotusmateriaalin tuottaminen ja saamenkielisten tulkkaustoiminnan kehittäminen Lapin keskussairaalassa (Sosiaalhallitus 1985; Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997; Oikeusministeriö 2001.)

Vuosituhanne vaihde toi mukanaan monia uudistuksia, jotka vaikuttivat positiivisesti saamenkielisten palvelujen kokonaistilanteeseen ja kehitykseen. Perusoikeus-uudistuksen myötä saamelaisten asema ja oikeudet alkuperäiskansana kirjattiin Suomen perustuslakiin ja Saamelaiskäräjät perustettiin. Valtion budjettiin sisällytettiin Lukkarisen esityksen mukaisesti, vuodesta 2003 lähtien, erillismääräraha

41 Saamenkielisten peruspalvelujen kartoitus, Työryhmämuistio 2001:1, Oikeusministeriö

42 Saamen kielilaki 1992

jaettavaksi saamelaisten kotiseutualueelle saamenkielisten sote-palvelujen tuottamiseen⁴³. Valtionavustus katsottiin tarkoituksenmukaiseksi jakaa Saamelaiskäräjien kautta saamelaisten kotiseutualueen kunnille, koska Saamelaiskäräjien tehtävänä on Saamelaiskäräjälain (§ 5) mukaan hoitaa saamen kieltä ja kulttuuria sekä alkuperäiskansa-asemaa koskevat asiat sekä huolehtia saamelaisten yhteiseen käyttöön osoitettujen varojen jaosta (§ 8). Saamelaiskäräjät sai myös pysyvän sote-sihteerin viran vuonna 2004 koordinoimaan saamenkielisten palveluiden tuottamista⁴⁴.

Myös saamen kielilakia uudistettiin (1086/2003) paremmin nykyisiä tarpeita vastaavaksi. Vuonna 2002 perustettuun Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskukseen saatiin asetuksella turvattu erillisrahoitus saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaalihuollon palvelujen kehittämiseen ja tutkimukseen. Sitä varten perustettiin saamelaisyksikkö, joka sijoitettiin hallinnollisella sopimuksella Saamelaiskäräjien alaisuuteen. Näin voitiin osaltaan turvata saamelaisten kieli- ja kulttuuri-itsehallinnon toteutumista sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisessä⁴⁵. Saamelainen sote-alan kansalaisjärjestötoiminta käynnistyi vuonna 1997, kun SámiSoster ry perustettiin. Se on valtakunnallinen saamelaisten sosiaali- ja terveysalan järjestö, jonka tavoitteena on valvoa, ylläpitää ja edistää saamelaisten asemaa ja oikeuksia alkuperäiskansana sosiaali- ja terveysalalla sekä hyvinvointiin liittyvissä kysymyksissä kansallisissa ja kansainvälisissä yhteyksissä.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sote-palvelujen järjestäminen ja tuottaminen edellyttävät omaa erityisosaamista. Kehittämistyö on ollut monitoimijaista, ja sitä on toteutettu verkostoyhteistyössä saamelaisten kotiseutualueen kuntien, Saamelaiskäräjien, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen saamelaisyksikön, Saamelaisalueen koulutuskeskuksen (SOGSAKK) ja SámiSoster ry:n kesken. Kehittämiprojektien tuloksina ja oheistuotteina on vuosikymmenten saatossa syntynyt useita kymmeniä selvityksiä koskien yksittäisten palvelusektoreiden tai väestöryhmien saamenkielisten palvelujen tilanteita ja kehittämistarpeita. Hankkeissa on muun muassa kehitetty ja mallinnettu saamelaisten ikäihmisten ja muistisairaiden palvelupolkua, vanhustyön työkalupakkia, paljon palveluja tarvitsevien palveluohjausta, kielineuvolatoimintaa ja mettäterapiaa (ks. Hiltula 2021). Inarin kunnan hallinnoima Saamenkielisten sote-palveluiden kehittämisyksikkö -hanke (2004–2007) valmisteli saamelaisten sosiaalipalvelujen kehittämisrakennetta.

43 mom 33.60.36

44 Saamelaisvaltuuskunnassa toimi, vuodesta 1980, lähtien sosiaali- ja terveysjaosto, ja Saamelaiskäräjillä sosiaali- ja terveyslautakunta vuoden 1996 perustamisesta lähtien.

45 Laki Saamelaiskäräjistä 1995/974 § 9 mom. 5; Laki sosiaalialan osaamiskeskustoiminnasta 1230/2001; Asetus sosiaalialan osaamiskeskustoiminnasta 1411/2001

Utsjoen kunnan hallinnoiman Tenolaakson sosiaali- ja terveystalveluiden kehittämishankkeen yhteydessä kehitettiin saamenkielisiä vanhusten palveluja Ruotsin ja Norjan saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelukokemusten mukaisesti (2010–12). Yksittäisissä opinnäytetöissä⁴⁶ on myös käsitelty kohdennettuja kysymyksiä ja aihealueita saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuollon alalta.

SámiSoster ry on kehittämistoimintansa yhteydessä tuottanut runsaasti erilaisia palvelualoittain, alueellisesti tai erityisryhmittäin kohdennettuja raportteja, kulttuurin mukaisten menetelmien mallinnuksia sekä saamenkielisten ja kulttuurin mukaisen palvelujen tarvitsemaa materiaalia.⁴⁷ Näiden sisältöä esitellään tarkemmin luvuissa 7.1.–7.6. Lisäksi yhdistyksen toimenkuvaan kuuluu saamelaisten aseman ja omakielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen edistäminen ja valvominen. Yhdistys on muun muassa antanut lausuntoja sote-alan yhteiskunnallisiin muutoksiin koskevilla kysymyksissä. Lausunnot perustuvat pitkäaikaisiin kokemuksiin ja näkemyksiin saamelaisyhteiskunnasta.

5.3 Saamelaisten sote-palveluja koskeva monimuotoistunut tiedontuotanto

Saamelaisten sosiaali- ja terveystalveluja koskeva tiedontuotanto on monimuotoistunut viime vuosikymmenien aikana, ja menetelmät vastaavat yhtäältä paremmin kansallisten väestötutkimusten vertailutarpeisiin ja toisaalta tekevät näkyviksi ja soveltavat alkuperäiskansatutkimuksen menetelmiä ja saamelaiskulttuurisia erityispiirteitä. Saamelaiskäräjät on toteuttanut saamen kielilain mukaista vastuutaan seurata kielilain tavoitteiden toteutumista. Saamenkielistä palvelutarjontaa koskevat kyselyt (Näkkäljärvi 2007; Niska 2017) on kohdistettu niille julkisten palvelujen järjestäjille, joita saamen kielilaki velvoittaa. Kyselyt käsittelevät monialaisesti julkisen sektorin palvelutarjontaa mukaan lukien saamelaisten kotiseutualueen kuntien sosiaali- ja terveystoimi, Kela, TE-keskus ja niin edelleen⁴⁸. Oikeusministeriö on puolestaan toteuttanut Saamebarometri-kyselytutkimusta kielellisten oikeuksien toteutumista koskevien seurantatietojen saamiseksi.

46 esim. Guttorm 1986; Juuso 2001; Pitkänen 2000; Sara 2004; Seppänen 2010; Kinnunen & Kitti 2013; Lappalainen & Ylitalo 2016; Mäkitalo 2022; Guttorm 2020

47 esim. SámiSoster 2003; Laiti 2005; Magga & Palojärvi 2006; Magga & Guttorm 2010

48 Niska, Leena 2017: Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2012–2015: Raportti saamen kielilain toteutumisesta. Saamen kielineuvosto. Inari: Saamen kielen toimisto. Näkkäljärvi, Klemetti 2007: Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2004–2006. Saamen kielineuvosto. Inari: Saamen kielitoimisto

Tutkimukset on toteutettu yhteistyössä Oulun yliopiston Giellagas-instituutin kanssa (Pasanen 2016; Arola 2021)⁴⁹. Barometrit mittaavat saamen kansalaisten kokemuksia saamenkielisten palvelujen saatavuudesta ja käytöstä, viranomaisten asenteista ja kieli-ilmapiiristä. Kyselyjen sisältö on kohdistettu vuorovuosina eri palvelualoihin.

Näiden ohella saamelaisten kokemuksia hyvinvointipalvelujen saatavuudesta, tarpeista ja palvelutyytyväisyydestä on tarkasteltu erillisten tutkimushankkeiden muodossa (Buorre eallin 2013; Buorre eallin gávpogis 2019). Hankkeet on laadittu yhteistyössä alan toimijoiden kanssa (Saamelaiskäräjät, Posken saamelaisyksikkö, SámiSoster, SOGSAKK, Lapin yliopisto), ja selvitystarpeet lähtevät heidän yhteisistä intresseistään sekä tiedon tarpeistaan. Hankkeita ovat rahoittaneet STM ja Euroopan sosiaalirahasto (ESR), ja ne toteutettiin Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineen puitteissa. Ne koskivat saamelaisten kotiseutualueella (Heikkilä, Laiti-Hedemäki & Pohjola 2013) ja sen ulkopuolella (Heikkilä, Laiti-Hedemäki & Miettunen 2019) asuvien saamelaisten näkemyksiä ja kokemuksia sosiaali- ja terveystalvuluista hyvinvoinnin osatekijöinä, palveluiden tarvestaavuutta ja saamenkielisiä palvelutarpeita. Tutkimukset ovat tuottaneet myös uutta teoreettista ymmärrystä palveluiden merkityksistä saamelaisten hyvinvoinnin ja sosiaalisen osallisuuden kulttuurisessa rakentumisessa.

Tutkimustulokset antavat vuodesta toiseen samansuuntaisia tuloksia. Niiden mukaan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen saatavuus on vuosikymmenten kuluessa parantunut vain joiltakin osin, mutta saatavuus on edelleen huono myös saamelaisten kotiseutualueella. Tutkitulla tiedolla ja kansainvälisten ihmisoikeusraporttien huomautuksilla Suomelle vaikuttaa olleen vain vähän painoarvoa. STM ja valtiovarainministeriö eivät ole edes taipuneet korottamaan saamenkielisiin palveluihin myönnettävän erillismäärärahaa indeksikorotusten verran. Summa on pysynyt samansuuruisena lähes 20 vuoden ajan, vaikka Saamelaiskäräjät on esittänyt vuosittain perustellun anomuksen korotetuksi määrärahaksi.

Sosiaali- ja terveystalvulan kehittämistoiminta on jatkunut vilkkaana. Monitoimijaisesti toteutetut kehittämishankkeet ovat tuottaneet runsaasti erilaisia kartoituksia ja raportteja. Hankkeiden yhteydessä on mallinnettu ja kehitetty menetelmällisesti saamenkielisten ja kulttuurinmukaisia sosiaali- ja terveystalvuluja. Kehittämistalvulosten juurruttaminen palvelujärjestelmän osaksi on kuitenkin ollut heikkoa.

49 Saamebarometri 2016: Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella, Oikeusministeriö 2016:39, Saamebarometri 2020: Selvitys saamenkielisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta Oikeusministeriö 2021:1

Sote-uudistuksen vaiheittain toteutuneen valmistelun yhteydessä laadittiin myös useita saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen selontekoja saamelaisen kehittäjäverkoston toimesta. (Labba ym. 2016; Lehtola & Ruotsala 2017; Heikkilä 2019.) Varsinaisia vaikutusmahdollisuuksia sote-uudistuksen raameihin niillä ei juurikaan ollut, sillä kysymys saamenkielistä palveluista miellettiin kokonaisuuden kannalta niin marginaaliseksi, että se katsottiin voitavan hoitaa hyvinvointialueen hallintosäännön yhteydessä.

Päinvastoin kuin muissa Pohjoismaissa, Suomessa ei minkään tutkimuslaitoksen tehtävänkuvaan ole osoitettu saamelaisia koskevan terveys- ja hyvinvointitiedon tuottamista.⁵⁰ THL:n lakisääteinen velvoite terveys- ja hyvinvointia koskevan tiedon tuottamiseen kattaa kaikki väestöryhmät⁵¹. Kansallisten väestötutkimusten osana selvitetään kansalaisten terveydentilan lisäksi palvelujen tarvetta, käyttöä ja palvelujen riittävyttä. THL:n laaja-alaiset terveyttä ja hyvinvointia koskevat väestötutkimukset, kuten esimerkiksi Terve Suomi, Finterveys, Finriski, Terveys 2000–2011 ja FinSoTE-tutkimukset tuottavat ajankohtaista tietoa Suomessa asuvien aikuisten terveydestä, hyvinvoinnista ja palveluista sekä niissä tapahtuneista muutoksista ja tulevasta kehityksestä.

Erityisryhmiin liittyen THL on toteuttanut maahanmuuttajien ja romanien terveyttä ja hyvinvointia koskevat tutkimusprojektit (MAAMU, ROOSA). Saamelaisväestöön kohdistuvaa tutkimusta ei toistaiseksi ole toteutettu, eikä kansallisiin väestötutkimuksiin ole ollut liitettynä saamen kieltä koskevia taustamuuttujia. Saamelaiskäräjien ja THL:n kesken käytiin useaan otteeseen tutkimussuunnitteluja (esim. liittyen Sámi ATH-tutkimukseen), mutta toteutus pysähtyi periaatteellisiin ja käytännön kysymyksiin, jotka koskivat saamen tutkimuseettisten ohjeiden puuttumista ja siihen liittyen tietosuojakysymyksiä ja saamelaiskäräjien itsemääräämisoikeuden toteutusta. THL:n ja Saamelaiskäräjien neuvottelujen tuloksena saatiin laadittua sopimus, joka allekirjoitettiin syksyllä 2023.

50 Vrt. Senter for samisk helseforskning, UiT Tromssa ja Vaartoe, UmU, Umeå

51 <https://thl.fi/thl/tietoa-meista>; 2008/668

5.4 Hyvinvointialueiden tiedolla johtaminen ja saamelaiset

Sote-uudistus painottaa tiedolla johtamisen roolia, ja sen myötä myös asiakas- ja potilastietojen sekä -palautteiden keruupyrkimykset ovat vahvistuneet hyvinvointialueilla. Saamen kielilakia on sote-uudistuksen yhteydessä laajennettu koskemaan Lapin hyvinvointialuetta (Lapha). Vastaavasti hyvinvoinnin seurannan ja raportoinnin velvoitteet ovat lisääntyneet saamelaisväestön osalta. Lapin hyvinvointialueelle on nimetty Saamen kielilautakunta, jonka tehtävänä on seurata ja valvoa saamenkielisten sote-palvelujen tarpeita ja toteutumista. Laphan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen yksikkö on käynnistänyt hankerahoituksen avulla kartoituksen hyvinvointialueen saamenkielisen ammattihenkilöstön saatavuudesta ja tilanteesta. Kehitteillä on myös kyselyrunko saamenkielisen asiakaspalautekyselyn keräämistä varten.

Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislaki vahvistaa palvelujen järjestämistä vastuussa olevien tahojen vastuuta seurata alueensa eri väestöryhmien hyvinvoinnin ja terveyden kehityspiirteitä ja pyrkimyksiä edistää niiden yhdenvertaista toteutumista suunnitelmallisilla hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen toimilla. Tiedolla johtaminen on nostettu uuden sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislain myötä palvelujen järjestämisen keskiöön. Palvelutarpeen määrittely on olennainen osa hyvinvointialueen rahoituksen määräytymistä ja resurssiperustan hallintaa ja ennakoivaa suunnitelmallisuutta. Hyvinvointialue palvelujen järjestäjänä kartoittaa alueen väestön palvelutarpeet ja alueen varautumistarpeet ja suuntaa palveluita niiden mukaan. Se arvioi, mitä palveluita alueen asukkaat tarvitsevat ja määrittää kartoituksen perusteella palveluiden laadun, palveluvalikoiman ja saavutettavuuden. Hyvinvointialueen on seurattava alueensa väestön hyvinvointia ja terveyttä väestöryhmittäin, järjestämänsä sosiaali- ja terveydenhuollon tarvetta, saatavuutta, laatua, vaikuttavuutta ja yhdenvertaisuutta, asiakkaiden palvelujen yhteensovittamista sekä sosiaali- ja terveydenhuollon kustannuksia ja tuottavuutta.

Sosiaali- ja terveysministeriö vastaa valtakunnallisesta sosiaali- ja terveystaloudesta, sosiaali- ja terveydenhuollon valtakunnallisten tavoitteiden valmistelusta ja niiden huomioon ottamisesta hyvinvointialueiden toiminnan ohjauksessa. Valtioneuvosto vahvistaa joka neljäs vuosi valtakunnalliset strategiset tavoitteet yhdenvertaisen, laadukkaan ja kustannusvaikuttavan sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämiseksi (*sosiaali- ja terveydenhuollon valtakunnalliset tavoitteet*). Sosiaali- ja terveydenhuollon valtakunnallisissa tavoitteissa on määriteltävä muun muassa tavoitteet sosiaali- ja terveydenhuollon yhdenvertaisen toteutumisen, vaikuttavuuden, palvelujen yhteensovittamisen ja kielellisten oikeuksien turvaamiseksi sekä sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi. Hyvinvointialueiden ja STM:n välisissä

ohjausneuvotteluissa käsitellään muun muassa palvelujen ja muiden toimenpiteiden tarpeen ja määrän arviointi ja ennakointi; sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen yhdenvertaisuus, tarpeenmukaisuus ja riittävyys. Lainsäädäntö määrittelee sosiaali- ja terveystalouden palvelujen minimitason. Saamen kielilain 24 §:ssä todetaan, että viranomaisen voi antaa parempaakin kielellistä palvelua kuin mitä laissa edellytetään.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos laatii vuosittain sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämistä koskevan asiantuntija-arvion valtakunnallisesti, sosiaali- ja terveydenhuollon yhteistyöalueittain ja hyvinvointialueittain. Asiantuntija-arvioissa tarkastellaan väestön hyvinvoinnin ja terveyden tilaa väestöryhmittäin, sosiaali- ja terveydenhuollon tarpeen, saatavuuden, laadun, vaikuttavuuden ja yhdenvertaisuuden toteutunutta ja arvioitua tulevaa kehitystä, asiakkaiden palvelujen yhteensovittamisen toteutumista, sosiaali- ja terveydenhuollon investointien tarvetta ja vaikutuksia sekä sosiaali- ja terveydenhuollon kustannuksia, niiden kehitystä ja tuottavuutta. Sosiaali- ja terveysministeriö laatii vuosittain valtakunnallisen selvityksen, jossa arvioidaan sosiaali- ja terveydenhuollon yhdenvertaista toteutumista ja rahoituksen tason riittävyttä.

Lapin hyvinvointialueen käyttöön siirtyi saamelaisten kotiseutualueen kuntien aiemmin saama valtionavustuksen lisäosa, joka määräytyy saamenkielisen väestön perusteella (3,05 milj. €). Määräytymisperustetta laajennettiin koskemaan saamenkielisen väestön määrää koko Lapin maakunnan alueella (DVV:n mukaan). DVV:n rekisteritieto saamen kielen äidinkielekseen merkinneistä on kuitenkin todettu puutteelliseksi (ks. luku 3). Avustus on edelleen yleiskatteellista, ja sen käytöstä päättää viime kädessä hyvinvointialueen aluevaltuusto. Aluevaltuuston päätöksenteko perustuu enemmistödemokratiaan, ja jäsenenä on vain muutamia Saamelaisten kotiseutualueen kuntien edustajia. STM:n erillismääräraha saamenkielisten sote-palvelujen järjestämiseen on ainoa saamenkielisiin palveluihin eksplisiittisesti kohdennettu rahoitus (562 000 €). Palvelukohtainen tukimäärä vaihtelee ollen 50–75 prosenttia kuluista. Sen käytöstä Saamelaiskäräjät käy jatkossa neuvotteluja Lapin hyvinvointialueen kanssa. Sekä saamelaisten kotiseutualueen kunnat että Saamelaiskäräjät ovat kuitenkin useaan otteeseen todenneet, että se on suuruusluokaltaan kovin alimitoitettu saamenkielisiin palvelutarpeisiin nähden.⁵² Näiden lisäksi Lapha voi hakea oikeusministeriöltä korvausta saamen kielten

52 Saamelaiskäräjät: Esitys saamenkielisten sosiaali- ja terveystalouden palvelujen turvaamiseksi ja kehittämiseksi valtion talousarviossa vuonna 2025 (Dnro 328/D.a.2/2023)

kääntämisestä ja henkilöstön kielikoulutuksesta aiheutuviin lisäkustannuksiin. Korvausmääräraha ei kuitenkaan riitä kattamaan kaikkia todellisia kustannuksia, vaan osa jää palvelunjärjestäjän omalle vastuulle.

Saamelaiskäräjät esitti sote-valmistelun eri vaiheita koskeissa lausunnoissa ja neuvotteluissa, että uudessa sosiaali- ja terveyshuollon järjestämislaissa saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen tilanteen parantamiseksi olisi tullut vahvistaa niiden järjestämisvastuuta ja kohdentaa rahoitusta. Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen asema olisi tullut vahvistaa alkuperäiskansaoikeuden pohjalta.⁵³ Näitä ei kuitenkaan hyväksytty lakiin, vaan saamenkielisten palvelujen tilanne jatkuu peruslähtökohdiltaan samanlaisena kuin aiemmin. Tiedolla saamenkielisten palvelujen heikosta nykytilasta ja palvelujärjestämisen toimintaedellytysten puutteista ei ollut merkitystä, jotta lakisääteisiä lähtökohtia olisi korjattu.

STM:n tulkinnan mukaan saamenkielisten palvelujen toteuttaminen on osa Lapin hyvinvointialueen itsemääräämisoikeutta, johon ei katsottu olevan tarpeellista puuttua. Saamen kielilain päivitystarpeet lykättiin tulevaisuuteen, ja lakiin tehtiin vain välttämättömät muutokset. STM:n ja Lapin hyvinvointialueen välisiin ohjausneuvotteluihin luvattiin tosin sisällyttää yhdenvertaisuuden toteutumisen seuranta. Se ei kuitenkaan ole toistaiseksi toteutunut. Se edellyttää palvelutarpeita ja palvelujen toteutumaa koskevan tiedonkeruun sekä seurannan parantamista Lapin hyvinvointialueella saamenkielisen väestön osalta. Seurantatietojen keräämistä hankaloittaa potilas- ja asiakasrekistereistä puuttuva tieto asiakkaan tai potilaan äidinkielestä sekä asiointikielestä. DVV:n rekisteritiedot äidinkieltä koskien on useaan otteeseen todettu puutteellisiksi, ja mahdollisuus merkitä vain yksi äidinkieli rajoittaa tietojen edustavuutta monin tavoin. Vastaavasti palvelunjärjestäjillä ei ole ollut ajantasaisesti päivittyviä tietoja saamenkielisten työntekijöiden määristä eri palvelusektoreilla eikä työntekijöiden kielen osaamistasosta ja tosiasiallisesta työnkuvasta, esimerkiksi siitä, missä määrin heidän työaikansa on kohdentunut nimenomaan saamelaisasiakkaiden kohtaamiseen tai siihen liittyviin hallinnollisiin tukitoimiin.

Suomessa ei ole tehty valtakunnan tasoisia strategisia tai ohjelmapolitiittisia päätöksiä saamelaisen alkuperäiskansan terveyden ja hyvinvoinnin parantamiseksi. Vertailun vuoksi, Norjassa on jo vuodesta 1995 ollut voimassa valtionhallinnon strateginen suunnitelma saamelaisväestön sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämiseksi

53 Saamelaiskäräjät Dnro 691/D.a.2/2020; 73/D.a.4/2021; 117/d.a.2/2021; 121/D.a.4/2021; 132/d.a.4/121

(NOU 1995:6). Sen mukaisesti sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö on kokonaisvastuu etniskulttuuristen näkökohtien sisällyttämisestä tavanomaisiin terveys- ja sosiaalipalveluihin sekä sen koordinoinnin ja etenemisen varmistaminen pääasiassa tämän suunnitelman ehdotusten toteuttamisen pohjalta. Saamelaisväestön terveyttä ja palvelujen laatua sekä saatavuutta on kehitetty erillismäärärahalla Saamelaiskäräjien kehittämissuunnitelman mukaisesti⁵⁴. Uusi kansallinen strategia sosiaalisten terveyserojen tasaamiseksi (Melding till Stortinget 15, 2022–23) on julkistettu, ja siihen liittyen käynnistetään vuoden 2024 kuluessa useita selvityksiä ja toimenpiteitä koskien saamelaisten kansanterveystilanteen ja elinolojen parantamista.

Kuvio 3. Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sote-palvelujen kehityskaari



54 Sametingsplanen 2002-2005; Melding om samiske helse og sosialtjenster 2005

6 Saamelaisten kokemukset sote-palvelujen saatavuudesta Suomessa

6.1 Keiden ääni kuuluu palvelututkimuksissa?

Avaintutkimusten perusjoukon muodostamista on tärkeä tarkastella, kun arvioidaan saamelaisväestön sosiaali- ja terveystutkimusten edustavuutta. Saamelaisia koskevien tutkimusten perusjoukko on riippuvainen tutkijoiden tai tutkimuslaitosten kulloinkin käytettävissä olevista saamelaisväestön rekisteritiedoista. Valtaosa avaintutkimuksista perustuu väestötietojärjestelmän rekisteritietoihin väestöstä, jolla on saamen kieli äidinkielenä (Pasanen 2016; Arola 2021; Heikkilä ym. 2013). Väestötietojärjestelmästä on mahdollista saada poimintoja tutkimuskäyttöön.⁵⁵ Tämän joukon edustavuutta ei kuitenkaan ole selvitetty perinpohjaisesti suhteessa Saamelaiskäräjien vaaliluetteloon, joka kattaa Saamelaiskäräjävaaleissa äänioikeutetut. Sen käyttö on rajattu vaalien toimittamiseen.⁵⁶ Tietojen muusta käytöstä tilastointia tai tieteellistä tutkimusta varten päättää Saamelaiskäräjien hallitus.

Tutkimusraporteissa on pohdittu äidinkieli-merkinnän perusteella luodun perusjoukon puutteita. Puutteelliset tiedot johtuvat muun muassa muutoksista äidinkielen tilastointikäytännöissä sekä erinäisistä saamen kielen yhteiskunnalliseen asemaan liittyvistä seikoista, joita on avattu luvussa kolme (Näkkäläjärvä 2007; Pasanen 2016, 46; Arola 2021; Heikkilä ym. 2019, 10; Heikkilä 2022b). Äidinkielikriteerin käyttöä voidaan pitää jokseenkin relevanttina esimerkiksi silloin, kun selvitetään saamen kielilain toteutumista. Valtaosa Saamebarometri-kyselyyn vastanneista piti jotain saamen kieltä äidinkielenään ja käytti sitä arjessaan verrattain paljon. Toisaalta ei ole tietoa, kuinka suuri joukko niistä saamelaisista, joiden äidinkieleksi on merkitty suomi, todellisuudessa on saamenkielisiä tai ainakin vahvasti kaksikielisiä. (Arola 2021.)

Buorre eallin gávpogis -tutkimuksen yhteydessä onnistuttiin luomaan menettelytapa, jonka avulla voitiin tietoturvallisesti toteuttaa kysely, joka oli suunnattu Saamelaiskäräjien vaaliluetteloon merkityille, täysi-ikäisille, saamelaisten

55 Tietosuojalaki 2018/1050, § 4

56 Saamelaiskäräjälain § 23

kotiseutualueen ulkopuolella asuville saamelaisille. Poiminta suoritettiin osana Saamelaiskäräjien ja DVV:n normaalia viranomaisyhteistyötä ja tietoturvajärjestelyjä kokonaan anonyymisti. Perusjoukon nimi- ja osoitetiedot tai muut arkaluonteisena pidettävät, etnistä ryhmää koskevat tiedot eivät missään vaiheessa tulleet tutkijaryhmän tai muun kolmannen osapuolen tietoon. Kysely voitiin tämän vuoksi kuitenkin toteuttaa vain kertakyselynä, mikä todennäköisesti vähensi jonkin verran vastausprosenttia. (Heikkilä ym. 2019.)

Pohdittaessa kyselytutkimusten toteutustapoja ja keskeisten tulosten edustavuutta saamelaisesta näkökulmasta yksi arvioitava seikka on kyselyjen alueellinen ulottuvuus. Saamen kielilaki koskee ensisijaisesti saamelaisten kotiseutualueen kuntia ja laissa määriteltyjä valtionhallinnon viranomaisia. Siten myös saamen kielilain toteutumisen seurantatutkimukset (Pasanen 2016; Näkkäljärvi 2007; Niska 2017) samoin kuin saamenkielisten palvelujen saatavuutta ja palvelutyytyväisyyttä koskevat tutkimukset (Heikkilä ym. 2013) ovat kohdistuneet saamelaisten kotiseutualueelle. Saamebarometri 2016 perustui satunnaisotantaan täysi-ikäisten, äidinkieleltään saamenkielisten joukosta saamelaisten kotiseutualueella (DVV). Kyselylomakkeessa tarkennettiin vastaajien omia näkemyksiä äidinkielestään kysymyksellä ”mitä kieltä/kieliä pidät omana äidinkielenäsi”. Vajaa kolmasosa vastaajista ilmoitti kaksi äidinkieltä (joku saamen kielistä ja suomen kieli). (Pasanen 2016.)

Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten näkemyksiä ja kokemuksia saamenkielisten palvelujen saatavuudesta, käytöstä ja palvelutarpeista on tutkittu vasta viime vuosikymmenen aikana. Saamebarometri 2020-tutkimuksessa kohderyhmänä olivat kaikki täysi-ikäiset, äidinkieleltään saamelaiset (N = 2004, DVV) koko Suomessa (Arola 2021). Buorre eallin gávpojis-tutkimushanke oli saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuviin saamelaisiin kohdistettu kokonaistutkimus, jonka kohderyhmänä olivat Saamelaiskäräjien vaaliluetteloon merkityt, täysi-ikäiset, saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvat saamelaiset (N = 2910, Saamelaiskäräjät ja DVV; Heikkilä ym. 2019).

Eri menetelmin kerätyn aineiston edustavuutta ja mahdollisia vinoutumia on tärkeä tarkastella pohtien, keiden näkemyksiä saamelaisten sote-palveluja koskeva tieto edustaa ja keiden tilanteesta taas ei ole riittävästi tai lainkaan tietoa. Toteutettujen kyselyjen vastausprosentit olivat keskimäärin 20 prosentin suuruusluokkaa, mikä vastaa väestötutkimuskyselyjen keskimääräistä tasoa nykyisin. Kyselyihin vastanneiden ikä- ja sukupuolijakaumia sekä koulutustasoa ja ammatillista suuntautumista koskevia taustamuuttujia tarkasteltaessa havaitaan joitakin erityispiirteitä. Karkeasti yleistäen saamelaisten kotiseutualueen kyselyissä kuuluu hieman vahvemmin iäkkäämpien saamelaisten ääni (Pasanen 2016; Heikkilä ym. 2013). Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella taas nuorempien, työikäisten naisten ääni on

vahvemmin edustettuna (Heikkilä 2019; Arola 2021). Tulos vastaa melko hyvin saamelaisväestön alueellista ikä- ja sukupuolirakennetta, jota on kuvattu luvussa 3. Alueellisina painotuseroina esimerkiksi Saamebarometriin 2020 vastanneiden joukossa korostuivat hieman Utsjoen ja muun Suomen (Rovaniemi, Oulu ja Helsinki) vastaajien prosentuaaliset osuudet.

Koulutustaustaa ei alkuperäiskansoja koskevissa tutkimuksissa pidetä niin tärkeänä erottelevana taustamuuttujana kuin väestötutkimuksissa keskimäärin. Etenkin iäkkäämpien saamelaisten koulutusmahdollisuudet ovat voineet olla rajalliset, ja perinteisiin elinkeinoihin oppiminen on usein tapahtunut osana yhteisöllistä elinkeinotoimintaa ja vanhemmilta sukupolvilta oppimalla. Koulutustaustaa tärkeämpiä taustamuuttujia ovatkin ikäpolvikohtaiset tekijät, jotka yhdistävät saamelaisten elinolosuhteita, yhteiskunnallista asemaa, kokemuksia ja tarpeita sukupolvittain. Tutkijoiden mukaan voidaan puhua ”kulttuurisista ikäpolvista” (Heikkilä ym. 2019, 94–96; ks. Høgmo 1986; Hirvonen 1999; Nymo 2011).

Kadonanalyysistä päätellen kyselytutkimukset tavoittivat pääosin työssäkäyvän tai eläkeikäisen saamelaisväestön. Väestötutkimuksissa jäävätkin varsin yleisesti aliedustetuiksi tietyt väestöosat (työttömät, syrjäytyneet). Syrjäytyneisyyden tai huono-osaisuuden ilmenemistä saamelaisyhteiskunnassa ei ole tutkimuksellisesti selvitty.

Kyselyihin vastanneiden enemmistö oli pohjoissaamenkielistä, mikä vastaa saamen kielten suhteellisia osuuksia Suomessa. Inarin- ja koltansaamenkieliset vastaajat olivat selvästi tai jonkin verran aliedustettuina. Saamebarometri 2016 -kyselyn toteutuksessa satunnaisotantaan äidinkielistä perustunutta vinoumaa pyrittiin korjaamaan täydentämällä haastateltavien joukkoa inarin- ja koltansaamenkielisten osalta tutkijan tietämyksen ja kieliyhteisöä koskevien yhteyksien perusteella (Pasanen 2016). Esimerkkinä siitä, miten mahdollisuus merkitä useampi kuin yksi äidinkieli vaikuttaa tulokseen, käytettiin Buorre eallin gávpogis tutkimuksessa kysymystyyppiä, jossa vastaajaa pyydettiin ilmoittamaan, mitkä kielet hän koki äidinkielikseen. Vastausvaihtoehtoina saattoi valita useamman kielen. Tuloksena jonkin saamen kielen valitsi ainoaksi äidinkielekseen 14 prosenttia vastaajista ja yhdeksi äidinkielekseen 17 prosenttia vastaajista. Vertailun vuoksi saamen kielet olivat väestötietojärjestelmään merkinnyt äidinkieleksi 13 prosenttia saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvista vastaajista. (Heikkilä ym. 2019, 112.)

Saamen kielen käyttö päivittäisenä kielenä oli selvästi yleisintä saamelaisten kotiseutualueen vastaajien keskuudessa. Kiinnostavana yksityiskohtana voidaan panna merkille Saamebarometri 2016 -tutkimustulosten esiin nostama havainto saamen kielen arkikäytön sukupolvisista eroista. Sen mukaan iäkkäämmät sukupolvet eivät

käyttäneet saamea puhuessaan omien lastensa kanssa, mutta sen sijaan lastenlastensa kanssa. Tämä on hyvin valaiseva konkreettinen esimerkki siitä, miten 1950-luvulta lähtien koulujärjestelmän ja yleisen yhteiskunnallisen kehityksen kautta tapahtunut suomenkielistäminen vaikuttaa tänäkin päivänä saamelaisten ihmisten, perheiden ja yhteisöjen elämään. Kielen menetyksen vastavoimana on 1980-luvulta alkanut ja 1990-luvulta lähtien voimistunut saamen kielen elpyminen ja aktiivinen elvyttäminen sekä saamen kielen takaisin ottaminen. (Arola 2021.)

6.2 Kokemukset saamenkielisten sote-palvelujen saatavuudesta

Tutkimustulosten piirtämä kuva saamenkielisten palveluiden saatavuudesta on varsin karu. Tulokset ovat vuodesta toiseen varsin samansuuntaisia, ja kehitystä on tapahtunut vain vähän. Saamenkielisiä sosiaali- ja terveystalvveluja on saamelais-ten kotiseutualueellakin tarjolla niukasti ja muualla Suomessa vain satunnaisesti. Tilanne näyttäisi kohentuneen joidenkin palvelusektoreiden osalta, mutta saamenkielinen palvelutarjonta on edelleenkin varsin sattumanvaraista ja riippuvainen kulloisenkin, paikalla olevan henkilöstön kielitaidosta. Yleisellä tasolla tarkasteltuna saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat varsin heikosti (Heikkilä ym. 2013; Pasanen 2016; Arola 2021).

Saamenkielisten palvelujen saatavuuskokemukset saamelaisten kotiseutualueella jakoivat vastaajien mielipiteitä jyrkästi. Buorre eallin -tutkimuksen tulosten mukaan puolet koki niiden saatavuuden hyväksi tai tyydyttäväksi, puolet huonoksi tai ei lainkaan saatavilla oleviksi. Saamelaisenemmistöisellä Utsjoella koettiin saamenkielisiä palveluja olevan eniten, mutta sielläkin saamenkielisten sosiaali- ja terveystalvvelujen saatavuudessa oli puutteita. Vastaavasti kieliryhmittäin tarkasteltuna pohjoissaamenkielisten palvelujen tilanne oli selvästi inarin- ja koltansaamenkielisten tilannetta parempi. (Heikkilä ym. 2013.)

Saamebarometri 2016 -selvityksen mukaan saamenkielisten palveluiden tilanteen koettiin viimeksi kuluneina vuosina pikemminkin parantuneen kuin huonontuneen. Vastaajista puolet koki yleisellä tasolla tarkasteltuna tilanteen parantuneen ja neljäsosa tilanteen pysyneen ennallaan. Kysyttäessä yksityiskohtaisemmin keskeisimmistä sote-palveluista saamelaisten vanhusten kotiin annettavien palveluiden saatavuuden koettiin parantuneen eniten. Terveystalvvelujen saaminen saamenkielillä oli selvitysten perusteella vähäistä. Terveystalvvelu-keskuslääkäripalvelua oli saatu lähinnä Utsjoella ja Inarissa, mutta pääosin vain yhden lääkäriin toimesta. Inarin erityishaasteena oli tarjota sosiaali- ja terveystalvveluja kolmella saamen kielellä.

Utsjoen vastaajat kertoivat myös saaneensa joskus erikoissairaanhoidoa saamen kielellä. Tämä voi viitata siihen, että heillä on jossain määrin mahdollisuus käyttää Norjan Kaarasjoen palveluita tai että oli sattunut pääsemään Lapin keskussairaalassa yksittäisen saamenkielisen erikoislääkärin vastaanotolle. Yksittäiset vastaajat olivat tyytyväisiä saamenkielisten äitiys- ja lastenneuvolapalvelujen toimivuuteen ja mielenterveyspalveluun. Hammashoidon palveluja oli saatu jossain määrin saameksi Inarin alueella. Muista terveyspalveluista osittain saamen kielellä toimiviksi mainittiin terveydenhoitajan palvelu, Kela-kyytejä hoitava taksinkuljettaja, terveydenhuollon hallinnon työntekijä ja satunnaiset kuntoutuskurssit. (Pasanen 2016, 28–30.)

Vähäistenkin saamenkielisten palvelujen kuntakohtaiset erot olivat selvät. Sodankylän kuntalaisten vastauksissa ainoa maininta osittain toimivasta saamenkielisestä terveyspalvelusta oli kiertävä terveydenhoitaja. Myös Enontekiön saamenkieliset terveyspalvelut olivat vähäisiä. Lähinnä yksittäisiä mainintoja tuli terveydenhoitajasta, neuvolatoiminnasta ja erikoissairaanhoidosta. (Pasanen 2016, 30.) Kielikohtaiset erot olivat selviä. Koltansaamenkieliset vastaajat eivät saaneet lainkaan terveyspalveluita omalla kielellään. Inarinsaamenkieliset mainitsivat hammashoitajan ja sairaanhoitajan. Yhteenvetona todettiin, että saamenkielisten oikeudet omakieliseen terveyden- ja sairaanhoitoon eivät toteudu missään edes tyydyttävästi, ja se vähä, mitä on, koskee pohjoissaamenkielisiä Utsjoella. (Pasanen 2016, 30.)

Sosiaalipalveluiden suhteen tulokset vaikuttivat kokonaisuutena katsoen hieman valoisammilta. Sosiaalipalveluihin luettiin kuitenkin Saamebarometrin 2016 tarkastelussa lasten päivähoido, joka nykyisin kuuluu sivistyspalveluihin. Se nosti vastaajien arvioita saamenkielisten sosiaalipalveluiden saatavuudesta ja toimivuudesta. Vanhusten laitoshoidon palveluja saamen kielillä koettiin olevan saatavilla jonkin verran. Vanhusten kotipalvelujen suhteen tilanne oli hieman parempi. Kaikissa kunnissa, Sodankylää lukuun ottamatta, oli näihin palveluihin tyytyväisiä vastaajia. Saamenkielisen sosiaalityöntekijän ja päihdetyöntekijän palvelua sekä kriisipua mainittiin saadun yksittäisissä tapauksissa. Sen sijaan vammaispalveluiden ja lastensuojelun alalla ei vastaajien mukaan ollut saamenkielisiä palveluja saatavilla. (Pasanen 2016, 31.)

Valtiollisista palveluista, joita saamen kielilaki koskee, esimerkiksi Kelan, Melan ja hätäkeskuksen palveluilla on läheisiä liittymäkohtia sote-alaan. Näiden toimijoiden palveluja ei yhdenkään vastaajan mielestä ollut kokonaisuutena järjestetty hyvin saamen kielillä. Sen sijaan yksittäisistä viranomaisista tai palveluista tuli positiivisia mainintoja. Useimmin mainittuja valtion viranomaisia tai palveluja, joissa saattoi asioida saamen kielellä, olivat Kela ja Mela. Ensihoito ja pelastuslaitos saivat

hajamainintoja. Suhteellisesti eniten kokemuksia valtiollisista saamenkielisistä palveluista oli inarilaisilla. Erityisesti Ivalon Kelan toimiston koltansaamenkielinen työntekijä ja Melan toimiston pohjoissaamenkielinen työntekijä saivat myönteistä palautetta. (Pasanen 2016, 34.)

Buorre eallin -tutkimusraportin mukaan STM:n erillismäärärahalla tuotettuja saamenkielisiä palveluja koskeviin kysymyksiin tuli vain vähän vastauksia. Näitä palveluja on saatavilla vain saamelaisten kotiseutualueella. Eniten vastattiin saadun vanhusten saamenkielistä kotiapua (Auttaja-Aslak, Veahkki tai kylätyöntekijä). Tulos kertoo osaltaan siitä, että saamenkielisiä palveluja on edelleen heikosti tarjolla tai niistä ei tiedetä. Toisaalta kaikki vastaajat eivät luonnollisestikaan olleet tarvinneet tai välttämättä kokeneet sosiaali- ja terveyspalveluja ajankohtaisiksi omassa elämäntilanteessaan. Kyse voi olla myös muista selittävästä tekijöistä. Saamenkielisten palvelujen historia on lyhyt, eikä niiden paikka ole vakiintunut saamelaisten ja paikallisyhteisöjen elämässä. Palvelutarjonnan satunnaisuus tai määräaikaisuus hankerahoilla toteutetuissa palveluissa heikentää merkittäväällä tavalla niiden käyttöä ja niihin kohdistuvia odotusarvoja. Monelle saamelaiselle koko kysymys saamenkielisistä sote-palveluista on uusi, eikä sitä osata edes pohtia. *”Miten saamenkielisiä palveluja voi tarvita, kun eihän niitä ole”* on erään vastaajan ihmettelevä kommentti, joka kuvaa hyvin tilanteen ristiriitaisuutta saamelaisasiakkaan näkökulmasta. (Heikkilä ym.2013, 119–20.)

Toisaalta palvelu -käsitteen merkitys ja jaottelutapa voivat olla monelle ihmiselle vaikeasti hahmotettavissa. Palvelun järjestäjä- tai tuottajataho voivat myös jäädä asiakkaalle epäselväksi. Esimerkiksi saamelaiset ikäihmiset eivät välttämättä miellä saamaansa kotiapua sosiaali- tai vanhuspalveluihin kuuluvana kotipalveluna. Raportissa pohdittiin myös assimiloivien yhteiskunnallisten kehitysprosessien ja mahdollisten traumaattisten kokemusten vaikutuksia ihmisten palveluiden käyttötottumuksiin. Etenkin vanhemmat ikäpolvet ovat usein tottuneet pärjäämään viranomaisissa suomen kielellä. Heidän voi myös olla vaikeampi vaatia itselleen saamenkielistä palvelua. (Heikkilä ym. 2013, 120.)

Sen ohella, että saamenkielisten peruspalveluiden saatavuus oli tutkimustulosten mukaan yleisesti ottaen heikkoa, puuttuivat monet tärkeät saamenkieliset erityispalvelut kokonaan. Esimerkiksi saamenkielisiä psykososiaalisia ja terapiapalveluita ei ollut ollenkaan saatavilla (Heikkilä ym. 2013, 156). Tutkimusten tulokset ovat varsin yhdensuuntaisia, ja yhteenvetona voidaankin todeta, että saamenkielisten oikeudet omakieliseen terveyden- ja sairaanhoitoon eivät toteudu missään edes tyydyttävästi, ja se vähä, mitä on, koskee pohjoissaamenkielisiä Utsjoella (Pasanen 2016, 30.)

Saamebarometri 2020 -tulosten mukaan saamenkielisten palvelujen saatavuuden suhteen oli suuria kuntakohtaisia eroja. Tulosten mukaan Utsjoen saamenkieliset palvelut erottuivat selkeästi. Selvästi huonompi tilanne oli Enontekiöllä ja Inarissa. Vuotson saamenkielinen palvelutilanne koettiin heikoimmaksi. Tärkeimmiksi saamenkielisiksi palveluiksi vastaajat kokivat terveystalut. Saamelaisten kotiseutualueella myös saamenkielisten sosiaalipalvelujen merkitys nousi esiin. Vastaajat kokivat saamenkielisten palveluiden saatavuuden parantuneen. Tilannetta ei silti pidetty hyvänä tai edes tyydyttävänä. Tutkijan mukaan, kun palvelutilanne on heikko, pienetkin parannukset vaikuttavat vastauksiin. (Arola 2021, 67.)

6.3 Julkisten sosiaali- ja terveystalujen saatavuus saamelaisten kotiseutualueella

Saamelaisten kotiseutualueen saamelaiset kokivat, ei pelkästään saamenkielisten, vaan yleensäkin julkisten sosiaali- ja terveystalujen saatavuuden keskimäärin melko vaikeaksi. Saamelaisten kotiseutualueen palvelutuotanto on lähes kokonaan julkista palvelutuotantoa, sillä yksityisiä palveluntarjoajia on hyvin vähän. Täysin vertailukelpoista tietoa ei ole saatavilla, mutta yleisellä tasolla tarkasteltuna saamelaiset kokivat, että saamelaisten kotiseutualueen sosiaali- ja terveystalujen saatavuus oli selvästi huonompi sekä maan keskitasoon että Lapin maakunnan keskimääräiseen tasoon verrattuna (Siltaniemi ym. 2011, 97; ks. Heikkilä ym. 2013, 100). Buorre eallin -tutkimuksen mukaan saamelaisten kotiseutualueen saamelaisista keskimäärin vain runsas kolmasosa (38 %) koki näiden saatavuuden hyväksi, kun valtakunnan tasolla ja Lapin maakunnassa noin keskimäärin kaksi kolmasosaa piti näiden palvelujen saatavuutta hyvänä (Heikkilä ym. 2013, 100).

Saamelaisten kokemuksissa julkisten palvelujen saatavuudesta oli jonkin verran asuinpaikka- ja palvelualakohtaisia eroja. Saatavuuden koettiin vaihtelevan saamelaisten kotiseutualueen kuntien kesken, mutta myös kuntien sisällä. Julkisten terveystalujen saatavuuteen oltiin tyytyväisempiä kuin sosiaalipalvelujen saatavuuteen. Kuntien väliset erot olivat melko pienet terveystalujen saatavuuden suhteen, mutta hajonta oli suurta. Puolet koki terveystalujen saatavuuden hyväksi tai erittäin hyväksi, kun taas puolet koki sen vaikeaksi tai erittäin vaikeaksi. Sosiaalipalveluiden saatavuus koettiin selvästi vaikeammaksi. Vaikeimmaksi kunnallisten sosiaalipalvelujen saatavuus koettiin Inarissa ja Utsjoella, missä selvästi yli puolet (57 %) koki saatavuuden vaikeaksi tai erittäin vaikeaksi. Yksityisten sosiaali- ja terveystaluiden saatavuus koettiin vaikeaksi. (Heikkilä ym. 2013, 107.)

Tarkasteltaessa palvelujen saatavuutta selittäviä tekijöitä olivat kunnan sisäinen palvelurakenne, etäisyydet kuntakeskuksiin ja kulkuyhteydet ratkaisevassa asemassa. Pitkät etäisyydet ja vaikeat kulkuyhteydet vaikeuttavat tunnetusti palveluiden saatavuutta. Yksin asuvilla ikäihmisillä, etenkin naisilla, se voi jopa muodostua kynnyskysymykseksi palveluiden käytölle. Matkan pituuden ja palveluiden saatavuuden välinen yhteys oli selvin Inarin kunnan alueella ja Vuotsossa. Ikä- ja sukupuolierot eivät yksistään selittäneet ilmiötä. Pitkät välimatkat vaikuttivat heikentävän varsinkin eläkkeellä olevien naisten ja peruselinkeinoissa työskentelevien miesten palvelujen saatavuuden kokemuksi. (Heikkilä ym. 2013, 107.) Myös sote-valmistelun yhteydessä toteutettu saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen nykytilakartoitus toteaa pitkät etäisyydet ja harvan asutuksen palveluiden saatavuuden yleisiksi haasteiksi saamelaisten kotiseutualueella. Sen ohella palveluasioinnin siirtyminen yhä useammin verkkoon ja muuttuminen keskitetysti puhelinperustaiseksi vaikeutti etenkin ikäihmisillä palvelujen saavutettavuutta. (Labba ym. 2016; Lehtola & Ruotsala 2017.)

6.4 Rajat ylittävät palvelut

Valtakunnan rajat ylittävien saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen saatavuutta ja käyttöä ei ole erikseen selvitetty. Yksittäisten palvelutytyväisyyskokemusten taustalla on jonkin verran lähialueella sijaitsevien, rajat ylittävien saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten terveyspalvelujen käyttöä. Saamebarometrin 2016 mukaan Utsjoen kuntalaiset käyttivät jonkin verran Norjan palveluja. Muutama utsjokelainen vastaaja kiitteli Norjassa saatua erikoissairaanhoidoa, jonka piirissä on runsaasti saamenkielistä henkilökuntaa. (Pasanen 2016, 39.)

Saamelaisten kotiseutualueen saamenkielisten lähipalvelujen saatavuuden parantamiseksi on pitkään elätelty toiveita rajat ylittävien palvelujen mahdollisuuksista. Niiden merkitys on kuitenkin käytännössä ollut varsin rajallinen, sillä saamenkielisen lähialueyhteistyön resurssia ole toistaiseksi pystytty hyödyntämään riittävästi. Erikoissairaanhoidoa koskien Lapin sairaanhoitopiirillä ja Helse Finnmarkilla oli toistaiseksi voimassa oleva sopimus,⁵⁷ joka koski niiden julkisen erikoissairaanhoidon yksikköinä toisiltaan ostamia palveluita. Tarkoituksena oli mahdollistaa Helse Finnmarkin erikoissairaanhoidon palvelujen tarjoaminen ensisijaisesti Suomen saamenkielisen väestön tarpeisiin ja vastaavasti Lapin sairaanhoitopiirin palveluiden tarjoaminen ensisijaisesti Finnmarkin suomenkielisen väestön tarpeisiin. Sopimus kattoi kaikki sopijapuolten yleisesti tarjoamat palvelut. Kyse on lähinnä

57 12.7.2007, voimassa toistaiseksi

Kaarasjoelle, Helse Finnmarkin alaisuuteen perustetun Sámi Klinihkan tarjoamista pohjoissaamenkielisistä erikoislääkärikeskuksen sekä riippuvuussairauksien ja mielenterveyspalvelujen osaamiskeskuksen (SANKS) palveluista. Palvelujen käyttöä ovat tähän mennessä hidastaneet monet palveluprosessiin, hoitovastuuseen, potilasvakuutukseen ja potilastietojen siirtoon liittyvät puutteet ja lainsäädännön sekä sen tulkinnan erot maakohtaisten palvelujärjestelmien välillä. (Lohiniva-Kerkelä 2020.)

Vastaavasti Lapin alueella ensihoidon rajayhteistyötä tehdään yhteispohjoismaisen terveydenhuollon puitesopimuksen⁵⁸ nojalla. Pohjoisen alueen rajayhteistyöstä ensihoidossa on 29.11.2011 laadittu yhteispohjoismainen sopimus, jossa osallisina ovat Norrbottenin läänin maakäräjät, Helse Nord RHF (Regional helseforetak), Lapin sairaanhoitopiiri, Länsi-Pohjan sairaanhoitopiiri ja Oulun yliopistollinen sairaala. Sopimuksen tavoitteena on parantaa raja-alueiden paikallisväestön ja vierailijoiden tarvitsemien ensihoito- ja sairaankuljetusresurssien saatavuutta. (Lohiniva-Kerkelä 2020.)

Sosiaalihuollon ja perusterveydenhuollon osalta keskitetyt sopimukset puuttuivat ja rajat ylittävät palvelut edellyttivät kuntakohtaisia yhteistyösopimuksia. Tämän osalta tilanne on hieman parantunut, kun sote-järjestämislain uudistuksen myötä Lapin hyvinvointialue vastaa keskitetysti sosiaali- ja terveydenhuollon erikois- ja peruspalvelujen järjestämisestä. Sosiaalipalvelujen osalta rajat ylittävän palvelutoiminnan parantaminen edellyttää kuitenkin sopimuksia Norjan Finnmarkin vastaavien palvelunjärjestäjätahojen kanssa ja tietoa sekä jaettua osaamista Suomen ja Norjan lainsäädännöstä sekä sen tulkintemista (Karvonen 2022). Norjan, Ruotsin ja Suomen saamelaiskäräjät ovat asettaneet yhdeksi tavoitteekseen rajat ylittävien lastensuojelukäytäntöjen sujuvoittamisen.

6.5 Väestöryhmittäiset erityispiirteet

Kuten edellä kerrotuista tuloksista käy ilmi, saamelaisväestö ei ole yhdenvertaisessa asemassa keskenään eikä suhteessa pääväestöön koskien sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuutta. Palvelujen saatavuudessa on suuria eroja, ja saatavuus vaihtelee merkittävästi alueittain, paikkakunnittain ja kieliryhmittäin. Saamelaisten kotiseutualueen kuntien kesken sekä kotiseutualueen ja muun Suomen saamelaisväestön palvelutilanteet eroavat toisistaan voimakkaasti.

58 SopS 8/2004

Saamenkielisiä sosiaali- ja terveyspalveluja koskeva tiedontuotanto keskittyi pitkään yksinomaan saamelaisten kotiseutualueelle, jota saamen kielilaki pääosin koskee. Saamebarometri 2020 ja Buorre eallin 2019 laajensivat kuitenkin kyselytutkimusten kattavuutta koko valtakunnan laajuiseksi. Pääkaupunkiseudulla asuvien saamelaisten kielellisestä tilanteesta ja palvelusaatavuudesta on vähemmistövaltuutetun toimisto laatinut erillisen selvityksen (Länsman 2008). Samoin uusimmassa lapsiasiavaltuutetun selvityksessä saamelaislasten hyvinvointia on tarkasteltu josain määrin myös saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolisena ilmiönä (Weckström ym. 2022). Vaikka saamenkielisiä ja kulttuurin mukaisia palveluja koskeva tiedontuotanto on tässä suhteessa hieman monipuolistunut viime vuosikymmenen aikana, on katvealueilla siitä huolimatta vielä monia, isoja selvittämistarpeita.

Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen epätasaisen alueellisen saatavuuden taustalla vaikuttavat erot lainsäädännöllisessä asemassa ja resursoinnin tuessa.⁵⁹ Kuten luvussa 4 todettiin, saamelaisväestön enemmistö on jo pitkään asunut saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella tai ulkomailla (Saamelaiskäräjät/DVV 2023). Eri puolilla Suomea asuvat saamelaiset ovat tässä suhteessa hyvin eriarvoisissa lähtökohdissa. Yhteiskunnan peruspalvelut, joiden tulisi tukea väestön arkea ja hyvinvointia sekä kielen ja kulttuurin ylläpitämisen mahdollisuuksia, eivät ole yhtäläiset. Saamenkielisten palvelujen saatavuuden pulmat ja heikkoudet moninkertaistuvat saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella.

6.5.1 Asuinpaikkakohtaiset erot palveluiden saatavuudessa

Buorre eallin gávpgogis -kyselyn mukaan saamen kielitilanne on erittäin huolestuttava saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Saamen kieliympäristöjä on vähän, ja sen vuoksi kielen käyttömahdollisuudet palveluissa ovat erityisen tärkeitä. Tulosten mukaan saamen kieliä käytettiin jonkin verran arkikielinä, mutta useimmiten vain perhepiirissä. Julkisten kielenkäyttöympäristöjen vähäisyyden vuoksi saamen kieli ja kulttuuri ovatkin voimakkaasti eriytyneet perhepiiriin ja kanssakäymiseen saamelaisalueella asuvien sukulaisten kesken. Saamen kieli on kuitenkin identiteettiä voimakkaasti määrittävä tekijä, ja sen merkitys korostuu saamelaisten

59 Saamen kielilaki koskee saamelaisten kotiseutualueen kuntia ja valtion hallinnon viranomaisia, nyttemmin Lapin hyvinvointialuetta. Nämä tahot voivat myös hakea valtion tukea saamen kielilain toteutuksen aiheuttamiin kustannuksiin. Saamenkielisen väestön määrän perusteella korotettu kuntien valtionosuuden lisäosa on sekin kohdistunut saamelaisten kotiseutualueen kuntiin. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella ei myöskään ole mahdollista saada STM:n erillismäärärahaa saamenkielisiin sote-palveluihin.

kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten elämässä. Monet äidinkieltensä menettäneet vastaajat kokivatkin sen vuoksi identiteettiongelmia ja huonommuuden tunteita verratessaan itseään saamen kielen taitoisiin saamelaisiin. (Heikkilä ym. 2019, 252.)

Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvat saamelaiset olivat selvästi tyytyväisempiä julkisten (suomenkielisten) sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuuteen kuin saamelaisten kotiseutualueen saamelaiset. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvat olivat erittäin tyytyväisiä terveyspalvelujen saatavuuteen (84 %), ehkä jopa tyytyväisempiä kuin suomalaisväestö keskimäärin. Tyytyväisimpiä he olivat äitiys- ja lastenneuvolapalvelujen saatavuuteen sekä terveyden- ja sairaanhoitajien palveluihin. Terveyspalveluista vastaajat olivat tyytymättömiä kuntoutuspalvelujen ja erikoislääkäripalvelujen saatavuuteen. Sosiaalipalveluiden saatavuuteen oltiin kuitenkin keskimääräistä vähemmän tyytyväisiä (59 %). Tuloksissa oli myös suurta hajontaa, mikä viittaa siihen, että jotkut vastaajista olivat erittäin tyytymättömiä näihin palveluihin. Sosiaalipalveluista tyytyväisimpiä oltiin kasvatusta- ja perheneuvolapalvelujen sekä koti- ja kuljetuspalvelujen ja vähiten tyytyväisiä toimeentulotuki- ja päihdepalvelujen saatavuuteen. Kaikkein tyytymättömiä saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvat olivat Kelan ja TE-toimiston palvelujen sekä mielenterveyspalvelujen saatavuuteen. (Heikkilä ym. 2019, 138–143.)

Lapin syrjäseuduilla asuvien saamelaisten kokemukset muistuttivat saamelaisten kotiseutualueen saamelaisten kokemuksia palveluiden huonosta saatavuudesta. Palveluiden saavutettavuus heijastuu myös niiden tyytyväisyyskokemuksiin. Taustalla vaikuttavat palvelurakenteen muutokset, etäisyyksien pituudet ja kulkuyhteyksien puutteet. Palvelurakennetta on karsittu viime vuosikymmeninä voimakkaasti ja palveluja on keskitetty kuntakeskuksiin samalla, kun joukko-liikenneyhteyksiä on supistettu. Tämä on heikentänyt erityisesti syrjäseudulla asuvien ihmisten palvelujen saavutettavuutta. Kaupungeissa palvelujen saatavuus vaikuttikin jossain määrin helpommalta. Ainakin yksityisiä sosiaali- ja terveyspalveluja on paremmin saatavilla. Tulosta voivat selittää osaltaan myös vastaajien ikäjakaumaerot ja erot elämänkaaren vaiheisiin liittyvissä palvelutarpeissa. Suurella osalla työikäistä aikuisväestöstä keskimääräinen palvelutarve on kohtalaisen vähäinen. Jos palvelutarpeet ovat suuret elämänvaiheeseen, sairastumiseen tai muuhun liittyen, ja palveluilla on tärkeä merkitys vastaajan tai hänen perheensä elämässä, voivat palvelujen saatavuuskokemuksetkin olla kriittisemmän tarkastelun kohteina.

Saamenkielisiä palveluja oli saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella saatavilla vain satunnaisesti, mikäli paikalle sattui saamen kielen taitoinen työntekijä. Muutamamat yksittäiset vastaajat ilmoittivat käyttäneensä saamenkielistä yleislääkäri-

terveydenhoitaja- tai kotisairaanhoidopalvelua. Sosiaalipalveluista muutama vastaaja oli saanut saamenkielistä kuljetus-, vanhus- ja kotipalvelua. Myös Kelan palveluja yksittäiset asiakkaat olivat käyttäneet saamen kielillä. Etäpalvelut toimivat kuitenkin melko hankalasti, esimerkiksi saamenkielistä palvelua varten piti varata aika puhelimitse suomen kielellä ja verkkopalvelun lomakkeita ei voinut täyttää saameksi.

Yleisen tason johtopäätöksenä voidaan todeta, että lukuun ottamatta saamenkielistä varhaiskasvatusta, kaupunkien palvelujärjestelmät eivät juurikaan ole tunnistanee saamelaisten asiakkaiden omakielisiä ja kulttuurisia oikeuksia ja palvelutarpeita. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella työskentelevien saamenkielisten sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden määriä ja kielellistä sekä kulttuurista osaamista tunnetaan tai hyödynnetään palveluorganisaatioissa vähän. Tulkin käyttömahdollisuuksia voidaan tarjota, mikäli asiakas vaatii sellaista. Tulkin käyttö on kuitenkin koettu monissa tutkimuksissa monella tapaa hankalaksi ja ongelmalliseksi, varsinkin kun käsitellään henkilökohtaisia ja arkaluonteisia asioita. (Heikkilä ym. 2019, 153–157.)

Saamenkielisten palveluiden tarpeet ja käyttöhalukkuus olivat saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella selvästi paljon suuremmat kuin niiden nykyinen saatavuus ja käyttö. Kaikkien hyvinvointipalvelujen käyttöhalukkuus saamen kielellä näyttää kasvavan voimakkaasti ikäryhmittäin. Tarve oli selvästi suurin nuorimmalla ikäpolvella (1980–1999 syntyneet) ja koski erityisesti lapsiperheiden palveluita. Tämä kertoo osaltaan käynnissä olevasta asennemuutoksesta, jossa nuorempien ikäpolvien saamelaisten ovat tulleet tietoisiksi heille kuuluvista oikeuksista ja omakielisten palveluiden merkityksistä. He ovat myös saaneet oppia saamen kieliä koulussa ja käyttävät saamen kieltä arjessaan aktiivisesti. Terveyspalveluista eniten tarvetta oli saamenkielisille terveyden- ja sairaanhoitajan, yleislääkärin sekä äitiys- ja lastenneuvolapalveluille. Sosiaalipalveluista eniten kaivattiin saamenkielisiä mielen-terveyspalveluita sekä perhe- ja kasvatusneuvolapalveluita. Myös saamenkielisten vanhus- ja kotipalveluiden tarvetta nousi esiin. Palvelutarpeita ei eritelty tässä kysymyksessä saamen kielittäin. (Heikkilä ym. 2019, 159–162.)

6.5.2 Kieliryhmäkohtaiset erot palvelujen saatavuudessa

Saamen eri kieliryhmien palvelutilanteista on edelleen saatavissa vain vähän kohdennettua tietoa. Saamebarometrien 2016 ja 2020 ja Buorre eallin 2013 ja 2019 -tutkimusten osana on toki tarkasteltu saamelaisten palvelukokemuksia kieliryhmittäin, mutta kieliryhmäkohtaiset vastaajamäärät jäivät useissa kysymyksissä vähäisiksi. Näiden lisäksi on laadittu joitakin yksittäisiä erillistutkimuksia esimerkiksi

koltansaamelaisten palvelutilanteeseen ja -tarpeisiin liittyen (Jefremoff 2005; Laiti 2005; Ruotanen, 2021). Vastaavasti inarinsaamen kielenelvytyksen yhteydessä on myös tarkasteltu sosiaali- ja terveyspalvelujen merkitystä osana arjen monimuotoisia kieliympäristöjä (Pasanen 2015; Olthuis ym. 2013; Aikio-Puoskari 2016).

Buorre eallin -tulosten mukaan palvelujen saatavuudessa oli selviä kieliperustaisia eroja, jotka liittyivät vastaajan arki- ja äidinkieleen. Saamelaisten kotiseutualueen vastaajat, joilla oli suomen kieli arkikielenä, kokivat yleisten sosiaali- ja terveyspalveluiden saatavuuden selvästi muita kieliryhmiä helpommaksi. Vastaavasti erot äidinkielisten suhteen olivat vielä selkeämmät. Äidinkieleltään saamenkieliset kokivat palvelujen saatavuuden kaikkein vaikeimmaksi, kun taas äidinkieleltään suomenkieliset kokivat palvelujen saatavuuden selvästi kaikkein parhaimmaksi. Tulos heijastaa osaltaan sitä, että palvelujärjestelmä on edelleen voittopuolisesti suomenkielinen, mikä kuvastaa ihmisten eriarvoisuutta tässä suhteessa. (Heikkilä ym. 2013.)

Tulosten mukaan äidinkieleltään koltansaamenkieliset pitivät palveluiden saatavuutta selvästi muita vaikeampana. Erityisesti koltansaamenkielisen terveydenhoitajapalvelun loppuminen Sevettijärveltä koettiin suurena puutteena. (Heikkilä ym. 2013, 108.) Saamebarometrin 2020 mukaan Inarin koltansaamenkieliset vastaajat kokivat, ettei omakielisiä palveluja ole. Arola toteaaakin raportin suositussosiassa, että "selvityksestä toiseen todetaan, että inarin- ja koltansaamenkielisten kielellisten oikeuksien toteutuminen on erityisen heikkoa, eikä palveluita näillä kielillä ole. Tärkeimmiksi koettujen sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämiseen näillä kielillä tulisi kin sen vuoksi erityisesti jatkossa panostaa." (Arola 2021, 73.)

7 Palvelutarpeiden kulttuuriset erityispiirteet

Kuten aiemmissa luvuissa todettiin, saamelaisväestön palveluissa kyse ei ole vain kielestä, vaan myös palvelujen kulttuurin mukaisuudesta ja soveltuvuudesta kulttuurisesta näkökulmasta katsottuna. Monissa tutkimuksissa on todettu pitkäaikaisten saamelaisten sote-alan asiantuntijoiden esiin tuoma ongelma, etteivät sosiaali- ja terveystalvet huomioi riittävästi saamelaisten elämäntapaa, arvoja ja näkemyksiä. Palvelut perustuvat käsitykseen väestön keskimääräisistä tarpeista ja normitetuista tavoista vastata niihin (Lukkarinen 2001, 41; Magga 2010, 2023; Laatu 1997; Faurie 2011; Ruotanen 2021).

Vaikka kaikille saamenkielisille ja kulttuurin mukaisille sosiaali- ja terveystalvet on tarvetta, nousee niiden tarve tietyissä väestöryhmissä ja tietyissä palvelutilanteissa erityisen merkittäväksi. Omakielisillä ja kulttuurinmukaisilla palveluilla voidaan ajatella olevan keskimääräistä suurempi merkitys niissä palvelutapahtumissa, jotka perustuvat verbaaliseen vuorovaikutukseen. Kielen ja kulttuurisen ymmärryksen merkitys korostuu etenkin vakavissa tai arkaluonteisissa tilanteissa. Silloin myös potilaan tai asiakkaan voimat ja kyky vaatia omakielistä palvelua voivat olla heikoimpia. Teho- ja ensihoidossa on usein kyse kriittisistä tilanteista, jolloin kommunikaatiokielellä voi olla ratkaiseva merkitys, joskus jopa potilaan hengissä säilymiselle. (Lukkarinen 2001; Magga 2010; Lehtola & Ruotsala 2017.)

Saamelaiskäräjien sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämissuohjelman 2020–2023 mukaan saamenkieliset ja kulttuurin mukaiset ikäihmisten ja lapsiperheiden talvet sekä psykososiaaliset talvet ovat erityisen tärkeitä kehittämiskohteita (Saamelaiskäräjät 2020). Saamelaisten kotiseutualueen lisäksi ne ovat tärkeitä myös muualla Suomessa asuvalle saamelaisväestölle. Myös YK:n alkuperäiskansaoikeuksien julistuksen (2007) mukaan valtioiden on kiinnitettävä erityistä huomiota alkuperäiskansojen vanhusten, naisten, nuorten, lasten ja vammaisten henkilöiden oikeuksiin ja erityistarpeisiin.

7.1 Saamelaisten ikäihmisten palvelut

Saamen kieli on usein saamelaisten ikäihmisten ensimmäinen ja parhaiten osaama kieli. Iän ja muistiongelmien myötä he voivat kadottaa myöhemmin oppimansa suomen kielen taidon. Omakielinen ja kulttuurinmukainen hoito- ja hoivaympäristö sekä omien yhteisösuhteiden säilyttäminen ovat tärkeitä saamelaisen ikäihmisen turvallisuuden tunteen ja toimintakyvyn ylläpitämisen kannalta (Magga 2010; 2023; Rantanen 2022).

Saamenkielisten ikäihmisten asemaa sote-palveluissa ja palvelukokemuksia koskevia tutkimuksia tai selvityksiä on tehty vähän. Aiemmin mainittujen, saamelaisten hyvinvointia ja palvelutyytyväisyyttä koskevien tutkimusten yhteydessä (Heikkilä ym. 2013; Heikkilä ym. 2019) käsiteltiin saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen tilannetta myös ikäryhmittäin. Esiin nousi joitakin selviä ikäpolvikohtaisia eroja palvelujen saannin ja tarpeiden kokemuksissa. Saamelaiset ikäihmiset olivat hieman muita tyytyväisempiä sosiaalipalveluihin. Tulos poikkesi valtakunnallisesta kehityssuunnasta, jonka mukaan tyytymättömyyden sosiaalipalveluihin on todettu kasvavan iän myötä. Tulos voi liittyä saamelaisten ikäihmisten maailmankuvaan, perinteiseen arvomaailmaan ja elämäkokemuksiin, joiden perusteella he ovat vähempään tyytyväisiä, voivat suhtautua palveluihin varauksellisemmin ja pyrkiä mahdollisimman pitkään tulemaan toimeen omillaan. (Heikkilä ym. 2013, 110; Miettunen 2012.)

Kotiin annettavista palveluista tyytyväisimpiä oltiin saamenkieliseen ja kulttuurin mukaiseen kotiapuun (Veahkki, Auttaja-Aslak) Enontekiöllä ja Utsjoella (Pasanen 2016, 31). Inarissa kylätyöntekijöiden saanti kolmella saamen kielellä eri puolilla kuntaa on ollut haastavampi toteuttaa, mikä näkyi hieman suurempana tyytymättömyytenä. Vuotson alueella saamelaisvanhusten kotiin annettavat palvelut olivat kehittyneet selvästi heikoiten. (Heikkilä ym. 2013, 120.) Kotiapu-, kotipalvelu- ja kylätyöntekijöiden palvelut vaikuttavat monella mittarilla tarkasteltuna tällä hetkellä parhaiten toteutuneilta saamenkielisiltä ja kulttuurin mukaisilta palveluilta saamelaisten kotiseutualueella. Saamenkielisten ikäihmisten kotiapu, kotipalvelu ja laitoshoido ovatkin suurin yksittäinen menoerä STM:n erillismäärärahalta toteutettavista saamenkielisten palveluista.⁶⁰

⁶⁰ Vuoden 2022 määräraha oli kokonaisuudessaan 562 000 €. Siitä 31 prosenttia kohdentui kylätyöntekijöiden, 26 prosenttia kotipalvelun, 14 prosenttia palveluasumisen ja tehostetun palveluasumisen toteutuksen kuluihin. Lisäksi 16 prosenttia käytettiin terveydenhuoltoon ja sairaanhoitoon, ja pienempiä määriä sosiaalityöntekijän, virke-toiminnan ja psykososiaalisen tuen kuluihin.

Saamelaisilla ikäihmisillä kulttuurinmukainen elämäntapa ja yhteyden säilyttäminen omaan yhteisöön ovat merkittäviä hyvinvointia edistäviä tekijöitä. Niiden on havaintojen ja alustavien tutkimustulosten mukaan todettu myös osaltaan ylläpitävän merkittävällä tavalla ikäihmisen toimintakykyä sekä muistisairaana henkilön orientaatiota ja arjessa pärjäämistä. Esimerkiksi Norjan Karasjoella, jossa on perustettu saamelaiskulttuurin mukainen hoivapalveluyksikkö, on todettu, että muistisairaat saamelaisasiakkaat kokevat olonsa turvallisemmaksi tutussa ympäristössä, mikä näkyy muun muassa levottomuuden ja käytösongelmien vähenemisenä ja hyvinvoinnin lisääntymisenä.⁶¹

Saamelaiskäräjät on vastannut näiden STM:n erillismäärärahalla tuotettavien palvelujen hallinnoinnista yhteistyössä saamelaisten kotiseutualueen kuntien kanssa (nyttemmin Laphan). Kahden vuosikymmenen aikana on onnistuttu luomaan toimintatapa, jossa saamenkielisiä ja kulttuurinmukaisia palveluja tuotetaan tavoilla, jotka toteuttavat osaltaan saamelaisten kieli- ja kulttuuri-itsehallintoa. Saamelaiskäräjien sote-sihteerin on vastannut määrärahan käyttöä koskevista valmisteluista ja raportoinnista yhteistyössä saamelaisten kotiseutualueen kuntien kanssa, kuntien laatimien esitysten pohjalta ja yhdessä hyväksytyjen kriteerien mukaisesti. Sote-sihteerin on myös vastannut STM:n määrärahalla palkattujen työntekijöiden työnohjauksellisiin ja koulutustarpeisiin. Hän on esimerkiksi perehtynyt yksittäisten työntekijöiden toimenkuvaan osallistuen sekä käytännön työtilanteisiin että esimiesten kanssa käytyihin kehittämispalaveriin. Tavoitteena oli kehittää kotiin annettavien palveluiden työnkuvaa ja lisätä palvelun sisällön tasalaatuisuutta. Sote-sihteerin järjesti myös vuosittain saamenkielisten työntekijöiden verkostotapaamisia, joissa kulttuurisia työmenetelmiä ja tärkeimpiä toteutukseen liittyviä haasteita käsiteltiin. Tämä on hyvä esimerkki palvelujen kehittämisestä mikrotason kulttuurisesta näkökulmasta. Kehittäminen lähti liikkeelle ruohonjuuritasolta ja kattoi palvelun tuottamisprosessin eri vaiheet.

Saamenkielisiä ja kulttuurinmukaisia ikäihmisten ja muistisairaiden sosiaali- ja terveyspalveluja, toimintamalleja ja henkilöstön osaamista ovat kehittäneet myös hankepohjaisesti muun muassa Saamelaiskäräjät ja saamelaiset kotiseutualueen kunnat (Lapha), SámiSoster ry sekä Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen saamelaisyksikkö.⁶² Hankkeiden avulla on verkostollisessa yhteistoiminnassa saamelaisen vanhustyön toimijoiden kesken kehitetty toimintatapoja ja materiaaleja

61 Utviklingscenter for sykehjem og hjemmestjenester til den samiske befolkningen (USHT)

62 Saamenkielisten palvelujen kehittämisyksikkö -hanke (2004–2007), SaKaste – Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisrakenne -hanke 2011–2013, Saamelais-erityisyys Seniori-Kaste -hankkeessa 2015–16, Ikäystävällinen Lappi -hanke 2021–2023

saamelaiseen vanhuspalvelutyöhön.⁶³ Tavoitteena oli auttaa henkilöstöä huomiomaan paremmin saamelaisen ikääntyneen tarpeet niin, että asiakas saa paremmat mahdollisuudet vaikuttaa omaan hoitoonsa kotipalvelussa, palveluasumisessa, tehostetussa palveluasumisessa tai laitoshoidossa ja kokee olonsa kulttuurisesti turvatuksi.

SámiSoster ry on Sosiaali- ja terveystieteiden avustuskeskus STEA:n rahoituksella kehittänyt ja mallintanut kulttuurisia työtapoja ja menetelmiä (Magga & Guttorm 2010). Yhdistys on kehittänyt saamelaisten ikäihmisten ja muistisairaiden kotona asumista ja yhteisöllistä kuuluvuutta tukevaa, saamenkielistä ja kulttuurinmukaista toimintaa. Veahkki-toiminnan tavoitteena oli tukea saamelaisia ikäihmisiä, mielen-terveyskuntoutujia ja vammaisia omakielisen ja -kulttuurisen tuen avulla kotona selviytymisessä sekä sosiaalisten kontaktien ja yhteisösuhteiden ylläpidossa (Palojärvi & Labba 2010). Palvelu siirtyi sittemmin osaksi Enontekiön kunnan saamenkielistä kotiapua. Yhdistys järjestää erilaisia matalan kynnyksen kohtaamisia eri puolilla saamelaisten kotiseutualuetta. Avointen saamen- ja/tai suomenkielisen kohtaamispaikkojen ohella niissä järjestetään viikoittain ikäihmisten ja muistisairaiden ryhmäkokoontumisia. Tapaamisten yhteydessä ruokaillaan, seurustellaan ja toimitaan kulloinkin suunnitellun ohjelman mukaisesti.⁶⁴ Tavoitteena on saamelaisen ihmisten osallisuuden lisääminen ja heidän omakulttuurisen elämäntapansa ja arvomaailmansa huomioon ottaminen. Lisäksi yhdistys on järjestänyt omaishoitajille vertaisryhmätoimintaa yhteistyössä paikallisten ja alueellisten toimijoiden kanssa. Yhdistys on myös tuottanut saamenkielistä sote-alan materiaalia ja koordinoitua tiedonsaantia eri organisaatioiden saamenkielisistä palveluista.⁶⁵

7.2 Saamelaisten lapsiperheiden palvelut

Saamelaisten lapsiperheiden palveluille on kasvavaa kysyntää, kun saamen kielet, etenkin erittäin uhanalaiset inarin- ja koltansaamen kielet, elpyvät nopeasti. Yhä useammat saamelaislapset ovat kokonaan saamenkielisiä, mikä tulee huomioida lapsiperheiden sosiaali- ja terveystieteiden palvelujen valikoimassa. Monet nuoret aikuiset tarvitsevat saamenkielisiä perhepalveluja tuekseen voidakseen kasvattaa lapsensa saamenkielisiksi.

63 Saamelaisen vanhustyön työkalupakki (Saamelaiskäräjät 2013); Hoitajan fraasisanakirja (Tapiola 2016), Saamelaisen ikääntyneen ja muistisairaana turvallinen palvelupolku (Tapiola 2016); Muijogisa (SámiSoster)

64 <https://www.samisoster.fi/toiminta/>

65 <https://coahkis.com/>

Lehtolan ja Ruotsalan (2017) kartoituksen mukaan saamelaisten kotiseutualueella työskenteli lapsi- ja perhepalvelujen sektorilla joitakin yksittäisiä pohjoissaamenkielisiä työntekijöitä, mutta monelta palvelualalta saamenkielinen osaaminen puuttui kokonaan. Saamelaiset lapsiperheet ovatkin toistuvasti tuoneet esille saamenkielisen äitiys- ja lastenneuvolan tarpeita. Raskauden seurantaan ja tukeen tarvitaan saamenkielisiä terveydenhoitajia. Utsjoella ja Enontekiöllä työskentelee osa-aikaisesti pohjoissaamenkielinen terveydenhoitaja, ja myös Inari on hankkinut ostopalveluina saamenkielisen terveydenhoitajan palvelua. Lisäksi saamenkielisen lapsen kielen kehityksen seurantaan ja testaamiseen tarvitaan saamenkielistä osaamista ja testejä. Kun testit toteutetaan suomen kielellä, voidaan saada virheellisiä diagnooseja tai mahdolliset ongelmat voivat jäädä huomaamatta oikea-aikaisesti. Vanhemmat eivät myöskään koe saavansa tukea ja opastusta monikielisyyskasvatuksessa eikä saamenkielisiä materiaaleja ole juuri saatavilla.

Lastensuojelu ja tukitoimet ovat monella tapaa herkkiä tilanteita, joissa viranomaisten saamen kielen ja kulttuurin osaaminen sekä kulttuuriset vuorovaikutustaidot ovat avainasemassa. Lastensuojelun tarvetta arvioitaessa ja tukitoimia suunniteltaessa sekä toteutettaessa on lain mukaan otettava huomioon lapsen etu. Lapsen etua arvioitaessa olisi kuitenkin entistä paremmin kiinnitettävä huomiota siihen, miten eri toimenpidevaihtoehdot ja ratkaisut turvaavat lapsen kielelliset ja kulttuuriset tarpeet ja oikeudet.⁶⁶ Nämä ovat systeemisen lastensuojelun lähtökohtia. Saamelaisessa asiakastyössä yhteisön, suvun ja lähiympäristön huomiointien merkitys korostuu kuitenkin vielä vahvemmin. (Miettunen 2020; Järvensivu 2014; Järvensivu ym. 2016.) Sosiaalihuollon toimenpiteet ovat tyypillisesti varsin tiukasti normatiivisesti säädeltyjä. Asiakaslähtöiset työmenetelmät ja asiakkaan edun arviointipäätösten tekeminen ja toteutus edellyttävät työntekijöiltä hyvää saamen kielen osaamista ja kulttuurista ymmärrystä. Molemminpuolisen luottamuksen luominen on avainasemassa ja palvelutapahtuman onnistumisen edellytys. (Näkkäljärvi 2020.) Saamenkielisistä sosiaalityöntekijöistä on kuitenkin huutava pula, sillä heitä työskentelee saamelaisten kotiseutualueella vain muutama

66 Kaiken kaikkiaan lastensuojelutarpeen ja toteutuksen arvioinnista vastaavilla ammattihenkilöillä tulisi olla riittävät kielelliset valmiudet ja kulttuurinen ymmärrys, jotta he voivat tehdä saamelaislapsen edun kannalta kokonaisvaltaisen arvioinnin. Lapsen ja vanhempien/hoitajien tulee voida asioida sekä tulla kuulluksi omalla äidinkielellään, ja kuulemisten toteutuksessa tulee kunnioittaa kulttuurisia tapoja ja normeja. Mikäli näin ei ole voitu tehdä, se tulee kirjata kuulemisasiakirjoihin ja mielipiteen selvittämissi kirjoihin, koska sillä voi olla merkitystä arvioitaessa toimenpiteiden valintaa ja toteutumista. Lupahakemuksessa lapsen tutkimiseksi tulee myös todeta lapsen ja perheen äidinkieli sekä kulttuuritausta niin, että ne huomioidaan riittävästi tutkimuksia tehtäessä. Muutoin on vaarassa, että tehdään virhearvioita. (Saamelaiskäräjät Dnro: 458/D.a.9/2020)

yksittäinen työntekijä. Vastaavasti pitkät välimatkat sijoitusperheisiin tai lastensuojelun instituutioihin, jotka sijaitsevat saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, voivat pahimmassa tapauksessa merkitä kodin ulkopuolelle sijoitetulle lapselle luopumista yhteisösuhteista, kielestä ja kulttuurista.

STM on teettänyt selvityksen lastensuojelun sijaislaitoksissa tapahtuneista kaltoinkohteluista, koetusta väkivallasta ja vääryyksistä Suomessa (Laitala & Puuronen 2016). Riutulan lastenkotiin Inarissa sijoitettiin 1970-luvulle asti monia saamelaislapsia. Muhosen (2023) mukaan Riutulan toimintakulttuuri rakentui NMKY:n kristilliseen ideologiaan. Lastenkodin toimintatavat irrottivat tehokkaasti lapsen sidokset saamelaiseen sukujuuriinsa sekä saamen kieleen ja kulttuuriin. Senaikaisen käsityksen mukaan lapsia ”pyrittiin suojelemaan saamelaiskulttuurin vaikutuksilta, joita pidettiin vähemmän sivistyneinä”.

Sosiaalialan kehittämishankkeiden yhteydessä on kokeiltu ja kehitetty toimintamalleja saamelaisten lapsiperheiden tueksi. Esimerkiksi saamen kielineuvolatoiminta perustuu ryhmämuotoiseen vertaisverkostolliseen toimintatapaan. Tulevaisuuden sote-keskus -hankkeen digitaalisen palvelutuotannon kehittämistyön tuloksena on avautunut lapsiperheille ja nuorille suunnattu matalan kynnyksen digipalvelu, Bivdde veahki!, josta on mahdollisuus pyytää apua tai kysyä neuvoa inarin- tai pohjoissaamen kielillä ja jättää huoli-ilmoitus tai yhteydenottopyyntö omaan tai läheisen tilanteeseen liittyen. Saamenkielistä ja kulttuurinmukaista perhekeskus-toimintamallia ja systeemistä lastensuojelua on myös pyritty kehittämään YTA-aluepohjaisesti.

Pohjoissaamenkielistä perheneuvolapalvelua sekä kriisi- ja inestikeskuksen palveluita on lisäksi saatavilla pohjoissaamen kielellä myös Norjan Kaarasjoella sijaitsevassa palveluyksikössä. SámiSoster ry on puolestaan kehittänyt hankelähtöisesti saamelaisten lapsiperheiden ryhmämuotoista tukitoimintaa (Magga & Länsman 2004) sekä saamenkielistä puheterapiamateriaalia (Sara 2004; 2010). Yhdistys järjestää myös tuettuja lomia saamelaisille lapsiperheille yhteistyössä Maaseudun lomat ry:n kanssa.

7.3 Saamelaisten vammaisten henkilöiden asema ja palvelut

Saamelaisten vammaisten henkilöiden asemaa ja erityisiä palvelutarpeita on tarkasteltu osana saamelaisten palveluselvityksiä (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997; Heikkilä ym. 2019) ja muutamissa erillisissä selvityksissä (Magga 1997). Osana

pohjoismaista selvitysprojektia, joka kartoitti saamelaisten vammaisten ihmis-
oikeuksien toteutumista, suoritettiin myös haastattelututkimus Suomessa
(Hokkanen 2017; 2022). Saamelaisten vammaisten henkilöiden kokemaa syrjin-
tää yhteiskunnassa ja yhteisöissä on lisäksi selvitetty ulkoasiainministeriön ihmis-
oikeusyksikön rahoittaman *Vähemmistöjen sisäisten vähemmistöjen ihmisoikeudet
ja moniperustainen syrjintä* -hankkeen toimesta. (Olsén ym. 2017.)

Vammaisten oikeuksien julistukseen liittyen Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL)
julkaisi vammaispalvelujen käsikirjan, jossa on erikseen luku saamelaisten vam-
maisten henkilöiden oikeuksien huomioimisesta. Käsikirja on käännetty eri saamen
kielille⁶⁷. Siinä on kuvattu lyhyesti sosiaalihuoltolain, vammaispalvelulain ja kehitys-
vammalain mukaiset palvelut vammaisille henkilöille sekä palvelutarpeen arviointia
eri vaiheineen ja palvelujen hakemista. Teos on laadittu YK:n vammaisten oikeuk-
sien sopimuksen ratifiointin myötä⁶⁸, ja sen keskeisenä tavoitteena on vammaisten
itsemääräämisoikeuden parantaminen Suomessa.

Saamelaisilla vammaisilla henkilöillä monet aiemmin mainituista saamelaisen
palvelujärjestelmän puutteista aktualisoituvat uusin tavoin saaden lisämerkityksiä.
Saamenkielisen ja kulttuurisen osaamisen puuttuminen eri sosiaali- ja terveyden-
huollon sektoreilla voi realisoitua koruttomin tavoin saamelaisten vammaisten
henkilöiden arjessa, tuessa ja saamissa palveluissa. Koska saamen kielten taitoi-
sia ja kulttuurisesti osaavia ammattilaisia on vähän tarjolla, voivat esimerkiksi eri-
laiset testaukset, diagnosointi ja palvelutarpeen arviointi viivästyä tai antaa vääriä
tuloksia vakavin seurauksin. Vastaavasti saamenkielisten kuntoutus- ja vammaisten
tukipalvelujen puuttuminen voi merkitä, että koko perhe joutuu vaihtamaan arki-
kielensä suomen kieleksi, esimerkiksi jos perheeseen syntyy vammaisen lapsi tai jos
joku perheenjäsenistä vammautuu ja joutuu uudestaan opettelemaan puhumisen.

Tutkimuksissa haastatellut saamelaiset vammaiset henkilöt kokivat monenlaisia
selviytymishaasteita suhteessa suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan palvelu-
järjestelmään ja toimintatapoihin. Saamelaiskulttuuri näyttää joiltakin osin eroa-
van valtakulttuurista suhtautumistavoissaan vammaisuuteen. Omatoimisuuden
ja omanarvontunnon säilyttäminen on saamelaisille vammaisille tärkeä lähtö-
kohta. He itse korostivat usein omia keinojaan toimia ja selviytyä arjessa osana

67 <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/vammaispalveluista-saamen-kielilla/lamisvuodabalvalusat>; <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/vammaispalveluista-saamen-kielilla/palvalusah-vadulij-varas>; <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/vammaispalveluista-saamen-kielilla/laa-meskaazzkoozz>

68 27/2016

saamelaisyhteisöä mielummin kuin vammojaan ja erityistarpeitaan. Tästä näkökulmasta katsottuna arjen toimintakykyä tukevilla palveluilla, kuten kulttuurinmukaisilla kuntoutus- ja apuvälinepalveluilla on suuri merkitys saamelaisten vammaisten elämässä. Sen vuoksi olisi tärkeää, että erityisesti vammais- ja kuntoutuspalveluissa työskentelisi saamen kielen taitoisia ja kulttuurisesti osaavia henkilöitä. Sen lisäksi asiakkaan itsemääräämisoikeuden toteuttamisessa on vielä monia kehittämistarpeita. (Olsén ym. 2017; Hokkanen 2022.)

Tulosten mukaan saamelaiset vammaiset henkilöt ovat kohdanneet ja joutuvat edelleen varsin usein kohtaamaan moniperustaista syrjintää sekä valtayhteiskunnan että saamelaisyhteisöjen taholta. Monet haastatelluista nostivat kohdallaan esiin yhtenä kipeimpänä syrjintäkokemuksena sen, etteivät olleet voineet opiskella omaa äidinkieltään. Mahdollisuudet saamen kielen oppimiseen aikuisiällä ovatkin tärkeitä monen kielensä menettäneen saamelaisen henkiselle hyvinvoinnille, identiteetille ja itsetunnolle (Hokkanen 2022).

Yhdenvertaisuusvaltuutetun ja oikeusministeriön julkaiseman vammaisten arjen syrjintäkokemuksia koskevan raportin (2016) mukaan vammaisten ihmisten yhdenvertaiseen osallistumiseen ja asemaan yhteiskunnassa on vielä matkaa. Hyödykkeiden ja palvelujen tarjonnassa sekä työelämässä ei vielä kukaan useimmiten nähdä riittävää tarvetta luoda vammaisille kohdennettuja ja mukautettuja ratkaisuja sekä toimenpiteitä. Hyvinvointivaltion tarjoamaa tukipalveluverkkoa pidetään tavanomaisesti riittävänä toimenpiteenä. Sen ohella pitäisi kuitenkin nykyistä paremmin kiinnittää huomiota myös vammaisten henkilöiden yksilöllisiin tarpeisiin ja osallisuuden toteutumisedellytyksiin.⁶⁹

7.4 Saamelaisten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asema

Saamelaisten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaa sekä syrjintäkokemuksia koskevaa tietoa on vain vähän saatavilla. Olsén, Heinämäki ja Harkoma (2017) toteavat selvityksessään, että saamelaisiin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyy usein hiljaisuutta ja näkymättömyyttä. Vaikenemisen taustalla voi olla moninaisia syitä. Se voi joko viitata siihen, että asiaa ei hyväksytä saamelaisyhteisössä tai, että se hyväksytään, mutta siitä ei katsota olevan tarvetta puhua enempää. Vaikenemisen taustalla voi myös olla, etenkin vanhemmilla

69 <https://yhdenvertaisuusvaltuutettu.fi/vammaisselvitys>

ihmisillä, epävarmuutta, sillä he eivät koe olevansa riittävästi perillä asiasta. Asia kietoutuu myös monin erityisin tavoin saamelaisen yhteiskunnan perinteisiin sukupuolirooleihin ja arvostuksiin ja toisaalta lestadiolaisen uskonnon vahvaan vaikutukseen.

Saamelaisten LGBTIQA⁷⁰-ihmisten asemaa yhteisöissä on viime vuosina nostettu keskustelun piiriin esimerkiksi Queering Sápmi -projektin tapahtumien yhteydessä ja Sápmi Pride -tapahtumien levitessä saamelaisten kotiseutualueen kyliin. Pohjoismaisen Bonjusámit-yhdistyksen tarkoituksena on edistää saamelaisten LGBTIQA-ihmisten ihmisoikeuksia ja kansalaisoikeuksien toteutumista sekä tukea kyseisiin ryhmiin kuuluvia yksilöitä. (Olsén ym. 2017, 157–159.)

7.5 Saamelaisten psykososiaaliset palvelut

Äidinkieli on tunteiden kieli, ja sillä on suuri merkitys kaikille asiakas- ja ikäryhmille. Sen merkitys korostuu, kun käsitellään vaikeita asioita. Kielen lisäksi kulttuurisen taustan ymmärtämisellä voi olla hoitotapahtuman kannalta ratkaisevia merkityksiä. (Lukkarinen 2001; Magga 2010, 2023; Lehtola & Ruotsala 2017.) Saamelainen ja varsinkin saamenkielinen psykiatrinen potilas eivät ole tasa-arvoisessa asemassa verrattuna suomenkielisiin asiakkaisiin ja potilaisiin. Työn tulokset ovat usein olleet toivottua huonommat: hoitoon hakeutumisessa on usein viivettä, virheellisen diagnostiikan riski on suuri ja hoidon järjestämisen hankaluus aiheuttaa viiveitä ja hoidon pitkittymistä, mikä voi lisätä tilan kroonistumisen vaaraa. (Lukkarinen 2001, 39.)

Saamenkielisistä ja kulttuurisesti osaavista psykososiaalisista palveluista oli pitkään suuri puute Suomessa. Lapin sairaanhoitopiirin alueen aikuisväestön mielenterveys- ja päihdepalvelujen ESMS-R-kartoituksessa selvitettiin henkilöstön saamenkielen taitoa. Tulosten mukaan aikuisväestön mielenterveys- ja päihdepalveluiden ainoat, pohjoissaamen taitoiset työntekijät vuonna 2017 olivat Utsjoen kunnan psykiatrinen sairaanhoitaja ja Enontekiöllä Mettäterapian työntekijät (SámiSoster ry ja Enontekiön kunnan sosiaalitoimi). Inarin- ja koltansaamen taitoista henkilöstöä ei ollut tuolloin ollenkaan mielenterveys- ja päihdepalveluissa. Erikoissairanhoidon palveluissa ilmoitettiin käytettävän tarvittaessa tulkkipalveluita (Suontausta ym. 2018). Pohjois-Suomen sote-yhteistyöalueelle (YTA) perustettavan osaamisen

70 Usein käytetty lyhenne sanoista Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Intersexual, Queer ja Asexual.

tukikeskuksen (OT-keskus) valmisteluhankkeen⁷¹ yhteydessä laadittiin myös selvitystyö saamenkielisestä ja kulttuurisesta osaamisesta ja lisäkoulutustarpeista Lapissa (Mäkitalo 2021).

Saamelaiskäräjät piti saamelaisten totuus- ja sovintokomission käynnistämisen edellytyksenä saamenkielisen ja kulttuurin mukaisen psykososiaalisen tuen yksikön perustamista. Komission kuulemisten on muun muassa Norjassa ja Kanadassa todettu lisänneen psykososiaalisen tuen tarpeita, kun ihmisten ja yhteisöjen aiemmat, pitkään vaietut, traumaattiset kokemukset nousevat uudestaan pintaan. Saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikön, Uvjan, toiminta käynnistyi vuonna 2022. Yksikkö tarjoaa valtakunnan laajuisesti matalan kynnyksen mielenterveyspalveluja kolmella eri saamen kielellä. Se on onnistunut kehittämään saamelaiskulttuurin mukaisen ja arvomaailmaan sekä kommunikaatiokulttuuriin sopivan palvelumallin. Uvjan koko palveluprosessi on pyritty suunnittelemaan siten, että asiakas voi ensimmäisestä yhteydenotosta lähtien asioida valitsemallaan saamen kielellä tai suomeksi, mukaan lukien palvelutarpeen arviointi, palveluohjaus, lyhytterapia- ja hoitopalvelut.

Toinen kulttuurisesti räätälöity palvelumuoto on *Mettäterapia – Meahcciterpiija*. Se on SámiSoster ry:n yhdessä Enontekiön kunnan sosiaali- ja terveystoimen kanssa kehittämä saamenkielinen ja kulttuurin mukainen päihdetyön muoto. Se on sosiaalisesti kuntouttavaa pienryhmätoimintaa, jota toteutetaan luonnossa. (Heikkilä 2014, 2015.) Taustalla on ajatus siitä, että korjaavalla päihdetyöllä täytyy myös olla vaikutusta asiakkaan arkeen, jotta se voisi olla vaikuttavaa. Toiminta perustuu saamen kieleen ja kommunikaatiokulttuuriin sekä saamelaiskulttuurin arvoperustaan, normeihin ja tapoihin. Luonto antaa toimintaympäristönä puitteet, jossa kaikki ovat tasavertaisia. Mettäterapian toimintamalli rakentuu vahvasti toiminnallisuuden varaan. Toiminnallisuus ja luonto luovat tutut ja turvalliset puitteet keskusteluille. Seinättömässä tilassa ja toiminnan lomassa on luontevaa pohtia arkojakin asioita. (Näkkäljärvi 2014, 74.) Mettäterapia-toimintaa toteutetaan Enontekiön lisäksi myös Utsjoella ja Inarissa yhteistyössä kuntien sosiaali- ja terveystoimen kanssa.

71 Osaamis- ja tukikeskukset (OT-keskus) on perustettu lasten, nuorten ja perheiden vaativimpien sote-palveluiden ylimaakunnallista koordinoitua varten.

7.6 Poronhoitajien ja muiden perinteisten elinkeinojen harjoittajien palvelut

Pohjoismaissa tehtyjen tutkimusten mukaan monet tekijät kuormittavat tänä päivänä erilaisin fyysisin ja psyykkisin tavoin saamelaisia poronhoitajia. Poronhoitoa voidaanakin pitää yhtenä riskialtteimmista ammateista ja elinkeinoista yhteiskunnassamme (Hassler ym. 2004, 2005; Jacobsson ym. 2020; Sjölander 2011). Poronhoidon harjoittamiseen ja työskentely-ympäristöön liittyy monia erityis-tekijöitä, kuten kylmyys sekä pitkät ja vaativat työpäivät, joista aiheutuu kohonneita onnettomuusriskejä ja ammattitautteja, kuten tuki- ja liikuntaelinsairauksia sekä kroonisia kiputiloja. Lisäksi psyykkisen kuormittavuuden on todettu lisääntyneen, mikä on näkynyt muun muassa kasvaneena itsemurha-alttiutena eri puolilla Saamenmaata (Kaiser 2011; Møllersen 2018; Stoor 2016, 2020; Stoor ym. 2015, 2023). Psyykkistä kuormitusta on todettu aiheutuvan esimerkiksi poronhoidon tulo- ja tuotanto-ongelmista ja tulotason suurista vaihteluista, elinkeinon korkeista tuotantokustannuksista, porojen hyvinvointia uhkaavista ympäristö- ja ilmastollisista tekijöistä, kilpailevista maankäyttömuodoista ja niihin liittyvistä sosiaalisista paineista sekä negatiivisesta julkisuudesta. (Sjölander 2011.)

Monet edellä kuvatuista ongelmista liittyvät poronhoidon marginalisoituneeseen asemaan ja vaikutusmahdollisuuksien vähyyteen nykyisissä yhteiskuntaoloissa. Siihen liittyen pääväestön tietämys poronhoidon tilanteesta, tarpeista sekä poronhoitoon vaikuttavista seikoista on keskimäärin varsin heikkoa, mikä voi johtaa asenneongelmiin koko väestöryhmää ja elinkeinoa kohtaan. Sjölanderin (2011) mukaan tärkeimpinä saamelaisten poromiesten terveyden edistämisen toimina voidaan sen vuoksi pitää poronhoidon ja saamelaiskulttuurin olosuhteiden sekä aseman parantamista.

Poronhoito kuten myös monet muut perinteiset elinkeinot ovat tietynlaisia elämäntapoja eivätkä pelkästään elinkeinoja. Perinteisiin elinkeinoihin liittyy monia yhteisöllisiä ja kulttuurisia ulottuvuuksia, joiden vuoksi poronhoitoa samoin kuin viime vuosina erityisesti Tenojoen kalastusta koskettavat yhteiskunnalliset säätely- ja rajoitustoimenpiteiden vaikutukset heijastuvat laajalle myös ei-päätoimisten elinkeinon harjoittajien elämään ja hyvinvointiin. (Kaiser ym. 2013; Abernethy ym. 2022.) Poronhoidon osalta esimerkiksi petotilanne, kilpailevien maankäyttömuotojen haasteet, ilmastonmuutoksen aiheuttamat sääolosuhteiden suuret vaihtelut ja niihin liittyvät taloudelliset vaikeudet kasautuvat yhteen ja voimistavat epäoikeudenmukaisuuden ja voimattomuuden tunteita vaikutusmahdollisuuksien vähäisyyksien edessä (Kaiser ym. 2013).

Yksilöt voivat myös kokea sosiaalisen tuen puuttumista läheisten ihmisten taholta ja monitahoisia ristiriitoja itseensä kohdistuvien odotusten ja rajallisten vallinnanvaihtoehtojen paineissa. Psykososiaalisten hyvinvoinnin haasteiden taustalla vaikuttavat tutkimusten mukaan myös perinteiset arvot ja normit, jotka kohdistuvat esimerkiksi poromiehiin ja heidän asemaansa yhteisössä. Etenkin nuoret poronhoitajat kokevat, että heiltä odotetaan vahvuutta ja kestävyyttä vaikeidenkin haasteiden edessä sekä elämäntavan ja elinkeinon edellyttämää vahvaa sitoutumista. Vaikka pärjäämisen haasteet ovat viime vuosikymmeninä muuttuneet yhä kovemmiksi, muuttuvat normit hitaasti ja monet nuoret perinteisiä elinkeinoja harjoittavat yksilöt tai perheet kokevat, etteivät uskalla näyttää heikkouttaan eivätkä voi saada tarvitsemaansa tukea. (Kaiser 2011.)

Saamelaiden, etenkin poromiesten lisääntyneet itsemurhat ovat huutomerkkejä henkisen hyvinvoinnin äärimmäisistä uhkatilanteista, joissa yksilöt kokevat olevansa sekä läheisten että yhteiskunnan avun verkostojen ulottumattomissa (Jacobsson ym. 2020). Kuten luvussa 4 todettiin, saamelaiden poronhoitajien on todettu käyttävän terveyspalveluja keskimääräistä vähemmän, koska heidän on vaikea luottaa saavansa niistä tarvitsemaansa apua (Daerga ym. 2012). Terveyspalvelujen parissa työskentelevät tarvitsisivatkin parempaa kulttuurista osaamista, tietoa ja kokonaisvaltaista ymmärrystä asiakkaidensa elämänhistoriasta, elintavoista sekä arvoista terveyden ja hyvinvoinnin osatekijöinä (Mentsen Ness & Munkefjord 2021). Yhtenä ratkaisuna tämänkaltaiseen tilanteeseen perustettiin aikoinaan Norjan Kaarasjoelle Saamelainen, kansallinen mielenterveys- ja riippuvuusongelmiin erikoistunut osaamis- ja hoitoyksikkö (SANKS/SÁNAG). Sen piirissä on vuosikymmeniä kehitetty pohjoissaamenkielisiä ja saamelaisen kulttuurin mukaisia hoitotyön menetelmiä ja ymmärrystä mielenterveyden vahvistamiseen, hoitoon sekä ennaltaehkäisyyn.⁷²

SámiSoster ry on vuosikymmenten ajan pitkälti vastannut saamelaiden poronhoitajien kulttuuristen palvelutarpeiden esiin nostamisesta Suomessa. Suomessa toteutettiin hiljattain myös nuorten saamelaismiesten mielenterveyden ja hyvinvoinnin tutkimushanke, *Understanding the experience of mental health and wellbeing of young Sami reindeer herders in Finland using arts-based methods* (Rautio ym. 2021), jonka tarkoituksena on lisätä ymmärrystä asiasta. SámiSoster-yhdistys puolestaan on Melan rahoittamien selvityshankkeiden avulla selvittänyt poronhoitajien työterveydenhuollon ja terveyden edistämisen keskeisiä haasteita sekä erityisiä tuentarpeita yhteistyössä saamelaispaliskuntien, saamelaiden poronhoitajien ja saamelaisalueen koulutuskeskuksen sekä paikallisten ja alueellisten terveydenhuollon ja työterveydenhuollon toimijoiden kanssa.

72 Ks. Eallin – Elämä https://www.facebook.com/eallin/?locale=fi_FI

Esiin nousseet huolenaiheet ovat hyvin samansuuntaisia kuin edellä kuvatuissa pohjoismaisissa tutkimustuloksissa. Veaján-hankkeessa etsittiin toimivia ratkaisutapoja poronhoitajaperheiden arjen selviytymisen pulmiin ja ongelmatilanteisiin sekä luotiin edellytyksiä saamelaisen poronhoitajien vertaistukiverkoston toiminnalle (Magga 2019). Lisäksi pyrittiin kehittämään uusia saamelaiseen poronhoitokulttuuriin sovellettuja, verkostomaisia ja henkilökohtaisia tuen malleja poronhoitajien psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin edistämiseksi. Vertaistuen lisäksi esiin nousi tarve neuvonnalle ja avulle viranomaisten kanssa asiointiin tavoilla, jotka soveltuvat poronhoitovuoden työrytmiin ja olosuhteisiin. Tarvittavia erityisiä tuen ja avun muotoja ovat esimerkiksi sosiaalityön neuvonta ja ohjauspalvelut, erityisesti sosiaaliturvan ja poronhoidon taloushallinnan ja avustusten täyttöön liittyen, velkajärjestelyt yms.⁷³ (Magga 2013, 2019; Magga & Heikkilä 2010.)

7.7 Kelan palvelut ja sosiaaliturva

Kansaneläkelaitos (Kela) ja Saamelaisvaltuuskunta solmivat vuonna 1991 yhteistyösopimuksen, jossa sovittiin muun muassa kulloinkin ajankohtaisiin saamelaisen sosiaaliturvaa koskeviin tutkimustarpeisiin vastaamisesta. Sen nojalla Kelan tutkimusosasto toteutti Saamelaiset ja sosiaalinen turva -tutkimushankkeen (Laatu 1997). Tutkimuksessa pyrittiin avaamaan niitä merkityksiä ja rooleja, jotka sosiaaliturvan eri muodoilla on osana saamelaista elämäntapaa. Lisäksi selvitettiin, miten etnisyys, saamelaisuuden kautta tarkasteltuna, tulisi ottaa huomioon sosiaalipolitiikan järjestämistä koskevissa ratkaisuissa ja sosiaaliturvan kehittämisessä sekä uudelleen järjestämisessä. Tavoitteena oli hahmotella saamelaisen sosiaaliturvan arvioinnin tueksi tulkintakehikko saamelaiskulttuurille ominaisista piirteistä, jotka vaikuttavat erityisin tavoin saamelaisen sosiaaliturvan ja palvelujen tarpeisiin, soveltuvuuteen ja toteutumiseen. (Laatu 1997, 7.)

Laatu selvitti perinteisen saamelaisen elämäntavan kehityspiirteitä ja yhteisöperustaisen sosiaalisen turvan muutoksia suhteessa hyvinvointivaltion normatiivisesti säädelyihin sosiaalisten turvaverkkojen muotoihin. Samalla käynnissä olleet elinkeinollisten, oikeudenkäyttö- ja hallintojärjestelmien muutokset ovat muo-
vanneet perinteisen saamelaiskulttuurin elinehtoja ja olosuhteita. Laatu totesi, että hyvinvointivaltio on lähtökohdiltaan luotu vastaamaan yhtenäiseen valtiokansalaisuuteen perustuvan, modernin palkkatyöyhteiskunnan tarpeisiin sekä

73 Buorre boahhteáigi – Porosaamelaisen hyvinvoinnin ja osallisuuden edistäminen poronhoitajille -hanke. Tavoitteena oli luoda sosiaalista hyvinvointia tukeva, järjestölähtöinen, ammatillisesti ohjattu toimintamalli ja vertaistukiverkosto, joka sopii poronhoitovuoden työrytmiin ja olosuhteisiin.

sovittamaan yhteen siinä esiintyviä tasa-arvointressejä. Perinteisen saamelais-kulttuurin arvot ja ilmenemismuodot, niissä muodoissaan kuin ne ovat säilyneet nykyaikaan asti, eivät ongelmitta sovi vallitsevan ajattelutavan mukaisiin raameihin ja toimintatapoihin, vaan edellyttävät erityisiä mukautuksia. Sosiaalinen turva tulisi voida järjestellä saamelaisten tapoja ja tarpeita paremmin vastaavaksi. (Laatu 1997, 140–141.)

Faurie (2011) jatkoi saamelaisten oikeuksien ja alkuperäiskansa-aseman selvittä-mistä Kelan toimeenpanemassa sosiaaliturvassa. Hän totesi, että lähtökohtaisesti Suomen sosiaalipolitiikka, joka seuraa universalismin periaatetta, sopii huonosti heterogeeniseen, etnisesti moniääniseen yhteiskuntaan. Universalistisen sosiaali-politiikan mukaan kaikkien yksilöiden tulisi saada samanlaisia palveluja tulotasosta, asuinpaikasta ja muista eroista riippumatta. Universaalien palvelujen ja etuuksien tasa-arvon käänttöpuolena voi olla vaikeus ymmärtää ja suvaita erilaisuuksia. Siten saatetaan aiheuttaa eriarvoisuuksia ja heikentää pääväestöstä poikkeavien ryhmien, kuten esimerkiksi saamelaisten oikeuksia. (Faurie 2011, 7.)

Sosiaaliturvaetuuksien lainsäädännön sisältö ja tulkinnat ovat osoittautuneet monelta osin ongelmallisiksi suhteessa saamelaisten alueellisiin, kulttuurisiin tai perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen liittyviin erityistarpeisiin. Esimerkiksi kausiluonteisten, yhdistelmäelinkeinona harjoitettavien, perinteisten elinkeinojen osalta on usein hankala määrittää elinkeinosta saatavia tuloja ja niihin käytettyä työaika. Työtulojen ja työajan määräytymisen laskennallisuuden pulmat liittyvät myös Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen (Mela) työeläkejärjestelmän soveltamiseen. Mela hoitaa pakollisen eläkevakuutusjärjestelmän piiriin kuuluvien poronhoitajien ja kalastajien maatalousyrittäjien eläkevakuutuksen (MYEL) työeläkejärjestelmää. Näihin liittyvät ongelmat konkretisoituvat muun muassa perinteisten elinkeinojen harjoittajien sairaus- ja vanhempainpäivärahan, työttömyysturvan ja työeläkkeen sekä kuntoutustuen määräytymisperusteissa, jolloin asiakkaan saama etuus jää usein minimitasoiseksi, mikäli sitä voidaan vallitsevien laskentakriteerien mukaan ollenkaan myöntää. (Faurie 2011, 28–29.)

Kelan saamenkielinen asiakaspalvelu

Kelan saamenkielistä palvelutarjontaa on, Saamelaisvaltuuskunnan ja sittemmin Saamelaiskäräjien ja Kelan yhteistyösopimuksen mukaisesti, pyritty kehittämään, jotta se vastaisi paremmin saamelaisväestön asiointitarpeisiin. Kela laati vuonna 2011 ohjeen saamen kielilain soveltamiselle organisaatiossaan. Sen avulla pyrittiin parantamaan saamenkielistä asiakaspalvelua. Ohjeen mukaan saamen kielellä voi omassa asiassaan asioida missä tahansa Kelan toimipisteessä koko Suomen alueella, vaikka kielilaki koskeekin ensisijaisesti vain saamelaisten kotiseutualuetta. Se voi

kuitenkin merkitä saamenkielisen palvelujan varaamista etukäteen, etäpalvelun saamista saamenkieliseltä työntekijältä tai tulkkausta. Kelan etuuspäätökset on pyritty kääntämään asiakkaan käyttämälle saamen kielelle. Kelan käyttämää viranomaiskieltä on kuitenkin tarpeen vielä selkeyttää (Faurie 2011, 40).

Saamelaisten kotiseutualueella sosiaaliturvaa toimeenpaneville viranomaisille suunnatun kyselyn vastaajat pitivät saamenkielistä palvelua tärkeänä. Sitä oli kuitenkin käytetty kohtuullisen vähän, lähinnä niissä lähipalvelun asiointipisteissä, joissa oli asiakkaan tuntema tai tiedossa oleva saamenkielinen asiakaspalvelutyöntekijä. Saamelaisasiakkaiden kielellinen ja kulttuurinen huomioiminen asiakaspalvelutapahtumassa koettiin tärkeäksi. Se voi tarkoittaa muun muassa luottamuksen luomiseen käytettyä aikaa, saamelaisten vuorovaikutuskäytäntöjen ja niiden taustalla olevien arvojen tuntemusta, joustamista aukioloajoissa tai asiointitavoissa sekä asiointitukea monimutkaisissa etuushakemuksissa. Haastateltujen mukaan paikallisen tietämyksen sekä saamelaiskulttuurin ja elämäntapojen tuntemus on tärkeätä. Niiden tarve korostuu tärkeällä tavalla esimerkiksi ratkaisutyössä, kun yritetään määritellä asiakkaan avuntarvetta. Kun saamelaisasiakkaiden etuuspäätökset on keskitetty muualle Suomeen, saamelaisasiakkaan elämäntilanteet, kulttuurisesti määrittäneet erityispiirteet ja avuntarpeet voivat jäädä huomiotta. (Faurie 2011, 41.)

Viime vuosina kiihtyvään tahtiin edenneet palvelujärjestelmän organisaatio- ja rakennemuutokset, joissa lähipalveluista on siirrytty yhä enenevässä määrin kohti valtakunnallisesti keskitettyä asiakaspalvelua puhelimitse tai digipalveluina, ovat osaltaan heikentäneet saamelaisten saamaa omakielisten palvelujen tarjontaa. Monet, etenkin iäkkäämmät saamelaiset kokivat kasvokkaisen palveluasioinnin Kelan Ivalon, Muonion tai Sodankylän toimipisteissä hyvin tärkeänä. He kokivat, että paikallisten asiakaspalvelutyöntekijöiden tuttuus ja kulttuurisen kontekstin ymmärrys helpotti asiointia etenkin sosiaaliturvan monimutkaisessa kieli- ja käsiteverkostossa. Avaintutkimusten mukaan saamelainen väestö oli keskimäärin melko tyytymätön Kelan palveluihin sekä saamelaisten kotiseutualueella että muualla Suomessa. (Heikkilä ym. 2013, 2019; Pasanen 2016; Arola 2021.) Apulaisoikeuskansleri totesi päätöksessään vuonna 2018 (Dnro OKV/1161/1/2018), että saamenkielisen verkkoasiointimahdollisuuden puuttuminen Kelassa loukkaa saamenkielisten yhdenvertaisuutta Kelan palvelujen saamisessa. Hän katsoi, että Kela on laiminlyönyt saamenkielisten palvelujen kehittämisen perustuslain ja saamen kielilain edellyttämällä tavalla ja antoi huomautuksen siitä, ettei Kela ollut tarjonnut saamelaisasiakkaille riittävästi omakielisiä digitaalisten palvelujen mahdollisuuksia.

Kelassa onkin sittemmin käynnistetty Mii ovtas -hanke, jonka tavoitteena oli vahvistaa yhteistyöverkostoja eri viranomaistoimijoiden kesken saamenkielisten ja kulttuuristen asiakaspalvelumenetelmien kehittämiseksi. Tämän verkoston vetovastuu siirtyi Saamelaiskäräjien kieliturvasihteerille, ja siitä on muodostunut tärkeä vertaisoppimisen muoto, jossa eri organisaatioiden jäsenet voivat jakaa hyviä kokemuksiaan saamenkielisen asiakastyön kehittämisestä.

Sosiaaliturvan uudistus ja saamelaiset

Parhaillaan on käynnissä laaja sosiaaliturvauudistus. Valtioneuvoston asettama parlamentaarinen sosiaaliturvakomitea valmistelee sosiaaliturvauudistusta kahden eduskuntakauden kestävän toimikauden aikana. Komiteatyön tavoitteena on sosiaaliturvan rakenteellinen ja toiminnallinen kehittäminen pitkällä aikavälillä. Komitea käsittelee perusturvaa, ansioturvaa, toimeentulotukea, niiden välistä yhteyttä, rahoitusta ja palvelujen nykyistä parempaa yhteensovittamista etuuksiin. Komitean ehdotukset koskevat muun muassa lasten ja perheiden sosiaaliturvaa, työkykyyn ja työkyvyttömyyteen liittyviä etuuksia, työttömyysturvaa, opiskelua ja osaamisen kehittämistä, asumisen tukia, toimeentulotukea, etuus- ja palvelupolkuja sekä sosiaaliturvan toimeenpanoa ja digitalisaatiota.

Saamelaiskäräjät on lausunnossaan sosiaaliturvakomitean välimietinnöstä tuonut esiin muun muassa sen seikan, että selvityksen suunnitteluvaiheessa tulisi kartoittaa, mitä tietoa erityisesti tarvitaan, jotta sosiaaliturvan toimeenpano edistää saamelaisväestön tosiasiallista yhdenvertaisuutta lisäten sosiaalista oikeudenmukaisuutta. Saamelaisväestön yhdenvertaisuuden toteutumista arvioitaessa tulee kiinnittää huomiota saamelaisten kielellisiin oikeuksiin sekä kulttuuriperinnön ja alkuperäiskansaidentiteetin säilyttämisen turvaamiseen. Perinteisten elinkeinojen merkitys kulttuuriperinnön ja alkuperäiskansaidentiteetin säilyttämiselle on huomattava⁷⁴. Saamelaisten tosiasiallista yhdenvertaisuutta tulee tarvittaessa edistää positiivisella erityiskohtelulla, kuten yhdenvertaisuuslaissa on säädetty.⁷⁵

Lisäksi Saamelaiskäräjät muistuttaa, että saamen kielilain veloitteet digitaalisten palveluiden järjestämisen osalta tulisi erikseen huomioida. Siihen liittyen käytävissä tietojärjestelmissä tulisi olla käytettävissä tekniset valmiudet saamenkielisen asioinnin kehittämiseen, kuten esimerkiksi saamen kielen erikoismerkit sekä kielen huomioivat asiakirjarakenteet. Saamenkielisten palveluiden saatavuutta heikentää saavutettavuusdirektiivien mukaisen saamenkielisen puhesynteesin puuttuminen.

74 Saamelaiskäräjät Dnro: 282/D.a.2./2023

75 2014/1325 § 9.

(Saamelaiskäräjät Dnro: 282/D.a.2./2023.) Lainsäädännöllisinä muutostarpeina Saamelaiskäräjät toteaa, että työ- ja toimintakykyä ylläpitävien ja parantavien palvelujen suunnittelemista ja toteuttamista tulee lainsäädännöllä ohjata siihen, että palvelut toteutetaan alusta alkaen saamen kielen ja kulttuurin mukaisesti. Palveluja tuotettaessa sekä työkykyä arvioitaessa kielelliset ja kulttuuriset erityispiirteet sekä alueelliset ominaisuudet tulee huomioida. Esimerkiksi työkykyä arvioitaessa ja kuntoutusta suunniteltaessa ja toteutettaessa on huomioitava perinteisten elinkeinojen työolosuhteiden ja elinympäristön erityispiirteet. (Saamelaiskäräjät Dnro: 282/D.a.2./2023.)

Työttömyysturvalain ja eräiden muiden lakien muuttamiseksi annetusta esityksestä Saamelaiskäräjät toteaa lausunnossaan (Dnro: 1060/D.a.2./2023), että esityksen sisältämiä muutoksia arvioitaessa tulisi tarkastella muutosten vaikutuksia saamelaisiin erillisenä väestöryhmänä, jotteivät muutokset heikentäisi saamelaisen kulttuurin elinvoimaisuutta tai kulttuurin harjoittamisedellytyksiä. Esimerkiksi suojaosasta luopuminen työttömyysetuuden sovittelun yhteydessä heikentäisi merkittävästi perinteisen elinkeinotoiminnan parissa työskentelevien työttömyysturvaa.

8 Saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutuminen

8.1 Viranomaisten näkemykset saamenkielisten palvelujen saatavuudesta

Saamen kielilain mukaan jokainen viranomainen valvoo omalla toimialallaan lain noudattamista. Lain soveltamisen seuranta ja arviointi on Saamelaiskäräjien tehtävänä. Oikeusministeriö valvoo myös kielellisten oikeuksien toteutumista Suomessa ja raportoi niistä vaalikausittain. Saamelaiskäräjien selvitykset saamen kielilain toteutumisesta perustuvat saamelaisten kotiseutualueen kunnille ja valtiollisen tason viranomaistoimijoille suunnattujen, laajojen kyselytutkimusten tuloksiin.⁷⁶ Vuosia 2004–2006 koskevassa kertomuksessa todettiin saamen kielilain toteutumisessa olevan vakavia puutteita. Saamenkielisiä työntekijöitä oli palveluorganisaatiossa liian vähän ja tulkkauspalveluita tarjottiin liian pitkällä viiveellä. Saamen kielilain tuntemus ja siitä tiedottaminen oli heikkoa. Erityisen heikosti toteutuivat kielioikeudet inarin- ja koltansaamen puhujien osalta. (Näkkäläjärvi 2007.)

Kyselyn mukaan saamea työssään käyttämään pystyvien osuus saamelaisten kotiseutualueen ja valtionhallinnon virkamiehistä ja työntekijöistä oli kyllä kasvanut merkittävästi vuoden 2000 tilanteeseen verrattuna. Saamen kielen taitoisesta henkilöstöstä kuitenkin 36 prosenttia työskenteli varhaiskasvatus- ja perusopetus-tehtävissä saamelaisten kotiseutualueen kunnissa. Varsinaista saamenkielistä asiakaspalvelua eri sektoreilla pystyi antamaan vajaa 10 prosenttia henkilöstöstä. Saamen kielilaki ei siis ollut kasvattanut kielitaitoisten viranomaisten määrää, eikä asian eteen ollut tehty huomattavia panostuksia. Aika moni kuntien tai valtionhallinnon viranomainen ei myöskään ollut riittävän tietoinen saamen kielilain sisällöstä tai toteutuksen vaatimuksista. Esihenkilöistä jotkut saattoivat esimerkiksi kieltää, ettei saamen kielilaki koskenut heidän organisaatiotaan, vaikka se olisi laissa määritelty. Monet eivät pystyneet erittelemään, mitä saamen kieltä tai kieliä virastossa puhuttiin. (Näkkäläjärvi 2007; Niska 2017.)

76 N = 817 (Näkkäläjärvi 2007), N = 349 (Niska 2017)

Saamenkielisten palvelujen saamisen todettiin, selvityksen mukaan, edellyttävän sitä, että asiakas vaatii sitä erikseen. Se edellytti useimmiten tiettyjä erityisjärjestelyjä, mikä aiheutti palvelun viivästymistä. Saamelaiset asiakkaat eivät välttämättä pystyneet odottamaan saadakseen saamenkielistä palvelua, eivätkä kokeneet ilmapiiriä myönteiseksi sen vaatimiselle. Saamelaisten kotiseutualueen kuntien asenneilmapiiri saamenkielisten palvelujen tuottamiseen ei ollut myönteinen. Selvityksen mukaan kunnat näkivät asian resurssikysymyksenä, vaikka eivät olisi edes täysimääräisesti käyttäneet hyväkseen saamen kielilain suomaa korvauksia henkilöstön kielikoulutuksiin ja asiakirjakäännöksiin. (Näkkäljärvi 2007, 260–362.)

Tulosten mukaan 13 prosenttia saamelaisten kotiseutualueen sosiaali- ja terveystoimen henkilöstöstä voi tarvittaessa palvella pohjoissaamen kielellä, mutta inarin- ja koltansaameksi vain 0,07 prosenttia (2 henkilöä). Vajaat 30 prosenttia työntekijöistä näki työyhteisön suhtautuvan myönteisesti saamen kielilakiin. Huolestuttavin tulos oli kuitenkin se, että vajaat 40 prosentin mielestä saamen kielilaille ei ollut merkitystä työyhteisön toimintaan. Kielteisesti siihen suhtautui kuitenkin vain 2 prosenttia vastaajista. (Näkkäljärvi 2007.)

Vuoden 2017 selvitys saamen kielilain toteutumisesta antaa päivitettyä tietoa edellisessä tutkimuksessa tarkastelluista saamenkielisten työntekijöiden määrästä, resursoinnista ja asenneilmapiiristä. Selviä muutoksia kymmenen vuoden takaiseen tilanteeseen ei yleisellä tasolla ollut juuri havaittavissa. Muutamat vastaajat mainitsivat kuitenkin ilmapiirin muuttuneen kunnissa hieman myönteisemmäksi saamen kielilakia kohtaan viime vuosien aikana sekä tietoisuuden saamelaisten kielellisistä oikeuksista kasvaneen. Kuitenkin sielläkin, missä saamen kielilain katsottiin toimivan kohtalaisesti (kuten esimerkiksi Utsjoen sivistystoimi), todelliseen kielten tasa-arvoon todettiin olevan vielä pitkä matka. Saamenkieliset ovat ja joutuvat olemaan käytännössä kaksikielisempiä kuin suomenkieliset. (Niska 2017, 27.)

Kunnat olivat lisänneet henkilöstönsä saamen kielen koulutusta. Peruskielitaidon osaajien määrän kasvu ei kuitenkaan ollut merkittävästi lisännyt saamen kielen käyttöä palveluissa. Suuri osa saamelaisista asiakkaista koki asioinnin perustasoisen kielitaidon omaavien viranomaisten kanssa haastavaksi. Tulkin käyttö ei tuntunut asiakkaista yhtä luontevalta kuin viranomaisen kanssa suoraan asiointi. Kuntien ja kuntayhtymien työntekijät pitivät saamen kielilain toteutumista yleisesti ottaen heikkona. Saamea osaavat työntekijät pitivät sitä vielä heikompana kuin kieltä osaamattomat. Monet työntekijät eivät olleet lainkaan tietoisia saamen kielilainista. Sekä kunnallisella että valtiollisella sektorilla esiintyi negatiivisia tai vähätteleviä asenteita ja tietämättömyyttä. Esimerkiksi avokysymyksiin voitiin vastata: ”käsittääkseni kaikki

saamenkieliset asiakkaat osaavat puhua suomea, jolloin saamenkielisille palveluille ei ole tarvetta”. Vastaajat saattoivat myös arvella saamen kielilain toimivan hyvin, vaikeivat olleet tietoisia sen sisällöstä. (Niska 2017, 27.)

Valtion ja julkishallinnon saamea osaamattomat johtavat viranhaltijat ja työntekijät eivät yleisesti ottaen kokeneet saamen kielilain koskettavan organisaatiotaan tai olivat tietämättömiä siitä. Saamea osaavat olivat kyllä keskimäärin varsin hyvin tietoisia saamen kielilaista, mutta katsoivat sen toteutuvan heikosti. Kielilain noudattaminen koettiin hankalaksi osittain julkishallinnon tehokkuusvaatimusten vuoksi. Saamen kielilakia pidettiin enemmänkin ohjeistuksena kuin lakina. Mitä etelämpänä organisaation keskitetty hallinto ja päätöksenteko sijaitsivat, sitä vieraammaksi katsottiin työnantajan kokevan saamen kielilain. Saamenkielisten palvelujen tuottamisen toivottiinkin tehtävän valtakunnallisena ratkaisuna työnantajan tai ministeriön taholta. Lain toteutuksen rahoituksen toivottiin myös tulevan keskitetysti valtiolta. (Niska 2017, 27.)

Selvityksen perusteella saamen kielilain tavoitteet eivät edelleenkään toteutuneet lain tarkoittamalla tavalla. Suurella osalla toimijoista esiintyi vakavia puutteita lain toteutuksessa. Kielellisiin oikeuksiin täytyi yleensä erikseen vedota saamen kielilain soveltamisen piiriin kuuluvissa viranomaisissa, ja saamenkielisen tulkkauksen saaminen tapahtui liian pitkällä viiveellä. Myös kielilaista tiedottaminen oli varsin huonolla tolalla. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta viranomaiset eivät olleet huolehtineet tai kyenneet huolehtimaan oma-aloitteisesti saamenkielisten palvelujen toteuttamisesta kielilain edellyttämällä tavalla. Eryyisen heikosti saamen kielilaki toteutui inarin- ja koltansaamen kielten osalta. (Niska 2017, 27.)

Saamelaiskäräjien saamen kielilain toteutumisen seuranta vuosilta 2016–2019 perustui edellä kuvattujen avaintutkimusten (Saamebarometri 2016; Buorre eallin gávpojis 2019) tuloksiin sekä Saamelaiskäräjien omiin pitkäaikaisiin havaintoihin, saatuun palautteeseen ja kokemuksiin tilanteesta. Kielikertomuksessa (Saamelaiskäräjät 2020) todetaan edelleenkin, etteivät saamelaisten kielelliset oikeudet ole edenneet vaalikauden aikana merkittävästi. Saamenkielisistä palveluista ei ole tehty helposti saavutettavia ja kielilakia toteutetaan usein minimitasolla. Saamen kielilain 1 §:n tavoite, että saamelaisten kielelliset oikeudet toteutetaan ilman, että niihin tarvitsee erikseen vedota, toteutuu harvoin. Myös §:n 8 velvoite, että viranomaisten on yleisölle suunnatussa tiedottamisessa käytettävä myös saamen kieltä, toteutuu heikosti. Koltan- ja inarinsaamen puhujilla on heikoin tilanne. Eryyisesti saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten asema on heikko omakielisten palvelujen suhteen. (Saamelaiskäräjät 2020.)

Palvelurakenteen muutokset hankaloittavat saamenkielisen väestön asiointia. Keskeisten viranomaisten palvelut ovat enenevässä määrin muuttuneet verkkopalveluiksi. Puhelimitse tapahtuvat yhteydenotot ohjautuvat usein kyseisen viranomaisen valtakunnalliseen, keskitetyn asiakaspalvelun suomenkieliseen palvelunumeroon. Viranomaisilla on ristiriitaisia käsityksiä saamen kielilaista suhteesta verkkopalveluihin. Apulaisoikeuskansleri on kuitenkin ratkaisullaan 26.9.2019 (OKV/1161/2018) vahvistanut, että verkkopalvelut on tuotettava myös saamen kielillä. (Saamelaiskäräjät 2020.)

Myönteisenä kehityspiirteenä kuitenkin todettiin, että tietoisuus kolmesta saamen kielestä, joita saamen kielilaki koskee, oli lisääntynyt joidenkin viranomaisten keskuudessa. Osa viranomaisista oli esimerkiksi tiedotuksessaan tai kotisivuillaan alkanut käyttää rinnakkain kolmea saamen kieltä, mikä vaikuttaa myönteisesti näiden kielten asemaan. Saamelaisten kotiseutualueen kunnista Utsjoki ja Enontekiö olivat ottaneet käyttöön saamenkielisille työntekijöille maksettavan korotetun saamen kielilisen Saamelaiskäräjien aloitteesta. Myös Kela oli, oikeuskanslerin huomautuksen saatuaan, aloittanut näkyvän saamenkielisten palvelujen kehittämistyön eri saamenkielisten palvelujen saatavuuden parantamiseksi. (Saamelaiskäräjät 2020.)

Lainsäädännöllinen käytäntö ja saamen kielilain tulkintatapa organisaatioissa ovat vaihdelleet. Saamenkielisten oikeus käyttää tai saada palvelua saameksi sosiaali- ja terveydenhuollossa on turvattu viittaussäännöksiin. Hallituksen kertomuksessa kielilainsäädännön toteutumisesta (Valtioneuvoston kanslia 2017) todetaan, että tämä menettely on johtanut siihen, että esimerkiksi Lapin sairaanhoitopiirissä saamen kielilakia oli tulkittu siten, että sairaanhoitopiirin tarjoamien erikoissairanhoidon palvelujen ei katsottu kuuluvan lain soveltamisalaan ja palvelut on järjestetty pääosin tulkkauksen avulla. Saamen kielilain päivityksessä sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislain uudistukseen liittyen tulkinnanvaraisuutta aiheuttavaa pykälää pyrittiin korjaamaan. (Saamelaiskäräjät 2020.)

8.2 Hallituksen kertomus kielilainsäädännön toteutumisesta

Valtioneuvosto antaa vaalikausittain selonteon kielilainsäädännön toteutumisesta. Vuoden 2017 kertomuksessa todettiin yleisen, yhteiskunnassa vallitsevan ilmapiirin ja suhtautumisen vähemmistöasemassa oleviin ryhmiin Suomessa heikentyneen ja sen heijastavan myös kieli-ilmapiirin koventumista. Tämä voi ilmetä esimerkiksi vihapuheena ja häirintänä julkisessa keskustelussa, erityisesti sosiaalisessa mediassa. Vihapuheen lisääntyminen ja negatiivisten asenteiden

kohdistuminen tiettyihin väestöryhmiin vaikuttavat osaltaan siihen, miten mielekkääksi eri kieliryhmiin kuuluvat kokevat kielen käytön julkisissa tiloissa ja tilanteissa. (Valtioneuvoston kanslia 2017, 40.)

Kieli-ilmapiiiriin vaikuttavat valtaväestön asenteiden lisäksi yleinen tietoisuus kielellisistä oikeuksista. Oikeusministeriön otakantaa.fi-kyselyn ja julkisen keskustelun perusteella vaikutti, että Suomen kieliolojen monimuotoisuutta ei tunneta kovin hyvin⁷⁷ (Valtioneuvoston kanslia 2017, 40).

Oheinen lainaus valottaa hyvin tilannetta:

”Kun saamea tai muuta kieltä puhuu lasten kanssa kaupungilla, niin on lisääntynyt sellainen, että huudellaan tyyliin ”maahanmuuttajat pois Suomesta”. Tai että sanotaan keskusteluissa ihan pakkana ”Suomessa kaikkien pitäisi puhua vain suomea”. Esimerkiksi ei pidetä ollenkaan saamen kielen perusopetusta lapsille kuuluvana perusoikeutena.”

Kieli-ilmapiiiriin todetaan vaikuttavan myös siihen, uskaltaako ihminen käyttää omaa kieltään asioidessaan viranomaisten kanssa vai rajoittuuko kielen käyttö lähi-piiriin ja -ympäristöön. Jos viranomaiset eivät tunne kielellisiä oikeuksia riittävästi, myös asiakas voi kokea epävarmuutta oikeuksiensa suhteen. Selonteossa viitataan Saamebarometriin 2016, jonka tulokset antavat viitteitä siitä, että valtion ja kuntien johtavien viranhaltijoiden ja työntekijöiden keskuudessa esiintyy edelleen yhtäältä tietämättömyyttä ja toisaalta välinpitämättömyyttä tai kielteistä suhtautumista saamelaisien kielellisiä oikeuksia kohtaan. (Valtioneuvoston kanslia 2017, 40.)

Myös kansainvälisten sopimusten täytäntöönpanoa valvovat elimet ovat kiinnittäneet huomiota Suomessa vähemmistöasemassa olevia väestöryhmiä kohtaan valitsevan kielteisen ilmapiiirin kasvamiseen. Esimerkiksi kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen täytäntöönpanoa valvova Euroopan neuvoston ministerikomitea kiinnitti vuonna 2017 antamissaan suosituksissa huomiota lisääntyneeseen vihapuheeseen vähemmistöryhmiä kohtaan ja kehotti Suomea ryhtymään toimenpiteisiin sen vähentämiseksi.⁷⁸

77 Saamenkielisten vastaajien näkemykset yleiseen suhtautumiseen eri kieliä puhuviin jakautuivat muita kieliryhmiä selvemmin. Puolet koki suhtautumisen muuttuneen myönteisemmäksi ja saman verran kielteisemmäksi. Vastaavasti he arvioivat tulevaisuuden kehityksen muuttuvan voittopuolisesti kielteisemmäksi.

78 CM/ResCMN(2017)

8.3 Julkishallinnon kielistrategiat ja kielipoliittiset ohjelmat

Saamen kielistrategiatyö oli saamelaisten kotiseutualueen kuntien yhteinen kehittämistoimi, jonka avulla pyrittiin vahvistamaan saamen kielten asemaa kuntien järjestämissä palveluissa ja toteuttamaan paremmin saamen kielilakia. Tavoitteena oli löytää työkaluja, joiden avulla saamenkielisten palvelujen kehittämistyötä voitaisiin edistää kunkin kunnan erityisolosuhteet huomioiden. Kielistrategiatyön ohjausryhmässä olivat mukana myös Saamelaiskäräjät ja Saamelaisalueen koulutuskeskus. Strategiadokumentti on kunkin kunnanvaltuuston käsittelemä, ja se sisältää yhteisen osuuden lisäksi kuntakohtaisia tarkennuksia sekä esityksen seuranta-indikaattoreista. (Inarin kunta 2020.)

Kielistrategiatyön pohjaksi oli kerätty nettikyselyn avulla kuntalaisten (n = 121), saamenkielisten työntekijöiden (n = 59) ja toimialajohtajien näkemyksiä saamenkielistä palveluista. Strategia lähtee aiempien selvitysten ja havaintojen mukaisesta taustaymmärryksestä, jonka mukaan saamen kielten tilanne on jossain määrin vahvistunut saamelaisten kotiseutualueen kunnissa yhteiskunnallisen asenneilmapiirin muutosten ja kielenelvytyksen takia. Tämä näkyy kasvavina saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kasvavina tarpeina, kun etenkin saamelaiset lapsiperheet haluavat turvata lastensa oikeudet omakielisiin palveluihin. Kyselyissä toistuvasti esiin nousseita, yhteisiä teemoja olivat muun muassa 1) saamelaisasiakkaiden ja kielitaitoisten työntekijöiden kohtaamisen parantaminen, 2) saamenkielisten työntekijöiden rekrytoinnin tehostaminen, 3) saamen kielten opiskelun tukeminen ja/tai saamenkielisen henkilöstön ammatillinen pätevöittäminen, 4) tietoisuuden lisääminen saamelaisten kielellisistä oikeuksista perehdyttämällä uusia työntekijöitä ja selvittämällä saamenkieliseen asiakaspalveluun sekä käännösten ja tulkkien tilaamiseen liittyviä käytäntöjä sekä 5) saamenkielisen materiaalin käännättäminen (lomakkeet, tiedotteet, palveluohjaustieto). (Inarin kunta 2020.)

Kielellisten oikeuksien toteutumisen seurantaan varten todettiin olevan tarve saamenkielisiä palveluita koskevan ajantasaisen asiakaspalautetiedon keruulle. Kuntien käyttämissä palautelomakkeissa ei ole ollut mahdollisuutta valita saamenkielisiä palveluja, joten tähän asti ei ole ollut mahdollisuutta seurata ajantasaisesti kuntalaisten tyytyväisyyttä saamenkielisiin palveluihin. Tieto saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta tulee Saamelaiskäräjiltä ja oikeusministeriöltä tai virallisten valituskäytäntöjen kautta. Kielistrategian yhteydessä sovittiin yhteisestä kieli-indikaattorista, joka koostuu kuntakohtaisista toimenpiteistä ja yksilöidystä kohteista seurannan sekä arvioinnin tueksi. (Inarin kunta 2020.)

Suomessa laadittiin vuonna 2022 valtakunnallinen kielipoliittinen ohjelma, jossa otetaan huomioon muut Suomessa puhutut kielet kuin kansalliskielet, erityisesti saamen kielet, romanikieli, karjalan kieli ja viittomakielet. Tämä oli ensimmäinen kokonaisvaltainen kielipoliittinen ohjelma, jossa tarkastellaan muiden kuin kansalliskielten asemaa Suomessa. Kielipoliittisen ohjelman tavoitteena on vastata eri kieliryhmien osalta tunnistettuihin haasteisiin. Kielipoliittisen ohjelman tavoitteita ovat kotoperäisten kielten suojaaminen, elvyttäminen, tukeminen ja vahvistaminen. Lapset ja nuoret ovat kielipoliittisen ohjelman keskiössä: kielten siirtyminen sukupolvelta toiselle on kyettävä turvaamaan myös tulevaisuudessa. (Valtioneuvosto 2022.)

8.4 Syrjintätieto

YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä (TSS) oikeuksia koskeva yleis-sopimusta valvova komitea on vuonna 2021 suositellut, että Suomi parantaa tiedonkeruujärjestelmäänsä tuottaakseen luotettavaa, kiellettyjen syrjintäperusteiden mukaan eriteltyä tietoa, jotta pystyttäisiin tunnistamaan ne ryhmät, jotka ovat muita heikommassa asemassa käyttäessään taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksiaan.

Saamelaisväestöä koskevaa syrjintätietoa ei Suomessa ole systemaattisesti kerätty (Mannila 2020; Nenonen ym. 2021). Euroopan unionin perusoikeusviraston (FRA) Fundamental Rights Survey -tutkimuksen osana Suomessa kerättyyn Perusoikeusbarometrin kansalliseen lisätöytäan valikoituivat yhtenä ryhmänä vammaiset ja toimintarajoitteiset sekä kolme kieliryhmää: ruotsinkieliset, venäjänkieliset ja arabiankieliset. Näiden ryhmien näkemyksiä ja kokemuksia perus- ja ihmis-oikeuksien toteutumisesta ei ole aikaisemmin kerätty tässä mittakaavassa siten, että tieto olisi vertailukelpoista suhteessa koko väestöön.

8.5 Kansainvälisten sopimusten seuranta

Ihmisoikeuselinten suosituksissa on toistuvasti jo pitkään kehoitettu Suomea ryhtymään toimenpiteisiin saamelaisten omakielisten palvelujen saatavuustilanteen korjaamiseksi. *Euroopan neuvoston ministerikomitean suositus CM/RecChL (2018)5* jäsenvaltioille alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan soveltamisesta suosittelee, että ”Suomen viranomaiset ottavat huomioon kaikki asiantuntijakomitean havainnot ja suositukset sekä kiireellisesti ryhtyvät lisätoimiin varmistaakseen ruotsin- ja saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuuden”.

Päätöslauselma kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleis-sopimuksen täytäntöönpanosta CM/ResCMN (2020)1 Suomessa suosittelee, että Suomi selkeyttää, tiiviissä yhteistyössä saamelaisten kanssa, lakisääteisiä oikeuksia, jotka koskevat saamenkielisiä terveydenhuolto- ja sosiaalipalveluja saamelais-ten kotiseutualueella, ja määrittelee saavutettavissa ja mitattavissa olevat tavoitteet. Näiden tavoitteiden saavuttamiseksi tulee olla käytettävissä riittävät budjettivarat. Lisäksi viranomaisten olisi arvioitava saamenkielisten palvelujen tarvetta ja tarvittaessa harkittava erityistukea tiettyjen saamenkielisten palveluiden tarjoamiseksi saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella.

Lasten oikeuksien yleissopimusta valvova komitea on suosittelut (CRC/C/FIN/CO/4) Suomen valtiota varmistamaan, että saamelaislapsilla, myös saamelais-ten kotiseutualueen ulkopuolella asuvilla, on oikeus kulttuurisensitiiviseen koulutuk-seen ja terveydenhuoltoon omalla kielellään. Lasten oikeuksien komitea CRC/C/FIN/CO/5-6 2. kesäkuuta 2023 suosittelee, että sopimusvaltio

- a. uudistaa saamelaisiin liittyvää lainsäädäntöä, erityisesti saamelaislasten kulttuuristen ja kielellisten oikeuksien osalta
- b. tehostaa muun muassa terveydenhuollon ammattihenkilöiden koulutuksen avulla toimenpiteitä, joilla varmistetaan lapsille mahdollisuus saada nopeasti ja tehokkaasti hyvälaatuisia terveystalvueluja koko maassa, ja kiinnittää erityistä huomiota heikossa asemassa oleviin ja syrjäytyneisiin lapsiin, kuten sijaishuollossa oleviin lapsiin, köyhydessä eläviin lapsiin, saamelaislapsiin ja pakolaislapsiin
- c. varmistaa, että saatavilla on hyvälaatuista monikielistä ja monikulttuurista opetusta, jossa ei sallita syrjiviä asenteita maahanmuuttaja-, romani- ja saamelaislapsia kohtaan.

Ikääntyneiden ihmisoikeuksien itsenäisen asiantuntijan, Claudia Mahlerin, maa-kohtaisen vierailun raportissa A/HRC/51/27/⁷⁹ suositetaan monia toimenpiteitä, joihin Suomen pitäisi ryhtyä etnisiin ryhmiin kuuluvien ikäihmisten tilanteen paran-tamiseksi. Suositukset koskevat sekä lainsäädännöllisiä, hallinnollisia että palvelujen toteutukseen ja tiedontuotantoon liittyviä asioita. Raportissa nostetaan esiin ikään-tyneiden ihmisoikeuksien turvaamiseksi suunniteltavien yhteiskuntapoliittisten toimenpiteiden toteutukseen ja seurantaan tarvittavan eritellyn tiedon tarve erityi-sesti koskien maahanmuuttaja- ja alkuperäiskansataustaisten ikäihmisten asemaa

79 A/HRC/51/27/ 24.8.2022 Add.1: Visit to Finland – Report of the Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons <https://bin.yhdistysavain.fi/1586428/XFNTRDErLPuxg8cov9Nk0YvUfe/Claudia%20Mahlerin%20raportti-FI.pdf>

ja palvelutarpeita. Suomen sosiaaliturvajärjestelmä, joka koskee yhtäläisesti kaikkia asukkaita heidän taustastaan ja tulotasostaan riippumatta, on erityisasiantuntijan mukaan kunnioitettava lähtökohta. Sen ohella tulisi kuitenkin hankkia tietoperustaa, jotta voidaan käynnistää erillisiä ohjelmia niille tukea eniten tarvitseville ja haavoittuvassa asemassa oleville ryhmille, joita ei muuten saada tavoitettua.

Raportin mukaan riittävän tiedon puute koskien terveyden- ja sosiaalihuollon palveluja ja etuuksia sekä niiden hakemista voi heikentää ikääntyneiden, erityisesti kielellisiin ja etnisiin vähemmistöihin kuuluvien, naisten tilannetta. Terveyden ja sosiaalihuollon ammattihenkilöstölle olisi myös tärkeä järjestää koulutusta ihmis-oikeuksista ja kulttuurin huomioon ottamisesta. Hallituksen tulisi harkita kulttuurin huomioon ottavan koulutuksen rahoituksen lisäämistä tällaisille ammattilaisille.

Lisäksi raportissa kiinnitetään huomiota ikääntyneisiin kohdistuvan, kieleen ja etniseen taustaan perustuvan syrjinnän lisääntymiseen. Muiden kuin suomea äidinkielenään puhuvien muistisairaiden henkilöiden palvelujen suunnittelussa ja toteutuksessa tulisi huomioida omakielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen suuri merkitys. Itsenäinen asiantuntija suosittelee, että hallitus lisää yhtä kolmesta saamen kielestä äidinkielenään puhuvien terveydenhuollon ammattilaisten määrää ja antaa kulttuurikoulutusta muille kuin saamelaisille terveydenhuollon työntekijöille, jotka työskentelevät ikääntyneiden saamelaisten parissa, erityisesti niiden kanssa, joiden kognitiiviset kyvyt ovat heikentyneet, mukaan lukien muistisairauksia sairastavat. YK:n erityisasiantuntija samoin kuin *Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitean Suomea koskeva seitsemäs määräaikauskertomus (E/C.12/FIN/CO/7)* suosittavat Suomea aloittamaan toimenpiteet saamelaisyhteisöllisyyttä huomioivien sosiaali- ja terveystalouden palvelujen kehittämiseksi sekä sellaisten hoitomuotojen ja käytäntöjen luomiseksi, jotka vahvistavat koko saamelaisyhteisöä.

9 Saamelaisten kokemukset sote-palveluista

Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluja koskeva tutkimus on painottunut saamenkielisten palvelujen saatavuutta koskevaan kokemustietoon. Sen sijaan saamelaisten kokemuksia sosiaali- ja terveyspalvelujen käytöstä ja asiakaskohtaamisista, heidän mahdollisesti kohtaamaansa syrjintää tai muuta sellaista on tutkittu vähiten. Sitä koskevaa ymmärrystä joudutaan kokoamaan välillisten tiedonlähteiden kautta. Esimerkiksi palvelun alhaisen käyttöhalukkuuden tai palvelutytyymättömyyden taustalla voi olla kielteisiä asiakaskokemuksia, jotka ovat tavalla tai toisella liittyneet henkilön etniseen taustaan, palveluhenkilöstön asenteisiin tai vuorovaikutustaitoihin. Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen parissa pitkään työskennelleille avaintoimijoille, kuten Saamelaiskäräjien sote-sihteereille, SámiSoster ry:n toiminnanjohtajalle sekä sosiaali- ja terveyspalvelujen saamelaisille työntekijöille on vuosien saatossa tullut jonkin verran suoraa yleisöpalautetta tai valituksia saamenkielistä palveluista. Heille on kertynyt runsaasti kokemustietoa ja näkemyksiä tilanteesta heidän seurattuaan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen yleistä kehitystä.

Suurin osa avaintoimijoiden saamasta suorasta yleisöpalautteesta koski sitä, että henkilö ei ollut saanut saamenkielistä palvelua. Saamelaisasiakkaiden tai heidän omaistensa huolenaiheet liittyivät myös asiakaspalvelutilanteiden vuorovaikutusongelmiin tai työntekijöiden kielteisiin reaktioihin saamenkielistä palvelua kohtaan. Kielikysymykseen ei ollut suhtauduttu vakavasti, vaan se oli pyritty ohittamaan tai jopa kiistämään. Useissa tapauksissa asiakkaan tai potilaan äidinkieltä tai arkikieltä ei ollut selvitetty tai sen johdosta ei ollut ryhdytty mihinkään toimenpiteisiin. Tulkausta oli ehkä tarjottu viime hetken hätäratkaisuna, mutta se ei ollut ollut asianmukaista. Potilas ei ollut ymmärtänyt, mitä hoitajat tai lääkäri olivat sanoneet ja mistä hoitotoimenpiteistä oli kyse. Potilas oli katsonut parhaakseen vaieta, koska oli pelännyt, että tulee väärin ymmärretyksi huonolla Suomen kielitaidollaan. Kaukana hoitopaikasta asuvat omaiset olivat puhelimitse koettaneet selvittää, mistä kaikesta oli kyse, ja ratkoa osaltaan asiaa.

Yksittäisten oikeusasiamiehelle tehtyjen valitusten päätökset liittyivät siihen, että saamelaisten kotiseutualueen kunnissa ei ollut järjestetty saamenkielisiä vanhuspalveluja. Palvelunjärjestäjille tai valvoville viranomaisille, kuten esimerkiksi AVI:lle, ei juurikaan ole tullut virallisia valituksia saamelaisasiakkailta tai heidän omaisiltaan

suoraan saamenkieliseen palveluun liittyen. Tapauskohtaista tietoa asiakaspalvelutilanteiden epäkohdista tai koetusta epäasiallisesta kohtelusta tai työntekijän mahdollisesta asenteellisuudesta ei ole kirjattu muistiin, ellei siitä ole tehty valitusta palvelunjärjestäjälle. Avaintoimijoiden mukaan moni yksittäinen saamelainen ei uskalla valittaa omasta tai omaisensa saamasta epäasiallisesta kohtelusta sen pelossa, että itse tai hänen omaisensa tulee jatkossa vielä huonommin kohdelluksi.

Kuntien keräämän yleisen asiakaspalautteen perusteella suurin osa asiakaskunnasta kertoo olevansa pääosin tyytyväinen saamaansa sosiaali- ja terveystalouteen. Kyselyformaatti perustuu yleiseen hyvinvointipalvelujen palautekyselyjen muotoon ja sisältöön, eikä siinä ole eritelty saamenkielisiä ja kulttuurinmukaisia palveluja. Saamelaiskäräjät valmisteli kulttuurinmukaisen asiakaskyselyn rakennetta ja asiasisältöä.⁸⁰ Se hyväksyttiin Saamelaiskäräjien kokouksessa⁸¹ mutta sitä ei ehditty ottaa käyttöön ennen sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisen rakennuudistusta. Lapin hyvinvointialueen saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehittämissyksikkö kehittää parhaillaan, hankelähtöisesti, saamenkielisiä asiakaspalautelomakkeita osana hyvinvointialueen tiedontuotantoa. Haasteena on luoda tiedontuotantotapoja, jotka vastaavat sekä THL:n ohjeistamiin asiakaskyselytarpeisiin että ovat riittävän edustavia saamelaiskulttuurisesta näkökulmasta⁸². Tiedon tuotannon haasteena on ottaa myös huomioon ja toteuttaa alkuperäiskansaoikeudet kansaansa koskevaan tiedontuotantoon.

9.1 Palvelutyytyväisyys ja käyttöhalukkuus

Kyselytutkimusten tuloksissa palvelujen saatavuus- ja tyytyväisyyskokemukset menevät usein päällekkäin. Ne yhdistyvät asiakkaiden kokemuksissa monin tavoin toisiinsa. THL käyttääkin valtakunnallisissa palvelututkimuksissa nykyisin *palvelujen riittävyden* käsitettä tai *riittämättömyyttä tarpeisiin nähden*. Riittävyys – vaikkakin kansalaisten kokemuksiin perustuva käsitys – voidaan nähdä järjestelmälähtöisenä näkökulmana, jonka tarkoituksena on tuottaa tietoa muun muassa lainsäädännön veloitteiden toteutumisesta ja palvelujen resurssoinnin kohdentumisesta.⁸³ (Heikkilä ym. 2019.)

80 Dnro:304/D.a.52023

81 7.12.2022

82 Lapha: Saamenkielisten palveluiden vuosikertomus 2023

83 Pl §19: Julkisen vallan tehtävänä on turvata jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut.

Väestötason palvelukyselyjen kautta saatu tieto on melko yleistasoista. Sen avulla päästään harvemmin selvittämään palvelukokemusten taustalla olevia yksityiskohtaisempia syitä. Saamelaisväestön palvelutyytyväisyyskyselyissä käytettiin sen vuoksi myös avokysymyksiä, jolloin vastaajilla oli mahdollisuus kertoa tarkemmin käyttökokemuksistaan ja niiden taustoista. Tähän liittyen jatkossa onkin tarpeen tehdä lisää eritellympiä tutkimuksia palvelutapahtumien ja -kokemusten kulttuurisista erityispiirteistä. Alkuperäiskansanäkökulmasta palvelukokemusten kriteereinä korostuvat saatavuuden ohella niiden saavutettavuus⁸⁴ eli palvelujen fyysinen sijainti ja palveluihin pääsy (ajanvaraus, odotusaika, lähetekäytäntö ym.) sekä asiakasmaksujen taso. Lisäksi palvelujen sopivuus⁸⁵ ja hyväksyttävyy⁸⁶ ovat keskeisiä kriteerejä alkuperäiskansojen kannalta. (Ware 2013, 3–6; ks. Heikkilä ym. 2019, 133–134.) Nämä näkökohdat liittyvät asiakkaiden kokemuksiin palvelun soveltuvuudesta ja toimivuudesta kulttuurisesta näkökulmasta eli esimerkiksi henkilöstön kulttuuriseen ymmärrykseen ja osaamiseen, palvelukäytäntöjen kulttuurisensitiivisyyteen ja kunnioittavaan kohtaamiseen ja syrjimättömyyteen asiakastyössä. Ne ovat kulttuurisesti turvatun⁸⁷ palvelutapahtuman lähtökohtia. (Brascoupé & Waters 2009; Jungersen 2002; Wepa 2004; Williams 1999; Ramsden 1992, 2002; ks. Heikkilä ym. 2019; Heikkilä 2022.)

Saamelaisten tyytyväisyys julkisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin on edellä kuvattujen tutkimustulosten perusteella monin osin vielä huonompi kuin heidän kokemuksensa niiden saatavuudesta. Suoraan vertailukelpoista tietoa ei ole saatavilla, mutta yleisellä tasolla tarkasteltuna saamelaisten tyytyväisyys sosiaali- ja terveyspalveluihin oli selvästi valtakunnan keskitasoa alhaisempi (Heikkilä ym. 2013, 109). Tyytyväisyys oli alhaisinta saamelaisten kotiseutualueella, jossa alle puolet saamelaisista ilmoitti olevansa tyytyväisiä sosiaali- ja terveyspalveluihin. Saamelaisvastaajat olivat selvästi tyytymättömpämpiä sosiaalihuollon palveluihin kuin terveydenhuoltoon. Toisaalta sosiaalipalvelujen käyttö oli myös vähäisempää kuin terveyspalvelujen. (Heikkilä ym. 2013, 109.) Saamelaisten kotiseutualueella vain alle kolmasosa oli tyytyväisiä sosiaalipalveluihin. Muualla Suomessa asuvista saamelaisista kaksi kolmasosaa oli niihin tyytyväisiä, mutta hajonta oli suuri. Jotkut vastaajista olivatkin erittäin tyytymättömiä sosiaalipalveluihin.

84 engl. *accessibility*

85 engl. *appropriate*

86 eng. *acceptable*

87 engl. *culturally safe*

Palvelutyytyväisyydessä oli joitakin kiinnostavia yksityiskohtia. Tulosten mukaan erityisesti 1950–65 syntyneet miehet olivat selvästi tyytymättömmimpiä sosiaalipalvelujen tarvestaavuuteen. Saamelaiset ikäihmiset sen sijaan olivat muita ikäryhmiä tyytyväisempiä sosiaalipalveluihin. Tyytyväisyys vaikutti olevan myös korkeammalla tasolla kuin pääväestön keskuudessa tehdyt tutkimukset antavat ymmärtää. Tämä poikkesi valtakunnallisesta kehityssuuntauksesta, jonka mukaan tyytymättömyyden sosiaalipalveluihin oli todettu kasvavan iän myötä. Kyse voi olla kulttuurisista erityispiirteistä, kuten iäkkään saamelaisväestön elämäntarkastuksesta ja elämäntarkastusten tuloksena syntyneestä omatoimisuuden ja itsejärjäämisen arvostamisesta, palvelutarpeiden suhteellistamisesta ja tyytyväisyydestä vähempään. Perinteisten elinkeinojen harjoittajat olivat jonkin verran tyytymättömmimpiä sosiaalipalveluihin kuin palkkatyössä käyvät ja eläkeläiset. He myös kokivat palvelujen saatavuuden vaikeimmaksi. (Heikkilä ym. 2013, 110.)

Sitä, missä määrin tyytymättömyys ja huonot kokemukset vaikuttavat kielteisesti saamelaisten haluun käyttää sosiaali- ja terveystalvaeluja, ei ole pystytty tutkimuksellisesti yksiselitteisesti osoittamaan. Saamelaisten sote-palvelujen käyttöä ja mahdollista alikäyttöä koskevia tutkimuksia on tehty Norjassa. Niiden tulokset eivät ole ristiriidattomia (Gaski ym. 2011). Voidaankin olettaa, että kyse ei ehkä niinkään ole väestötasoisista, tilastollisesti osoitettavissa olevista suorista vastaavuuksista tai trendeistä. Pikemminkin voidaan ajatella, että palvelujen käyttöön ja käyttämättä jättämiseen liittyvät ratkaisut ovat monien tekijöiden yhteisvaikutusta, ja niissä on paljon yksilöllisiä variaatioita. Ilmiön osatekijät voivat liittyä tiettyihin ajanjaksoihin ja koskettaa tiettyjä väestönosia, ikäryhmiä, elinkeinonharjoittajia, asuinpaikkoja, palvelumuotoja tai palvelun tarjoajia.

Sote-palvelujen jonkinasteisesta alikäytöstä Suomessa on havaintoja esimerkiksi saamelaisten poronhoitajien (Magga 2019), ikäihmisten (Miettunen 2012) ja vammaisten henkilöiden osalta (Hokkanen 2022; Olsén ym. 2017). Myös sosiaaliturvan alikäytöstä on viitteitä (Faurie 2011). Taustalla olevat syyt voivat olla moninaisia ja liittyä palvelujen vaikeaan saatavuuteen, asiakkaan aiempiin negatiivisiin kokemuksiin palveluista tai yleiseen luottamuspulaan palvelujärjestelmän kyvystä vastata hänen palvelutarpeisiinsa. Käytännön ongelmat voivat liittyä esimerkiksi siihen, että perinteisten elinkeinojen harjoittajien sosiaaliturvan laskentaperusteet ovat varsin hankalat ja soveltuvat huonosti pienimuotoisen yritystoiminnan harjoittajien tilanteisiin. Poronhoitajien ja kalastajien sairauspäivä-, työttömyys- ja eläketurva jää sen takia usein hyvin pieneksi, mikäli etuuksien saamisen edellytykset ylipäättään täyttyvät ollenkaan.

Luottamuksen rakentaminen työntekijän ja saamelaisasiakkaan välille on olennaisessa asemassa palvelutapahtumaa. Sen on todettu vaativan enemmän aikaa kuin pääväestön asiakkailla. Etenkin saamelaiset ikäihmiset voivat olla asiakkaina varautuneita ja varovaisia kertomaan asioistaan viranomaisille. Asiointia sosiaaliturvaviranomaisissa ja etenkin rahaan liittyvistä tai muista arkaluonteisista asioista puhumista voidaan myös pitää kulttuurisesti häpeällisenä. Ikäpolvien väliset erot voivat kuitenkin olla suuret. Nuoret ovat tottuneempia käyttämään internet-palveluja tiedon etsimiseen, hakemusten täyttämiseen ja lähettämiseen. Internet-yhteyksien heikko toimivuus voi tosin asettaa ihmisiä eriarvoisiin asemiin asioinnin suhteen. Monet perinteisten elinkeinojen harjoittajat tarvitsisivat myös joustoa asiointiin, asiointitapoihin ja toimiston aukioloaikoihin. Sosiaaliturvan asiointikieli voi olla vaikeasti ymmärrettävää ja jäykkää viranomaiskieltä, joka korostuu esimerkiksi saamelaisvanhuksilla. Sen lisäksi asiointikäytännöt voivat olla monimutkaisia, mikä edellyttäisi asiointitukea asioiden tai etuuksien kokonaisvaltaiseksi eteenpäin viemiseksi. (Faurie 2011, 40.)

9.2 Palvelut on suunniteltu ”keskivertokansalaisille”

Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämistavoilla on todettu olevan vaikutusta siihen, kuinka hyvin alkuperäiskansojen jäsenet kokevat luontevaksi asioida niissä. Kulttuurisesti turvatus kokemuksen kriteeristön mukaan ratkaisevaa on asiakkaan kokemus siitä, että hänen identiteettiään ei ole ohitettu, kyseenalaistettu tai halveksittu (Ramsden 2002). Tämä voidaan osoittaa eri tavoin palvelupolkujen, -kokonaisuuksien, -rakenteiden, toimintatapojen ja henkilöstön asenteiden kautta. Sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön asenteilla on useissa tutkimuksissa todettu olevan kielteisiä vaikutuksia sekä saamenkielisten palvelujen saatavuuteen (Näkkäljärvi 2007; Niska 2017) että saamelaisten halukkuuteen asioida saameksi (Pasanen 2016; Arola 2021).

Saamenkielisten palvelujen suhteellisen alhaiseen kysyntään ja käyttöön liittyy, tutkijoiden mukaan, monia seikkoja, jotka ilmentävät saamenkielisten palvelupolkujen toimimattomuutta palvelujärjestelmässä. Monet saamelaiset eivät halua, jaksaa tai uskalla vaatia saamenkielistä palvelua, koska he ”eivät halua leimautua hankaliksi asiakkaita”, ”ovat tottuneet asioimaan suomen kielellä viranomaisten kanssa” tai ”eivät voi edes kuvitella, mitä parannusta saamenkielinen palvelu toisi, kun ei niitä ole koskaan ollut”. Lisäksi ”saamenkielisen palvelun saaminen edellyttää usein myös vaikeampia järjestelyjä ja olisi hitaampaa kuin suomenkielisten”. (Pasanen 2016, 42.)

Saamebarometri 2016 -kyselyssä selvitettiin erikseen sitä, olivatko saamelaiset sosiaali- ja terveystalvelujen asiakkaina erikseen pyytäneet saamenkielistä palvelua. Tämän kysymyksen katsottiin mittaavan sitä, miten tärkeänä vastaaja pitää kielellisten oikeuksien toteutumista käytännössä. Tulosten mukaan saamenkieliset palvelut eivät olleet kaikille saamenpuhujille yhtä tärkeitä. Kaikki saamenpuhujat eivät aktiivisesti esimerkiksi vaatineet saamenkielisiä palveluja. Yleisimmät syyt siihen olivat, "ettei palveluita ole tarjolla saameksi, joten miksi suotta pyytääkään" tai "tottumus asioida suomeksi". Vastausten perusteella saamelaiset käyttivät saamen kieltä palveluissa, jos se voi tapahtua luontevasti. Toisin sanoen, jos saamenkielisiä työntekijöitä on kohtuullinen määrä palveluorganisaatiossa ja he ovat jollain tasolla tuttuja, kielenkäyttö koetaan luontevaksi. Isoissa organisaatioissa on vaikea tietää, kenen kanssa voi puhua saamea. Kun saamen kielten käyttö ja asema eivät ole vakiintuneet organisaatiossa eikä saamenkielisiä palveluja tarjota asiakkaille aktiivisesti tai huomioida osana palveluohjausta, kokee moni saamelaisasiakas joutuvansa henkilökohtaisesti kiusalliseen tilanteeseen. (Pasanen 2016, 42.)

Palvelujen saavutettavuuteen ja toteutustapoihin liittyy monia tärkeitä kulttuurisia erityispiirteitä, joilla voi olla suurikin merkitys yksittäisille saamelaisille ihmisille. Universalistisessa palvelujärjestelmässä ja toimintakulttuurissa ei aina pidetä tärkeänä tai osata kiinnittää huomiota sellaisiin seikkoihin, jotka voivat olla avainasemassa saamelaisasiakkaiden kannalta katsottuna. Taustalla voi olla eriarvoisissa asemassa olevien väestöryhmien keskinäisiin suhteisiin liittyviä asioita, jotka voivat juontaa juurensa kaukaa menneisyydestäkin. Luottamuksellisten suhteiden luominen ei aina tapahdu hetkessä, vaan voi edellyttää osapuolilta eri tavoin ilmeneviä asenne- muutoksia ja vastavuoroista kunnioitusta.

Saamelaisilla, etenkin perinteisiä elinkeinoja harjoittavilla miehillä, voi olla korkea kynnyks palvelujen piiriin hakeutumiseen. Taustalla voi olla turhautuneisuutta aiempien huonojen kokemusten vuoksi sekä epäluottamusta palvelujärjestelmän auttamiskykyyn. SámiSoster ry:n Veaján-hankkeen raportissa on monia valaisevia esimerkkejä tilanteesta. Poromiehet nostivat esille, että kertominen omista vaikeuksistaan silloin, kun ei ole mitään fyysistä kipua tai näkyvää ulkoista vauriota, on erittäin vaikeaa ja se koetaan jotenkin alentavana. Sellaiseen ei ole perinteisesti totuttu, eikä mielenterveyteen liittyvistä asioista ole helppo puhua ulkopuoliselle, varsinkin vieraalla kielellä, "miten sie kerrot sen pahan olon ko et tiä ittekään mikä sulla on". Mielenterveys sanana nähtiin negatiivisena ja leimaavana terminä, se liitetään mielen sairauteen. "Jos sinne mielenterveystoimistoon uskaltaa mennä, leimataan silloin viimeistään hulluksi." Oli myös pelkoa, että ihmisen kertomusta vähätellään, tai työntekijät eivät osaa kysyä oikeita asioita. (Magga 2019, 29.) Palvelun saavutettavuudessa koettiin olevan kehittämistarpeita samoin kuin asiakkaan ja työntekijöiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Poronhoitajien mukaan palvelun

pitäisi olla saatavilla silloin kun sitä tarvitsee. ”Sinne pitää olla niin matala kynnyks, että astun vain sinne.” Ja jos siellä istuu ihminen, joka ymmärtää mitä puhun ja vielä parempi jos itteki ymmärrän mitä se sano, niin hyvä on.” (Magga 2019, 30.)

Hankkeessa nousi esille myös poronhoitajien tarpeisiin rakennetun tukiverkoston tarve. Vertaistukiverkoston toimintaedellytyksiä pohdittaessa poronhoitajien mukaan heidän on vaikeaa puhua oman paliskuntansa ihmisille, koska he ovat työkavereita ja myös kilpailijoita keskenään. Tukiverkoston jäsenten olisi kuitenkin tunnettava hyvin poronhoidon haasteet ja haaveet sekä toimintaympäristö ja hallittava saamen kieli. Verkoston ylläpitämisessä olisi voitava myös hyödyntää mahdollisuuksien mukaan internet-pohjaisia palveluja. (Magga 2019, 31.)

Vähemmistöihin kuuluvien ikääntyneiden henkilöiden kokemaa syrjintää oli runsaasti sosiaali- ja terveyspalveluissa tätä koskevan tutkimuksen mukaan (Törmä ym. 2014). Ikääntyneet eivät yleensä ilmoittaneet kokeneensa välitöntä syrjintää tai huonoa kohtelua sosiaali- ja terveyspalveluissa. Syrjintä oli useimmiten välillistä tai rakenteellista. Ikääntyneitä vähemmistöryhmiin kuuluvia ei otettu huomioon palvelujen toteutustavoissa eikä ajateltu, että asiakkaina on myös henkilöitä, joilla on kielellisiä ja kulttuurisia erityistarpeita asioinnissa ja tiedon saannissa. Monet palvelut olivatkin kokemusten mukaan esteellisiä. Etenkin kielivähemmistöihin kuuluvien ikääntyvien kokemusten mukaan palvelujen esteellisyys liittyi usein tiedonsaantiin, tulkkipalvelujen toimimattomuuteen ja tietotekniikan käyttöön. Ikääntyneet eivät kokeneet saavansa tietoa siinä muodossa, että se olisi saavuttanut heidät ja he olisivat sen ymmärtäneet. Kulttuurin huomioimattomuus tuli esiin monilla väestöryhmillä. Esimerkiksi alkuperäiskansa saamelaiset ja romanit kokivat, ettei heidän tapojaan ja käsityksiään osattu ottaa huomioon esimerkiksi palveluasumisessa, kotipalvelussa ja terveydenhuollossa. Ylipäätään eri ryhmien ja moninaisuuden huomioiminen oli heikkoa, eikä esimerkiksi vammaisia henkilöitä tai seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ajateltu olevan asiakkaina. (Törmä ym. 2014.)

10 Johtopäätökset ja pohdinta

Tässä selvityksessä tarkasteltiin kysymystä saamelaisista sosiaali- ja terveyspalvelujen asiakkaina ilmiötasoisesti, moniaineistollisista lähtökohdista käsin. Aineistona käytettiin tutkimustietoa, kokemustietoa, viranomaisten raportteja ja alan saamelaisten avaintoimijoiden reflektoituja näkemyksiä tilanteesta. Aihetta koskeva tutkimustieto on sirpaleista ja sisältää monia katvealueita. Moniaineistollisten menetelmien käyttö oli tärkeitä mahdollisimman kattavan kokonaiskuvan saamiseksi. Eniten tutkimustietoa oli tarjolla saamelaisväestön kokemuksista saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuudesta sekä viranomaisten näkemyksistä saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta. Niiden pohjalta luotiin käsitys saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen kehityskulusta sekä niistä keskeisistä haasteista ja voimavaroista, jotka vaikuttavat nykytilanteeseen. Sen sijaan saamelaisten kokemuksia asiakaspalvelutilanteista ja palvelutyytyväisyyden tai -tyytymättömyyden taustoja tai syitä on tutkimuksellisesti selvitetty vähiten. Niitä koskeva tieto jouduttiin keräämään ja tulkitsemaan erilaisten välillisten tietolähteiden kautta.

10.1 Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen hidas kehityskaari

Tuloksista käy ilmi, että saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehityskaari on ollut pitkä, mutkainen ja hitaasti etenevä. Saamenkieliset ja kulttuurinmukaiset sosiaali- ja terveyspalvelut nostettiin suomalaisen yhteiskunnan tietoisuuteen osana saamelaisten etnistä heräämistä 1970-luvulla. Huomio kiinnittyi aluksi saamen kielen aseman turvaamiseen. Saamelaiskomitean mietinnössä vuodelta 1973 todettiin saamelaisväestön erityistarpeet sosiaali- ja terveyspalveluiden sekä sosiaaliturvan suhteen. Saamelaisvaltuuskunnan tehtäväkentän laajetessa sen yhteyteen perustettiin sosiaali- ja terveysjaosto vuonna 1980. Siitä pitäen saamelaiset asiantuntijat ja aktivistit ovat tehneet valtavan määrän verkostollista vaikuttamistyötä ministeriö-, alue- ja paikallishallinnon tasolla.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveystalvelujen edistys- askeleet ovat melko vähäisiä, ainakin, jos tilannetta vertaa saamenkielisten koulu- ja perusopetuspalveluiden saatavuuteen. Universalistisiin arvoihin rakentuneen hyvinvointivaltiojärjestelmän ajattelutapoihin ja toimintaperiaatteisiin ei ole ollut help- poa istuttaa näkemystä sosiaali- ja terveystalvelujen kielellisistä ja kulttuurisista mukauttamistarpeista tai järjestämistapojen räätälöimisestä yhdenvertaisuuden toteutumisen edellytyksenä, alkuperäiskansaoikeuksista puhumattakaan. Lukuisten selvitysten ja toimenpide-esitysten jälkeen jotkin perusasiat ovat kuitenkin eden- neet sosiaali- ja terveydenhuollon alalla.

Saamelaiset avaintoimijat painottivat pohdinnoissaan sitä, että aikaansaadut edistysaskeleet ovat kulloinkin olleet riippuvaisia yksittäisten suomalaisten, johta- vassa asemassa olevien viranhaltijoiden myötämielisyydestä. Palvelujärjestelmän hallinnollisille tasoille ei kuitenkaan ole muodostunut yhtenäistä tahtotilaa tai toimintakäytäntöä saamelaisten perustuslaillisten oikeuksien turvaamiseksi. Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveystalvelujen järjestämistä on leimannut julkisen tahon hitaus puuttua vuosikymmenestä toiseen jatkuneisiin epäkohtiin. Saamenkielisiä palveluja koskeva seurantatieto on hajanaista, usean eri toimijan eri tarkoitukseen keräämää tietoa saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveystalveluiden saatavuudesta sekä niiden tarpeista. Saamen kielilain toteutumisen seurannaksi on kerätty myös viranomaistietoa saamenkielisen henki- löstön määrästä eri palveluorganisaatioissa. Tutkimusten hälyttävät tulokset palvelu- puutteista tai kansainvälisten ihmisoikeussopimusten valvontaviranomaisten huomautukset ja toistuvat kehotukset ovat vain vähäisissä määrin onnistuneet kääntämään kehityksen suuntaa.

10.2 Saamelaisväestön näkymättömyys palvelujärjestelmässä

Yleisenä johtopäätöksenä voidaan todeta, että saamelaisväestö on ”näky- mättömyyden” sosiaali- ja terveystalveluissa. Osana kansalliseen yhtenäisyyteen tähtää- vää yhteiskuntapolitiikkaa vähemmistöasemassa olevien kansanryhmien kielelliset ja kulttuuriset erityispiirteet ovat jääneet Suomessa huomiotta. Pohjoismaiseen hyvinvointivaltiojärjestelmään rakentuva palvelujärjestelmä perustuu yhtenäis- kulttuurin ideaan. Sen tavoitteena ovat ”yhtäläiset palvelut jokaiselle, riippumatta henkilön taustasta tai tulotasosta”. Kapeaan tasa-arvon käsitykseen perustuva palvelujärjestelmä ei tunnista riittävästi eri väestöryhmiin kuuluvien ihmis- ten palvelutarpeiden eroja eikä heidän lakisäätöisen asemansa ja oikeuksiensa velvoittavuutta.

Saamen kielilain toteutumista selvittelleiden tutkimusten mukaan saamen kielilain tuntemus oli pitkään puutteellista sekä saamelaisväestön että julkisten viranomaisten keskuudessa (Näkkäljärvi 2007). Vuosikymmenten kuluessa tilanne on vain vähän parantunut. Organisaatioiden johtavat viranhaltijat vastasivat useimmiten olevansa tietoisia saamelaisten kielellisistä oikeuksista (Niska 2017; Pasanen 2016; Arola 2021). Työntekijöiden mukaan johtava viranhaltijataso piti kuitenkin puutteellisesti huolta siitä, että myös työyhteisö on niistä tietoinen (Heikkilä 2022b).

Toisena suurena huolenaiheena tutkimustulokset ovat toistuvasti nostaneet esiin viranomaisten asenteet saamen kielen käyttöä kohtaan palveluissa (Lukkarinen 2001; Näkkäljärvi 2007; Niska 2017; Pasanen 2016; Arola 2021). Vaikka saamen kielilaki edellyttää viranomaisilta oma-aloitteisuutta sekä saamenkielisten palvelujen tarjonnassa että niistä tiedottamisessa, jää saamenkielisen palvelun saaminen usein asiakkaan omalle vastuulle.

Alemman hallintotason säädösten ja organisaatiotasolla sovittujen toimintakäytäntöjen sekä ohjeistuksen puuttuessa on suhtautuminen saamenkielisiin ja kulttuurin mukaisiin palveluihin jäänyt yksittäisten työntekijöiden vastuulle. Sekä saamenkielisten palvelujen tarjonta että mahdolliset kulttuuriset mukautukset toteutuvat lähinnä epävirallisoin keinoin, yksittäisten saamelaisten tai saamen kielen taitoisten työntekijöiden toimesta. Muilta osin suhtautuminen työorganisaatioissa voi olla välinpitämätöntä tai vastahakoista. Kysyttäessä saamenkielisten palveluiden tarvetta ja toteutusta voivat pitkäänkin saamelaisten kotiseutualueella asuneet suomalaistaustaiset viranhaltijat helposti kuitata, että ”ei ole kysytty”, ”ei ole tarvittu”, ”ei ole saamelaisia asiakkaita” tai ”kaikki tulevat toimeen suomen kielellä”.

Saamelaisasiakkaat tai heidän omaisensa puolestaan voivat kokea omakielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen pyytämisen monesta syystä vaivaannuttavaksi. He eivät esimerkiksi ”halua tuntea joka kerta itseään radikaaliksi sen takia, että nostavat kielikysymyksen esiin” tai kokevat ”asioinnin saamen kieltä puutteellisesti puhuvien tai saamelaiskulttuuria huonosti tuntevien sosiaali- ja terveysalan viranomaisten kanssa vaivaannuttavaksi”. Monet kokevat myös tulkin välityksellä asioinnin hankalaksi varsinkin arkaluonteisissa asioissa.

10.3 Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen nykyiset vahvuudet ja haasteet

Tutkimusten tulokset antavat yhdensuuntaisen kuvan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen heikosta saatavuudesta eri puolella Suomea. Saamelaiset eivät ole yhdenvertaisessa asemassa suomalaisväestöön nähden. Yhteenvedona eri raporteissa todetaan kerrasta toiseen, että saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat heikosti. Se vähä, mitä saamenkielisiä palveluja on tarjolla, on pohjoissaamenkielistä ja pääasiassa Utsjoen kunnan alueella. Monelta, kriittiseltäkin palvelualalta saamenkieliset palvelut ovat pitkään puuttuneet kokonaan. (Pasanen 2016; Arola 2021.)

Joitakin kokonaisuuden kannalta pieniä, mutta yksittäisten saamelaisten ihmisten kannalta ehkä merkittäviä parannuksia on vuosikymmeniä kestäneen kehittämis- ja vaikuttamistyön tuloksena onnistuttu saamaan aikaan. Saamelaiset avaintoimijat olivat yksimielisiä siitä, että saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveystalvelujen tilanne on kohentunut parhaiten – ja ehkä ainoastaan – ikäihmisten kotiin annettavien palvelujen osalta. Ne on tuotettu erillisen, kohdenne- tun resurssin avulla, ja palvelun sisältö sekä toteutustavat on sovittu yhteistyössä Saamelaiskäräjien kanssa. Lisäksi kolmannen sektorin järjestämänä saamelaisille ikäihmisille on tarjolla sosiaalista vuorovaikutusta ja kulttuurista yhteenkuuluvuutta lisäävää toimintaa.

Saamenkieliset ja kulttuurinmukaiset psykososiaaliset palvelut on toinen palvelukokonaisuus, joka on viime vuosina ottanut suuren harppauksen eteenpäin. Saamenkielisten psykososiaalisten palvelujen huono tilanne oli pitkään tiedossa. Ilman saamelaisten totuus- ja sovintokomission käynnistämistä perustelut psykososiaalisten palvelujen kehittämistarpeille ja resursoinnille eivät olisi kuitenkaan nousseet yhteiskunnassa näkyviin. Tässäkin kohtaa yksittäisten, johtavassa asemassa olevien viranhaltijoiden tai poliittisten päättäjien asenne ja toiminta olivat ratkaisevia.

Huomionarvoinen seikka on, että saamelaiset ovat myös keskenään epätasaarvoisessa asemassa sosiaali- ja terveystalvelujen saatavuuden suhteen. Kieli-ryhmittäin tarkasteltuna koltan- ja inarinsaamenkielisten tilanne on huonoin. Pohjoissaamenkielisten tilanne parhain, mutta sekään ei ole kovin hyvä eikä verrattavissa suomenkielisen väestön asemaan. Sen ohella palvelujen alueellisessa saatavuudessa on suuria eroja. Ikäihmisten kotiin annettavien, saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen tilanne sekä osallisuuden tuki ovat ehkä parhaiten kehittyneet, mutta vain saamelaisten kotiseutualueella. Saamelaisten vammaisten henkilöiden omakielinen ja kulttuurin mukainen palvelutilanne on heikko

koko Suomessa. Saamelaislasten, nuorten ja -lapsiperheiden suhteen on monia, akuutteja palvelutarpeita, jotka kasvavat koko ajan eri puolilla Suomea. Suurimmat palvelutarpeet ovat tällä hetkellä saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, missä suuri enemmistö saamelaisista nuorista aikuisista ja lapsista asuu. Tilanne heijastaa saamelaisen väestörakenteen epätasaista kehitystä Suomessa.

Vaikka saamelaisten perustuslaillinen oikeus kielensä ja kulttuurinsa ylläpitämiseen koskee koko Suomea, asettaa alempi lainsäädäntö eri puolilla Suomessa asuvat saamelaiset eriarvoisiin asemiin. Se juontaa juurensa saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveystalvueluiden lakisäätöisestä perustasta. Saamen kielilaki koskee vain saamelaisten kotiseutualuetta ja Lapin hyvinvointialueen saamelais-ten kotiseutualueen asukkaiden käyttöön osoittamia palveluja. Sen lisäksi saamen kielilaki koskee määriteltyjen valtion viranomaisten palveluja, kuten Kelaa, Melaa, maistraattia, oikeuslaitosta ja poliisia. Vastaavasti saamenkielisten perustalvueluiden erillinen tuki ja valtionosuuden rahoituksen käyttöperusteet koskevat vain saamelais-ten kotiseutualuetta jättäen suuren osan saamelaisväestöstä sen ulkopuolelle.

Kaiken kaikkiaan universalistisen palvelujärjestelmän näyttää olevan vaikea huomioida monimuotoisia, kansa- tai väestöryhmäkohtaisia palvelutarpeita, jotka poikkeavat kapeasta, yhtäläisten palvelujen tasa-arvon käsityksestä. Saamelais-ten kotiseutualueen kunnissa oli pitkään vallalla käsitys, jonka mukaan saamenkieliset palvelut olisivat erityispalveluja, joiden toteutus voisi asettaa kuntalaiset eriarvoiseen asemaan. Utsjoen tilanne poikkeaa muista saamelais-ten kotiseutualueen kunnista, sillä saamelaiset ovat siellä enemmistönä. Utsjoen saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen saatavuus onkin saamelais-ten kotiseutualueen kunnista parhain.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehittäminen on avaintoimijoiden mukaan ollut koko 2000-luvun ajan hankelähtöistä ja hyvin hajanaista. Ongelmaksi nähtiin se, että sote-palvelujen kehittämistyö on vain harvoin määrit-tynyt saamelaisyhteiskunnan näkökulmasta ja tarpeista käsin sekä niiden ehdoilla. Etenkin sote-uudistuksen yhteydessä oli käynnissä niin monia samanaikaisia, eri palvelualoja tai menetelmiä koskevia kehittämishankkeita, ettei saamenkielisen ja kulttuurisen kehittäjäosaamisen resurssia riittänyt kaikkiin tarpeellisiin tehtäviin. Joitakin onnistuneita kulttuurin mukaisia toimintatapoja ja käytäntöjä pienissä kehittämishankkeissa tai osahankkeissa on onnistuttu luomaan. Niiden juurrut-taminen osaksi palvelujärjestelmän pysyvää käytäntöä on kuitenkin ollut melko vaatimatonta.

Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen kehittämistyö on ollut luonteeltaan verkostomaista, ja edistämistyötä on tehty dialogisessa yhteistyössä pienen toimijajoukon kesken (saamelaiset sote-alan johtavat viranhaltijat ja työntekijät, Saamelaiskäräjät, Posken saamelaisyksikkö ja SámiSoster ry), jolla oli läheiset suhteet saamelaisyhteiskuntaan ja ymmärrystä sen tarpeista ja tilanteesta. Tulevaisuuden haasteena avaintoimijat kokivatkin sen, miten muuttuneessa palvelujen järjestämiskäytännössä voidaan säilyttää tämä alkuperäiskansalähtöisen kehittämisen voimavara.

10.4 Normatiivisen perustan heikkoudet

Yhtenä suurimmista haasteista tämänhetkisessä tilanteessa on se, että sosiaali- ja terveyspalvelujen säädösperustaan on jäänyt muutamia keskeisiä puutteita saamenkielisen ja kulttuurinmukaisen palvelutuotannon kannalta katsottuna. Saamelaiskäräjien, SámiSoster ry:n ja muiden saamelaisten vaikuttajien pitkäaikaisesta ja sitkeästä vaikuttamistyöstä huolimatta palvelujen järjestämislakiin ei vielä onnistuttu sisällyttämään saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen eksplisiittistä järjestämisvastuuta. Saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksia käsitellään Suomen sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä edelleen vain kielellisinä oikeuksina rinnastaen ne jopa kielivähemmistöjen asemaan, tilanteeseen ja ohjeistukseen.

Lapin hyvinvointialueen määritellyt oikeudet ja tehtävät koskevat *saamenkielistä* väestöä. Se, että saamelaisten perustuslaillisia alkuperäiskansaoikeuksia käsitellään vain kielellisinä oikeuksina, näkyy monina epäjohtonmukaisuuksina ja ristiriitoina hyvinvointialuetta sitovissa normiohjeistuksessa. Järjestämislain mukaan saamelaisilla on saamen kielilain mukaan *oikeus käyttää kieltään palveluissa*, mutta lakisääteistä velvollisuutta niiden järjestämiseen ei ole. Järjestämislain §29 mukaan hyvinvointialueen on myös seurattava alueensa koko väestön hyvinvointia ja terveyttä sekä sosiaali- ja terveydenhuollon tarvetta mukaan lukien vähemmistöt. Säännöskohtaisissa perusteluissa todetaan, että *vähemmistöillä tarkoitetaan kielivähemmistöjä*⁸⁸. Sen lisäksi, että saamenkielisen väestön tietokanta väestötietojärjestelmässä on puutteellinen, kaventaa rajaus implisiittisesti koko saamelaisväestön oikeuksia omakielisiin ja kulttuurin mukaisiin palveluihin samalla, kun se leikkaa palvelunjärjestäjän saaman valtiosuuden perustetta.

88 Kursivointi kirjoittajan

Järjestämislaki siirtää vastuun saamenkielisten palvelujen järjestämisestä Lapin hyvinvointialueen itsehallinnon piiriin. Laphan käyttöön tulevat saamelaisten kotiseutualueen kuntien aiemmat saamat resurssit. Valtio ei kuitenkaan ota erityisvastuuta saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksien toteuttamisesta eikä ohjaa vastuullista palvelujen järjestäjää edes ohjelmatasolla. Esimerkiksi Norjassa on jo pitkään pyritty kohdennettujen strategiaohjelmien kautta parantamaan saamelaisväestön sosiaali- ja terveystalutilannetta.

Lainsäädäntöpohjan epäkohdonmukaisuudet ja ristiriitaisuudet aiheuttavat saamelaisnäkökulmasta tiettyjä paradokseja hyvinvointialueen toiminnallisiin lähtökohtiin. Esimerkiksi se, miten rakentuvan organisaation toimintamallissa asemoidaan suhde saamelaisten perustuslailliseen kieli- ja kulttuuri-itsehallintoon, on epäselvä, kun järjestämislain yhteydessä on jäänyt määrittämättä hyvinvointialueen suhde saamelaiskäräjiin ja saamelaisten kieli- ja kulttuuri-itsehallintoon. Saamelaiskäräjien asema ja vaikutusmahdollisuudet osana päätöksentekoprosesseja, samoin kuin Saamelaiskäräjien suhde saamen kielen lautakunnan tehtäviin ja asemaan, on jätetty Lapin hyvinvointialueen käytännössä määriteltäväksi. Saamen kielen lautakunnan asema on lähinnä neuvoa-antava, ja sillä on vain lausunnonanto-oikeus, ei aloiteoikeutta tai itsenäistä päätösvaltaa hyvinvointialueen päätöksentekojärjestelmässä. Näiden repaleisten lainsäädännöllisten reunaehtojen puitteissa Lapin hyvinvointialueen tehtävänä on koettaa turvata saamelaisten mahdollisuudet vaikuttaa saamelaisyhteiskunnan kannalta merkittäviin asioihin niin kuin saamelaiskäräjälaissa kielellinen ja kulttuurinen itsehallinto on määritelty.

Vaikka asiaa lähestyttäisiin pelkästään kielellisten oikeuksien näkökulmasta, on lainsäädännössä suuri ero koskien ruotsin- ja saamenkielisen väestön asemaa. Saamelaisväestön asema ei ole yhdenvertainen ruotsinkielisen väestön kanssa. Ruotsin kieli on kansalliskieli, ja hyvinvointialueen palvelujen järjestämisvastuu ja veloitteet määrittyvät kielellisen väestön koon mukaan joko ruotsinkielisinä tai kaksikielisinä. Järjestämislain § 39 edellyttää lisäksi, että ”kaksikielisten hyvinvointialueiden on tehtävä yhteistyösopimus ruotsinkielisten kielellisten oikeuksien toteutumisen turvaamiseksi sosiaali- ja terveydenhuollossa”. Vastaavaa ei ole saamen kielen osalta, koska mitään hyvinvointialuetta ei äidinkielen väestön määrän mukaan lueta saamenkieliseksi, vaikka se, kuten Lapin hyvinvointialue sisältääkin yksittäisiä saamelaisenemmistöisiä kuntia, jopa äidinkielen perusteella määriteltyinä.

Normiohjauksen ohella on vain vähän budjetillisiä keinoja tai sovittuja kriteereitä, joiden avulla saamelaisten palvelutilanteen kehittymiseen voidaan vaikuttaa. Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen rahoitus koostuu hyvinvointialueelle siirtyvästä STM:n erillismäärärahasta, saamenkielisen väestön perusteella

määräytyvästä valtion tuen lisäosasta ja saamen kielilain perusteella määräytyvästä OM:sta haettavasta korvauksesta saamen kielen aiheuttamiin hallinnollisiin ja muihin kuluihin. OM:n korvaukset maksetaan toteutuneita kuluja vastaan kulloinkin erikseen määräytyvin prosenttiosuuksin. STM:n määräraha on kohdennettua ja sen hallinnointi ja käytön raportointi tapahtuu yhteistyössä Saamelaiskäräjien kanssa. Summa on kuitenkin jo aikaa sitten todettu riittämättömäksi Saamelaiskäräjien ja saamelaisten kotiseutualueen kuntien näkökulmasta. Valtiontuen lisäosa saamenkielisen väestön perusteella on Lapin hyvinvointialueella 3,05 milj. €. Se on kuitenkin yleiskatteellista, ja käyttö on alisteinen aluevaltuuston itsehallinnon mukaiselle päätöksenteolle.

Lapha on pyrkinyt omalta osaltaan vastaamaan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palveluiden järjestämisen vaatimuksiin palkkaamalla organisaatioon vuoden 2023 alusta kaksi saamenkielistä työntekijää, joiden vastuualueena on saamenkieliset ja kulttuurinmukaiset palvelut (palvelupäällikkö ikäihmisten palvelut) ja kehittämis- ja strategiatoiminnot (kehittämispäällikkö). Yksikön vahvuutta on täydennetty syksyllä 2023 vakinaistamalla lisäksi kahden hanketyöntekijän toimet tiedontuotannon ja palvelujen kehittämisessä. Saamen kielen lautakunta aloitti toimintansa vasta syksyllä 2023, koska sen esitettyyn kokoonpanoon kohdistui valituksia.

Saamen kielen lautakunnan tehtävänä on seurata saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen tarvetta, saatavuutta ja käyttöä. Seurannan perustaksi se tarvitsee ajantasaista tietoa saamelaisväestön (tässä tapauksessa saamenkielisen väestön) palvelujen saatavuudesta ja tarpeista. Tiedon tuotantoon liittyy tärkeä tietosuojakysymys, jota ei ole ratkaistu valtakunnallisella tasolla. Alkuperäiskansaoikeuksien mukaan saamelaisilla tulisi olla oikeudet vaikuttaa kansaansa koskevaan tiedontuotantoon ja käyttöön. Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehittämisyksikön yhtenä monista haasteista on luoda mahdollisuudet ja edellytykset saamelaisväestön palveluja koskevalle tiedontuotannolle siten, että se on alkuperäiskansanäkökulmasta tietoturvallista ja mahdollistaa saamelaisten itsemääräämisoikeuden toteutumisen.

10.5 Tavoitteena osaava organisaatio

Kun sote-järjestämislaki astui voimaan vuoden 2023 alussa, toi se mukanaan suuren organisaatiomuutoksen myös saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämiseen. Järjestämisvastuu siirtyi saamelaisten kotiseutualueen kunnilta Lapin hyvinvointialueelle. Laphan hoidettavaksi siirtyi se tilanne, jossa saamenkieliset ja kulttuurin mukaiset sosiaali- ja terveyspalvelut olivat

kuntaperustaisen palveluiden järjestämisvastuun jäljiltä. Perintönä siirtyivät myös universalistiseen ajattelutapaan perustuvan palvelujärjestelmän itseymmärrys, toimintatavat ja arvomaailma.

Avaintoimijoiden näkemysten mukaan saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten sosiaali- ja terveystalvulujen osalta tämä rakenteellinen muutos tuo mukanaan sekä uusia mahdollisuuksia että haasteita. Toimintakentän muutos kohti isompaa yhteistä palvelujen järjestäjätason toimijaa tuo uutta potentiaalia hyödyntää suppeaa, saamen kielen taitoista ja kulttuurisesti osaavaa henkilöstöresurssia joustavammin, monimuotoisemmin ja tehokkaammin. Verrattuna aiempiin kuntakohtaisiin palvelualueisiin, joissa palvelujen tuottaminen kuntarajojen yli oli vaikeampaa ja harvinaisempaa, voi muuttunut tilanne mahdollistaa yksittäisten saamen kielen taitoisten työntekijöiden työpanosten paremman koordinoinnin ja työnjaollisen organisoinnin. Missä määrin se tulee näkymään saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen saatavuuden alueellisena laajenemisena hyvinvointialueetasolla, jää nähtäväksi. Saamen kielilaki ei tällä hetkellä velvoita siihen, mutta sen päivitystarpeet on nostettu sote-uudistuksen valmistelun yhteydessä monesti esiin. Saamen kielilaki ei tälläkään hetkellä estä sitä, että viranomainen tuottaa minimitasoista parempaa palvelua. Laphalla on myös valtakunnallinen kehittämisvastuu saamenkielististä ja kulttuurin mukaisista palveluista, tosin ei juurikaan siihen kohdennettua lisäresurssia.

Tämän hetken tärkeimmät kehittämistarpeet liittyvätkin, avaintoimijoiden mukaan, palveluorganisaation rakenteelliseen kehittämiseen sekä aiemmin kehitettyjen kulttuuristen palveluntuotantotapojen ja työmenetelmien jalkauttamiseen. Saamenkielisiä ja kulttuurisia palveluja pitäisi jatkossa pyrkiä kehittämään palvelukokonaisuuksina ja eheinä palvelupolustoina niin, että palvelut voidaan tuottaa monikanavaisia menetelmiä hyödyntäen ja joustavasti räätälöiden. Saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen kokonaisuudella tulisi olla sekä itsestä toimivaltaa että toimivat yhteydet suhteessa koko palveluorganisaation toimintakäytäntöihin ja palveluohjaukseen. Tavoitteena olisikin osaava organisaatio, joka pystyy joustavasti ja asiantuntevasti vastaamaan saamelaisasiakkaan palvelutarpeisiin tunnistuen hänen kielelliset ja kulttuuriset tarpeensa. Sen lisäksi tarvitaan rakenteellista kehittämistä, jotta päätöksenteon ja kehittämisen tueksi tarvittava, alkuperäiskansaoikeuksien mukainen yhteisöosallisuus ja verkostollinen yhteistyö neuvotellen Saamelaiskäräjien kanssa toteutuisi.

Palveluohjauksen ja sujuvan työnjaon lisäksi saamenkielisten palveluiden saavutettavuuden parantamisen edellytyksenä on riittävä tiedotus palveluista. Sekä asiakkaiden että työyhteisön on tärkeä tietää, ketkä ovat saamen puhujia ja miten saamenkielisille työntekijöille ohjaututaan. Saamen kieliympäristöjen syntyminen

sote-palveluja tarjoaviin toimipisteisiin on myös yksi tärkeä tavoite. Sellaisten luominen edellyttää työyhteisöltä tietoisia ja systemaattisia toimia ja organisatorisia rakennemuutoksia, jotka liittyvät työyhteisön työnjakoon, toimintatapoihin ja asennemuutoksiin (Heikkilä 2022b).

Käytettävissä olevan saamenkielisen ammatillisen osaamisen resurssin turvaaminen on yksi tämän hetken suurimmista haasteista. Saamen kielten aikuisopiskelu ei ole toistaiseksi tuottanut riittävästi kielitaitoista työvoimaa, eikä saamen kieliympäristöjen syntyminen edellytyksiä ole riittävästi turvattu organisatorisin toimin. Työpaikoilta puuttuvat selkeät käytännöt ja ohjeistus, joiden mukaan toimia saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen suhteen ja jotka ovat koko työyhteisön tiedossa. Työarjen käytännön ratkaisut ovat tähän asti liian usein jääneet yksittäisten työntekijöiden harteille ja olleet riippuvaisia heidän asenteistaan, tiedoistaan ja taidoistaan sekä työorientaatiostaan. Koska organisaation ylätasolla sovittuja periaatteita ja toimintatapoja on vähän, ovat asenteelliset kysymykset pysyneet saamelaiden sosiaali- ja terveyspalveluiden saamisen ja tarjoamisen suurimpina esteinä. Pieni joukko saamelaisia asiakastyössään kohtaavia sote-työntekijöitä näkee kyllä kielellisen ja kulttuurisen osaamisen tärkeyden työssään. He voivat valtanormiston puitteissa työskentelytapojaan mukauttamalla jossain määrin tapauskohtaisesti huomioida saamelaisasiakkaiden kulloisetkin tarpeet. Esimerkiksi arvioidessaan hoidon tarvetta tai hoito-ohjeita he miettivät asioita perinteisen elinkeinon harjoittamisen kannalta. Nämä työntekijät pitävät asiakkaiden kielen ja kulttuurin huomiointia tärkeänä sekä asiakas- ja hoitotyön onnistumisen kannalta että myös oman työnsä mielekkyyden kannalta. Niin kauan kuin se ei ole osa yleisesti hyväksyttyä sosiaali- ja terveysalan paradigmaa eikä sillä ole tukenaan työpaikalla tehtyjä sopimuksia, voi se aiheuttaa työyhteisössä epäsovua ja närää. Saamelaiset työntekijät kaipaavat myös työnsä tueksi nykyistä enemmän vertaistukea ja kehittämisverkostojen toimintaa. (Heikkilä 2022b.)

Räätälöityjen koulutuspakettien avulla voidaan parantaa yksittäisten työntekijöiden ammatillista kielitaitoa. Se ei kuitenkaan välttämättä välittömästi kohenna kokonaistilannetta, sillä saamenkielinen työntekijäkunta on verrattain iäkästä. Suuret ikäluokat eläköityvät lähivuosina, minkä vuoksi saamenkielisen työntekijäresurssin kokonaismäärä tulee pienenemään, ellei sitä saada korvattua tehokkaasti. Haasteena onkin saada nuoria, ammatti- ja kielitaitoisia työntekijöitä koulutettua ja pysymään alalla. Saamelaiset saamenkieliset nuoret aikuiset ovat hakeutuneet sosiaali- ja terveydenhuollon alalle vähäisemmissä määrin kuin monille muille aloille. Sosiaali- ja terveysalan ammatillinen koulutus ei ole sisältänyt saamen kielen ja kulttuurisen ymmärryksen tai työmenetelmien opetusta. Nykyisten sosiaali- ja terveysalan opetussuunnitelmien puitteissa saamenkielistä ja kulttuurista ammatillista osaamista ei ole päässyt syntymään ja karttumaan. Kysymys kielellisestä ja

kulttuurisesta osaamisesta koskee ammatillisesti hyvin monimuotoista joukkoa, joiden opetussuunnitelmiin nämä sisällöt pitäisi integroida. Koulutukselliset tarpeet ovat monitasoisia ja sisällöltään jossain määrin eriytyneitä riippuen opiskelijan lähtökohdista; onko hän äidinkieleltään saamenkielinen ja missä määrin on kasvanut saamelaisessa kulttuuriympäristössä ja omaksunut kulttuurisia tapoja ja ymmärrystä.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen aseman vahvistuminen osana hyvinvointialueen uutta, muotoaan hakevaa organisaatorakennetta voi nostaa näkyviin jäänteitä vanhoista kielteisistä tai välinpitämättömistä asenteista näitä palveluja kohtaan. Kuten edellä kuvattujen selvitysten tuloksissa todettiin, ovat asenteelliset ongelmat olleet yksi keskeisimmistä tekijöistä, jotka ovat hidastaneet tai estäneet saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kehittymistä. Avaintoimijoiden mukaan asenneilmapiirin muutosta on tärkeä vaalia ja edistää tietoisesti erilaisin toimin niin, että se etenee läpileikkaavasti koko organisaation rakenteissa ja toimintakulttuurissa.

10.6 Saamenkielisten palvelujen luonteva käyttö

Saamenkielisten palvelujen tarve ja käyttö liittyvät läheisesti saamen kielten yleiseen asemaan eri puolilla saamelaisten kotiseutualuetta ja Suomea. Käynnissä on monia eri suuntiin vaikuttavia kehitysprosesseja, jotka muuttavat saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen asemaa ja käyttöä. Saamen kielen ja kulttuurin assimilaation ja revitalisaation vaikutukset ilmenevät eri tavoin eri ikä- ja kieliryhmissä ja eri puolella saamelaisten kotiseutualuetta sekä muualla Suomessa asuvien saamelaisten elämässä. Viime vuosikymmenten aikana nopeasti edennyt saamen kielten revitalisaatio onkin tuonut muutoksia saamen kielten yhteiskunnalliseen asemaan heijastuen esimerkiksi saamen kielten oppimisympäristöjen laajenemisena ja saamen kielten käyttöaktiivisuuden vahvistumisena. Niiden loogisena jatkumona saamen kielten käyttöyhteydet monipuolistuvat ja laajenevat. Saamenkielisten palvelujen tilanteen ja saamen kielitilanteen voidaankin ajatella elävän ja muovautuvan tässä ajassa voimakkaasti ja synnyttävän uudenlaisia saamenkielisten palvelutarpeiden ja -käyttäjien keskittymiä. Suurimmat saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen kasvutarpeet ovat ympäri Suomea, jonne saamelaisväestö on keskittynyt.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen tavoitteena on niiden luonteva käyttö. Se tarkoittaa, että saamelainen asiakas saa luontevasti palvelut haluamallaan kielellä, eikä niihin tarvitse erikseen vedota. Siitä ja palvelujen yhdenvertaisesta toteutumisesta eri väestöosien kesken ollaan

vielä aika kaukana. Saamen kielten luontevan käytön edellytyksinä ovat palveluorganisaation suunnitelmalliset ja tietoiset toimet kielitaitoisen ja kulttuurisesti osaavan henkilöstön turvaamiseksi sekä moniarvoisten, syrjimättömien työtapojen ja toimintakulttuurin luomiseksi (Dominelli 2008).

Palvelujen luontevan käytön edellytyksenä on asiakkaiden luottamus saamenkielisten ja kulttuurin mukaisten palvelujen toimivuuteen, jatkuvuuteen ja laatuun. Se syntyy ja vahvistuu vähitellen myönteisten kokemusten kautta. Kielenkäytön tottumukset ja tavat muuttuvat hitaasti, sillä ne perustuvat jaettuihin tai yksilöiden kokemiin pitkän ajan kielteisiin kokemuksiin suomalaisten viranomaisten ja saamelaisten suhteista ja saamen kielten vähäisestä arvostuksesta. Muutos edellyttää tietoisia positiivisia toimia palvelujen järjestäjien taholta. Se edellyttää palvelujärjestelmää, joka tunnistaa erilaiset kielelliset ja kulttuuriset palvelutarpeet paremmin ja pyrkii vastaamaan niihin ei vain yhtäläisesti, vaan myös yhdenvertaisesti.

11 Lähteet

Abernethy, Päivi & Saijets, Joni & Jokinen, Mikko & Knuuttila, Marja & Hiedanpää, Juha 2022: Tenojoen lohenkalastuskiellon yhteiskunnalliset vaikutukset ja niiden seuranta. Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus 103. Helsinki: Luonnonvarakeskus.

Aikio-Puoskari, Ulla 2016: Gullos sámegiella! Saamen kielten elvyttämisen parhaita käytäntöjä ja kansallisen politiikan linjauksia Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa. Saamelaiskäräjät: Saamen kielen toimisto.

Alatalo, Anne & Heikkilä, Lydia & Jokiniemi Sointu (toim.) 2011: Enontekiön hyvinvointikertomus 2010. Enontekiö: Enontekiön kunta.

Arola, Laura 2021: Saamebarometri 2020 – selvitys saamenkielisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta. Oikeusministeriön julkaisu, Selvityksiä ja ohjeita 1. Helsinki: Oikeusministeriö.

Asp, Erkki & Rantanen, Kari 1973: Suomen saamelaiset vuonna 1970. Turun yliopiston sosiologian laitos, Monisteita 66. Turku: Turun yliopisto.

Bals, Margrethe & Turi, Anne Lene & Skre, Ingyn & Kvernmo, Siv 2010: Internalization symptoms, perceived discrimination, and ethnic identity in indigenous Sami and non-Sami youth in Arctic Norway. *Ethn Health*. 15:2,165–79.

Brascoupé, Simon & Waters, Catherine 2009: Cultural Safety: Exploring the Applicability of the Concept of Cultural Safety to Aboriginal Health and Community Wellness. *International Journal of Indigenous Health*, 5:2, 6–41.

Creswell, John W. 2009: A research design. Qualitative, Quantitative and Mixed methods approaches. USA: Sage.

Daerga, Laila & Sjölander, Per & Jacobsson, Lars & Edin-Liljegren, Anette 2012: The confidence in health care and social services in northern Sweden – a comparison between reindeer-herding Sami and the non-Sami majority population *The Scandinavian Journal of Public Health*, 40:6, 516-522

Dagsvold, Inger 2019: Cultural adaption of mental health services to the Sami. A qualitative study on the incorporation of Sami language and culture into mental health services. Department of Health and Care Sciences, Faculty of Health Sciences, UiT The Arctic University of Norway, Tromsø.

Dagsvold, Inger & Møllersen, Snefrid & Blix, Bodil Hansen 2020: Clinicians' assumptions about Sami culture and experience providing mental health services to Indigenous patients in Norway. *Transcultural Psychiatry. Psychology & Counselling* 57: 2.

Dankertsen, Astri 2014: Samisk artikulasjon: Melankoli, tap og forsoning i en (nord) norsk hverdag. PhD i sosiologi. Fakultet for samfunnsvitenskap, Universitetet i Nordland.

Dominelli, Lena 2008: *Anti-racist social work*. Palgrave Macmillan.

Eidheim, Harald & Stordahl, Vigdis (toim.) 2007: Kulttuuritietoisia kohtaamisessa sosiaali- ja terapiatyössä saamelaisalueella. Rovaniemi: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. [Kulturmöte og terapi i Sápmi. Davvi Girji 1998]

Eriksen, Heidi 2023: Taakkasiirtymä. <https://nuor.fi/fi/kasvu-ja-kehitys/taakkasiirtyma/> Luettu 5.9.2023.

Evengård, Birgitta & McMichael, Anthony 2011: Vulnerable populations in the Arctic. *Glob Health Action* 4:3-5.

Faurie, Maija 2011: Saamelainen Kelan asiakkaana. Saamelaisten oikeudet ja asema alkuperäiskansana Kelan toimeenpanemassa sosiaaliturvassa. *Sosiaali- ja terveysturvan selosteita* 75. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Furberg, Maria & Evengård, Birgitta & Nilsson, M. 2011: Facing the limit of resilience: perceptions of climate change among reindeer herding Sami in Sweden. *Global Health Action* 4, 1–11.

Gaski, Margrete & Melhus, Marita & Deraas, Trygve & Førde, O.H. 2011: Use of health care in the main area of Sami habitation in Norway – catching up with national expenditure rates. *University of Tromsø, Norway. Rural and Remote Health* 11: 1655.

Gray, Mel & Coates, John & Yellow Bird, Michael (toim.) 2010: *Indigenous social work around the world: towards culturally relevant education and practice*. Farnham: Ashgate.

Gray, Mel & Coates, John & Yellow Bird, Michael & Hetherington, Tiani (toim.) 2013: Decolonizing social work. Farnham: Ashgate.

Guttorm, Juha 1984: Utsjoen saamelaiset sosiaaliturvan käyttäjinä. Pro gradu, hallintotiede, Tampereen yliopisto.

Guttorm, Juha 2018: Saamelaisten itsehallinto Suomessa – dynaaminen vai staattinen? Tutkimus perustuslaissa turvatus itsehallinnon kehittymisestä vuosina 1996-2015. Acta Universitatis Lapponiensis 365. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.

Guttorm, Sari 2020: Vahva etninen identiteetti ja paikka saamelaisnuorten kertomuksissa – teemahaastattelututkimus saamelaisnuorten tulevaisuuden odotuksista. Pro gradu, sosiologia. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Hansen, Ketil Lenert 2011: Ethnic discrimination and bullying in relation to self-reported physical and mental health in Sami settlement areas in Norway: the Saminor study. Tromsø: UiT – Norges Arktiske Universitet.

Hansen, Ketil Lenert 2015: Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population. Int J Circumpolar Health. 74:25125.

Hansen, Ketil Lenert & Sørli, Tore 2012: Ethnic discrimination and psychological distress: a study of Sami and non-Sami populations in Norway. Transcult Psychiatry. 49(1):26–50.

Hansen, Ketil Lenert & Melhus, Marita & Høgmo, Asle & Lund, Eiliv 2008: Ethnic discrimination and bullying in the Sami and non-Sami populations in Norway: the SAMINOR study. Int J Circumpolar Health 67:1. 97–113.

Hansen, Ketil Lenert & Melhus, Marita & Lund, Eiliv 2010: Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status: a study of Sámi and non-Sámi Norwegian populations, Int J Circumpolar Health 69:2, 111–128.

Hassler, Sven & Sjölander, Per & Johansson, Robert & Gronberg, Henrik & Damber, Lena 2004: Fatal accidents and suicide among reindeer-herding Sami in Sweden. Int J Circumpolar Health. 2004;63 Suppl 2:384-8.

Hassler, Sven & Johansson, Robert & Sjölander, Per & Gronberg, Henrik & Damber, Lena 2005: Causes of death in the Sami population of Sweden, 1961-2000. Int J Epidemiol. 34(3):623-9.

Heikkilä, Lydia (toim.) 2014: Meahcceterapiija – Mettäterapia: kulttuurilähtöistä päihdetyötä luonnossa. Inari: SámiSoster ry.

Heikkilä, Lydia 2015: Meahcceterapiija – Mettäterapia: sosiaalisesti kuntouttavaa pienryhmätoimintaa saamelaisista lähtökohdista. Teoksessa Väyrynen, Sanna & Kostamo-Pääkkö, Kaisa & Ojaniemi, Pekka (toim.): Sosiaalityön yhteisöllisyyttä etsimässä. Rovaniemi: Lapin yliopisto ja Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. Rovaniemi: United Press Global. 263–280.

Heikkilä, Lydia 2016: Welfare services in enhancing good life for the Sámi: A reflection on conducting ethically responsible research and developing an improved sense of culture. *International Social Work* 59: 5, 653-665.

Heikkilä, Lydia 2019: Saamenkieliset ja kulttuurilähtöiset palvelut. Teoksessa Palo, Miia & Kangas, Mirja & Moisanen, Teija & Myllykangas, Antero & Rahikkala Heljä & Lohtander, Johanna & Rissanen, Maritta & Kääriäinen, Outi & Tiuraniemi, Harri & Virta, Pertti & Heikkilä, Lydia: Lapin maakunta- ja soteuudistuksen valmistelu 2016–2019. [https://vm.fi/do-cuments/10623/13754598/sote-loppuraportti-lapin-maakunta-ja-sote-uudistuksen- valmistelun-raportit-2019.pdf](https://vm.fi/do-cuments/10623/13754598/sote-loppuraportti-lapin-maakunta-ja-sote-uudistuksen- valmistelun-raportit-2019.pdf/a670759a-ae7f-9fc1-a177c7ad77d776b2/sote-loppuraportti-lapin-maakunta-ja-sote-uudistuksen- valmistelun-raportit-2019.pdf) Luettu 5.9.2023.

Heikkilä, Lydia & Laiti-Hedemäki, Elsa & Pohjola, Anneli 2013: Buorre eallin. Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.

Heikkilä, Lydia & Laiti-Hedemäki, Elsa & Miettunen, Tuuli 2019: Buorre eallin gávpojis. Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut kaupungissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 68. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Heikkilä, Lydia 2022a: Sámi research ethical guidelines: reflections on *the contact zone* of Sámi and dominant society. Teoksessa: Junka-Aikio, Laura & Nyysönen, Jukka & Aikio, Veli-Pekka: Sámi research in transition: Knowledge, politics and social change. London and New York: Routledge. 206-223.

Heikkilä, Lydia 2022b: Saamen kielten ja kulttuurin osaaminen sote-alalla: Saamenkielisen sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön ammatillisen osaamisen tilanne ja tarpeet. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 70. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Hiltula, Maija 2021: Sosiaali- ja terveysalan monialaiset osaamistarpeet Lapissa. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 45. Rovaniemi: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.

Hirvonen, Vuokko 1999: Saamenmaan ääniä. Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi. SKS toimituksia 725. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Hokkanen, Liisa 2017: Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities. Stockholm: Nordic Welfare Centre.

Hokkanen, Liisa 2022: Oikeus tulla kuulluksi ja kuulua yhteisöön – Vammaisten saamelaisten osallisuuskokemuksia. Siirtolaisinstituutti: Turku.

Honga, Göran 2016: Terveysthuollon avainvaiheet kielellisten oikeuksien näkökulmasta. Hallituksen kertomus kielilainsäädännön soveltamisesta. Valtioneuvoston kanslia 2017. 56–57.

Høgmo, Asle 1986: Det tredje alternativ. Tidsskrift for samfunnsforskning 27:29.

Inarin kunta 2020: Inarin kunnan saamen kielistrategia sisältäen saamelaisalueen kuntien yhteisen saamen kielten kielistrategian. Valtuuston hyväksymä 11.6.2020. <https://www.inari.fi/media/tiedostot-2020/hallinto-2020/saamen-kielistrategia-2020.pdf>. Inari: Inarin kunta. Luettu 5.9.2023.

Jaakkola, Jouni J. K. & Juntunen, Suvi & Näkkäljärvi, Klemetti 2018: The Holistic Effects of Climate Change on the culture, Well-Being, and Health of the Saami, the Only Indigenous People in the European Union. *Curr Environ Health Rep* 5:4, 401–417.

Jacobsson, Lars & Stoor, Jon Petter A. & Eriksson, Anders 2020: Suicide among reindeer herding Sámi in Sweden, 1961–2017. *Int J Circumpolar Health* 79:1:1754085.

Jefremoff, Irja 2005: Kolttasaamelaiset nyt. Tutkimus kotoutetun kansan elämäntilanteesta uuden vuosituhannen alussa. MMM Poro- ja luontaiselinkeinojen tutkimusvarat. Jyväskylä: Gummerus

Jungersen, Kaja 2002: Cultural safety: Kawa Whakaruruhau – An occupational therapy perspective. *New Zealand Journal of Occupational Therapy* 49:1. 4–9.

Juuso, Berit-Ellen 2001: Saamelaisten kielelliset oikeudet sosiaali- ja terveydenhuollossa. Pro gradu, julkisoikeus. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Järvensivu, Linda 2014: Saamelaissosiaalityötä paikantamassa diskurssianalyysin keinoin. Pro gradu 2014. Lapin yliopisto, sosiaalityön laitos. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Järvensivu, Linda & Pohjola, Anneli & Romakkaniemi, Marjo 2016: Locating Sámi social work in Finland: Meanings produced by social workers in working with Sámi people. *International Social Work* 59:5, 600–613.

Kaiser, Niclas 2011: Mental health problems among the Swedish reindeer-herding Sami population in perspective of intersectionality, organisational culture and acculturation Department of Clinical Sciences. Umeå University, Division of Psychiatry. Umeå: Umeå University.

Kaiser, Niclas & Salander Renberg, Ellinor 2012: Suicidal expressions among the Swedish reindeer-herding Sami population. *Suicidology online*. 3:114-23.

Kaiser, Niclas & Sjölander, Per & Liljegren, Anette Edin & Jacobsson, Lars & Renberg, Ellinor Salander 2010: Depression and anxiety in the reindeer-herding Sami population of Sweden. *International Journal of Circumpolar Health*, 69:4, 383–393.

Kaiser, Niclas & Nordström, Annika & Jacobsson, Lars & Renberg, Ellinor Salander 2011: Hazardous drinking and drinking patterns among the reindeer-herding Sami population in Sweden. *Substance Use & Misuse*. 46:10. 1–10.

Kaiser, Niclas & Ruong, Terje & Renberg, Ellinor Salander 2013: Experiences of being a young male reindeer-herder: A qualitative study *Int J Circumpolar Health* 72: 10.3402.

Karvonen, Minna 2022: Valtioiden rajat ylittävien saamenkielisten sosiaalipalveluiden järjestämismahdollisuudet. Lapin hyvinvointialueen väliaikainen valmistelutoimiin. Lapin hyvinvointialue.

Keskitalo, Pigga & Lehtola, Veli-Pekka & Paksuniemi, Merja (toim.) 2014: Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

Keskitalo, Pigga & Nyysönen, Jukka & Paksuniemi, Merja & Turunen, Tuija & Linkola, Inker-Anni & McIntosh, Leonie 2016: Saamelaisten ja Australian alkuperäiskansojen kouluhistorian erityispiirteet. Ennen ja nyt 16: 3 [KoulutSIDELOGIAT JA MARGINAALISET OPPILASRYHMÄT – Koulutshistorian näkökulmia vähemmistöjen kohtaamiseen.](#)

Kinnunen, Oskari & Kittinen, Henri 2013: Saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutuminen Lapin sairaanhoitopiirissä. Opinnäytetyö, hoitotyön koulutusohjelma. Rovaniemi: Rovaniemen ammattikorkeakoulu.

Kovach, Margaret 2009: Indigenous methodologies. Characteristics, conversations, and contexts. Toronto: University of Toronto Press.

Kvernmo, Siv 2004: Mental health of Sami youth. *Int J Circumpolar Health*. 63:3, 221–34.

Kvernmo, Siv & Rosenvinge, Jan H. 2009: Self-mutilation and suicidal behaviour in Sami and Norwegian adolescents: prevalence and correlates. *Int J Circumpolar Health*. 68:3, 235–48.

Kvernmo, Siv & Heyerdahl, Sonja 1998: Influence of ethnic factors on behaviour problems in indigenous Sami and majority Norwegian adolescents. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 37:7, 743–751.

Kvernmo, Siv & Heyerdahl, Sonja 2003: Acculturation strategies and ethnic identity as predictors of behavior problems in arctic minority adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 42: 1, 57–65.

Laatu, Markku 1997: Saamelaiset ja sosiaalinen turva. Helsinki: Kelan tutkimusosaston julkaisuja.

Labba, Eila-Marja & Laiti, Mirja & Ruotsala, Pia 2016: Saamenkieliset palvelut. Teoksessa Niskala, Asta & Räisänen, Rea & Martin, Maria (toim.): Lapin sairaanhoitopiirin alueen sosiaali- ja terveydenhuollon tulevaisuuden palveluprosessit loppuraportti. Rovaniemi: Lapin sairaanhoitopiiri & Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. 54–74. <https://www.samediggi.fi/toiminta/sosiaali-ja-terveys/raportit-ja-selvitykset/>

Laitala, Marjo & Puuronen, Vesa 2016. Yhteiskunnan tahra. Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset. Tampere: Vastapaino.

Laiti, Mirja 2005: Kolttasaamelaisten palvelukeskuksen esiprojekti Sevettijärvellä 6.4.–5.11.2005. Inari: SámiSoster ry.

Laiti, Petra 2018: "Case Heinämäki eli kuinka Suomi suuttui". <https://petralaiti.com/2018/05/06/case-heinamaki-eli/>

Lappalainen, Anu & Ylitalo, Päivi 2016: Tutkimus porosaamelaisten nuorten kokemuksista hyvinvoinnista ja palveluista. Monialainen opinnäytetyö, Ylempi AMK. Rovaniemi: Lapin AMK.

Lehtola, Riitta 2021: Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen laatusuosituksukset. <https://ekollega.fi/saame-palveluiden-kehittaminen>. Luettu 23.10.2023.

Lehtola, Riitta & Ruotsala, Pia 2017: Saamenkielisten palveluiden nykytilakartoitus: Saamelaisten lasten, nuorten ja perheiden palvelut. Inari: Saamelaiskäräjät, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, Saamelaisyksikkö.

Lukkarinen, Margita 2001: Omakielisten palveluiden turvaaminen sosiaali- ja terveydenhuollossa, STM Julkaisuja 1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Lohiniva-Kerkelä, Mirva 2020: Suomen ja Norjan välinen rajaseutuyhteistyö ja sen esteet. Valtiovarainministeriön julkaisuja 10. Helsinki: Valtiovarainministeriö.

Länsman, Anne 2008: Saamen kieli pääkaupunkiseudulla. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 5. Helsinki: Vähemmistövaltuutettu.

Länsman, Anne & Tervaniemi, Saara 2012: Saamen kielen käyttö Utsjoella. Saamelaiskäräjien saamen kielen toimisto ja *Saamen kielikeskus Utsjoelle* -esiselvityshanke. Inari: Saamelaiskäräjät, Saamen kielen toimisto.

Magga, Kristiina 2016: Paljon tukea tarvitsevat – Paljon palveluita käyttävät -hanke. Loppuraportti. Saamelaisosuus 1.9.2016–28.4.2017. Rovaniemi: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. <https://lapitoy.sharepoint.com/:b:/s/Virtu-tiedostomateriaali/ERyLR1c8R8VDs3V-JtZVHrkBKO-1I3Yov-Jwxoe7Hk49D6Q?e=ESfdv5> Luettu 5.9.2023.

Magga, Ristenrauna 1997: Geas diedu, Gos doarjaga. Saamelaisten vammaisten, vanhusten ja pitkäaikaissairaiden tiedotus- ja tutkimusprojektin loppuraportti. Kyn-nys ry. Inari: Saamelaiskäräjät.

Magga, Ristenrauna 2010: Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen kehittämisen haasteet Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 75. 670–679.

Magga, Ristenrauna 2013: Veaján bures boazodoalus. Selvitys poronhoitajien työhyvinvoinnin edistämisen ongelmista saamelaisalueella Inari: SámiSoster ry.

Magga, Ristenrauna 2019: Veaján – Jaksan: Selvitys saamelaisten poronhoitajien työhyvinvoinnin edistämisen haasteista. https://www.samisoster.fi/wp-content/uploads/2019/09/veajan-jaksan_loppuraportti2019_web.pdf Luettu 5.9.2023.

Magga, Ristenrauna 2023: Kommenttipuheenvuoro ”Saamelaisten ikääntyneiden oikeuksien toteutumisesta”. Vanhusasiavaltuutetun tilaisuus Helsingissä 11.05.2023. Miten ikääntyneiden ihmisten oikeudet toteutuvat?

Magga, Ristenrauna & Guttorm, Sari 2010: Bálgá nála. Inari: SámiSoster.

Magga, Ristenrauna & Heikkilä, Lydia (toim.) 2010: Dearvas it eallin – Terveempi elämä. Inari: SámiSoster ry.

Magga, Ristenrauna & Länsman, Maarit K. 2004: [Lapsiperheiden selviytymisen tukeminen – Bearašbargu](#). Loppuraportti. Inari: SámiSoster ry.

Magga, Ristenrauna & Palojärvi, Leena 2006: Virkus gilli. Inari: SámiSoster.

Mannila, Simo 2020: Syrjintä Suomessa 2017–2019: Tietoraportti. Oikeusministeriön julkaisuja 20. Helsinki: Oikeusministeriö.

Manninen, Tero & Junila, Marianne 2005: Lapin sairaanhoidon historia. Rovaniemi: Lapin sairaanhoitopiirin kuntayhtymä.

Mattanen, Tiina 2017: Saamenpukua omivat puhetavat ja niiden vastadiskurssit epäaitoa saamenpukua käsittelevässä verkkokeskustelussa. Pro gradu, Giellagas-instituutti. Oulu: Oulun yliopisto.

Melbøe, Line & Johnsen, Bjørn-Eirik & Fredreheim, Gunn Elin & Hansen, Ketil Lennert 2016: Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse. Stockholm: Nordens Välfärdscenter.

Melding om samiske helse og sosialtjenster 2005. Sametinget.

Melding til Stortinget (Meld. St. 15 2022–2023): Folkehelsemeldinga. Nasjonal strategi for utjamning av sosiale helseforskjellar. Helse- og omsorgsdepartementet.

Mentsen Ness, Tove & Munkejord, Mai Camilla 2021: Being connected to nature, reindeer, and family: *findings from a photovoice study on well-being among older South Sámi people*. *Int J Circumpolar Health*. 80:1, 447–457.

Miettunen, Tuuli 2012: Pärjäämistarinoita hyvinvointialueen reunoilla. Pro gradu, Giellagas-instituutti. Oulu: Oulun yliopisto.

Miettunen, Tuuli 2021: Saamenkielisen sosiaali- ja terveysalan henkilöstön koulutuksen nykytilanne ja kehittämistarpeet. Selvitys saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmälle. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:18. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.

Miettunen, Nanna 2020: Lastensuojelussa keskeistä on kuunteleminen, puhuminen ja ymmärtäminen yhteisen kielen merkitys ja perheen kulttuuriin perehtyminen on olennaisen tärkeää. <https://www.samediggi.fi/2020/10/29/lastensuojelussa-keskeista-on-kuunteleminen-puhuminen-ja-ymmartaminen-yhteisen-kielen-merkitys-ja-perheen-kulttuuriin-perehtyminen-on-olennaisen-tarkeaa> 29.10.2020. Inari: Saamelaiskäräjät.

Muhonen, Miia 2023: Saamelaislasten suojelu Riutulan lastenkodissa. Pro gradu, historian ja etnologian laitos. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Mustonen, Risten 2017: Go dat ii goitge leat mii beare gielaid, muhto baicce massojuvvon eatnigiella: giellatrauma ja sámegiela ruovttoluotta váldin. Pro gradu, Giellagas-instituutti. Oulu: Oulun yliopisto.

Mäkitalo, Mari 2021: Saamelaisten lasten, nuorten ja perheiden erityisen vaativan tuen tarvepohjoinen osaamis- ja tukikeskus, tarvekartoitus. Oulu: Pohjoisen osaamis- ja tukikeskus.

Mäkitalo, Mari 2022: ”Jos ei tunne kulttuuria, voi yhteistyössä olla haasteita” – Kulttuurinen kompetenssi saamelaisten lasten, nuorten ja perheiden erityisen vaativan tuen palveluissa 2020-luvulla. Pro gradu, saamelainen kulttuuri, Giellagas-instituutti. Oulu: Oulun yliopisto.

Mäkitalo, Mari 2022: Saamenkielisen väestön hyvinvoinnin, terveyden ja turvallisuuden edistämisen tietotuotannon rakenteet. Saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen kehittämisen tuen hankkeen looppuraportti. Lapin hyvinvointialue.

Møllersen, Snefried & Stordahl, Vigdis & Eira-Åhrén, Inger Marie & Tørres, Grete 2016: Reindriftas hverdag, –interne og eksterne faktorer som kan påvirke psykisk helse. Delrapport 1, SANKS -NRL.

Møllersen, Snefried 2018: Physical strain, external demands, and work pleasure in a mobile pastoral population of the Arctic. *Medical Research Archives*, 6:3. <https://esmed.org/MRA/mra/article/view/1708>

Møllersen, Snefrid & Sexton, Harold C. & Holte, Arne 2005: Ethnic variations in the initial phase of mental health treatment: A study of Sami and non-Sami clients and therapists in northern Norway. *Scandinavian Journal of Psychology* 46:5, 447–57.

Nenonen, Tellervo & Kivelä, Juha & Ervasti, Eetu & Joronen, Mikko & Villa, Susan 2021. Perusoikeusbarometri. Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 17. Helsinki Oikeusministeriö.

Nickul, Erkki 1968: Suomen saamelaiset vuonna 1968. Selostus Pohjoismaiden saamelaisneuvoston suorittamasta väestöntutkimuksesta. Pro gradu, tilastotiede. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Niska, Leena 2017: Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2012–2015: Raportti saamen kielilain toteutumisesta. Saamen kielineuvosto. Inari: Saamen kielen toimisto.

NOU 1995:6 Plan for helse- og sosialtjenster til den samiske befolkningen i Norge. Norges offentlige utredninger. Statens forvaltningstjenste. Oslo: Statens trykning.

Nymo, Randi 2011: "En ska ikkje gje sæ over og en ska ta tida til hjelp". Helseomdorgsystemer i samiske markebygder og Nordre Norland og Sør-Troms. Praksiser i hverdagslivet. Doktorgrads avhandling, Institutt for helse- og omsorgsfag, Det Helsevitenskapelige Fakultet. Tromsø: Universitet i Tromsø.

Nystad, Tove & Melhus, Marita & Lund, Eiliv 2008: Sami speakers are less satisfied with general practioners' services. *International Journal of Circumpolar Health*, 67:1.116–123.

Näkkäljärvi, Anne-Maria 2014: Työntekijän ajatuksia ja kokemuksia. Teoksessa Lydia Heikkilä (toim.) Meahcceterapiija – Mettäterapia. Kulttuurilähtöistä päihdetyötä luonnossa. Inari: SámiSoster ry. 74-77.

Näkkäljärvi, Anne-Maria 2020: Saamelaisessa sosiaalityössä luottamusta ja asiakaslähtöisyyttä rakennetaan yhteisen kielen, ymmärryksen ja yhteisten kulttuuristen arvojen kautta. <https://www.samediggi.fi/2020/10/27/saamelaisessa-sosiaalityossa-luottamusta-ja-asiakaslahtoisyytta-rakennetaan-yhteisen-kielen-ymmarruksen-ja-yhteisten-kulttuuristen-arvojen-kautta/> Luettu 27.10.2020.

Näkkäljärvi, Klemetti 2007: Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2004–2006. Saamen kielineuvosto. Inari: Saamen kielitoimisto.

Näkkäljärvi, Klemetti & Jaakkola, Jouni J.K. 2017: Saamelaiset ja muutos. Teoksessa: Tennberg, Monica & Emelyanova, Anastasia & Eriksen, Heidi & Haapala, Jari & Hannukkala, Antti & Jaakkola, Jouni J. K. & Jouttijärvi, Timo & Jylhä, Kirsti & Kauppi, Sari & Kietäväinen, Asta & Korhonen, Hannele & Korhonen, Meri & Luomaranta, Anna & Magga, Ristenrauna & Mettiäinen, Ilona & Näkkäljärvi, Klemetti & Pilli-Sihvola, Karoliina & Rautio, Arja & Rautio, Pasi & Silvo, Kimmo & Soppela, Päivi & Turunen, Minna & Tuulentie, Seija & Vihma, Timo (toim.): Barentsin alue muuttuu, miten Suomi sopeutuu? Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 31/2017. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. 44–65.

Näyhä, Simo 1997: Low mortality from ischaemic heart disease in the Sami district of Finland. *Soc Sci Med* 44:1, 123–131.

Näyhä, Simo 2005: Environmental temperature and mortality. *Int J Circumpolar Health* 64:5, 451-8.

Näyhä, Simo 2009: Suicide mortality in Finnish Lapland by small areas, with reference to temporal trends. *Int J Circumpolar Health*; 68: 3, 224-34.

Näyhä, Simo & Hassi, Juhani 1993: Poronhoitajien elintavat, työ ja terveys. *Kansaneläkelaitoksen julkaisuja* 127:130-3.

Näyhä, Simo & Sikkilä, Kirsti & Hassi, Juhani 1993: Cardiovascular risk factor patterns and their association with diet in Saami and Finnish reindeer herders. *Circumpolar Health* 93. Proceeding of the 9th International Congress on Circumpolar Health Reykjavik, Iceland June 20-25, 1993. *Arctic Med Res* 53(Suppl 2):301-4.

Näyhä, Simo & Videman, T. & Laakso, Mauri & Hassi, Juhani 1991: Prevalence of low back pain and other musculoskeletal symptoms and their association with work in Finnish reindeer herders. *Scand J Rheumatol* 20:406-13.

Omnia, Lotta 2013: Ung same i Sverige : livsvillkor, självvärdering och hälsa [Young Sami in Sweden: life circumstances, self-evaluation and health] [dissertation]. Umeå: Umeå universitet.

Omnia, Lotta & Jacobsson, Lars H. & Petersen, Solveig 2012: The health of young Swedish Sami with special reference to mental health. *Int J Circumpolar Health*. 71:18381

Olsén, Laura & Heinämäki, Leena & Harkoma, Assi 2017: Vähemmistöjen sisäisten vähemmistöjen ihmisoikeudet ja moniperustainen syrjintä: saamelaiset vammaiset henkilöt ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt. *Lapin yliopisto Juridica Lapponica* 43. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Olthuis, Marja-Leena & Kivelä, Suvi & Skutnabb-Kangas, Tove 2013: Revitalizing indigenous languages. How to recreate a lost generation? *Breat Britain: Multilingual matters*.

Oikeusministeriö 2018: Selvitys yhdenvertaisuuden toteutumisesta sosiaali- ja terveyspalveluiden valinnanvapauskokeiluissa. Painopisteenä kielellinen saavutettavuus. *Selvityksiä ja ohjeita* 33. Helsinki: Oikeusministeriö.

Palojärvi, Leena & Labba, Elle-Anne 2010: Järjestölähtöinen auttamistyö saamelaisessa vanhustyössä. Teoksessa Magga, Ristenrauna & Guttorm, Sari (toim.): *Bálgá nala: kulttuurisia erityispiirteitä etsimässä*. Inari: SámiSoster ry

Pasanen, Annika 2015: *Kuávšui já peeivičuovâ. 'Sarastus ja päivänvalo': Inari-saamen kielen revitalisaatio*. *Uralica Helsingiensia*. Humanistinen tiedekunta. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Pasanen, Annika 2016: *Saamebarometri 2016*. Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 39. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-530-0>. Helsinki: Oikeusministeriö.

Pitkänen, Asta 2000: *Tasa-arvon toteutuminen saamelaislasten hammashuollossa 1973–1988*. Väitöskirja, Turun yliopiston julkaisu C. *Scripta Lingua Fennica*. Turku: Turun yliopisto.

Pukkala, Eero & Patama, Toni 2012: *Syövän ajallinen ja alueellinen vaihtelu kartta-animaatioina Suomessa 1953–2008*. Suomen Syöpärekisteri] <http://astra.cancer.fi/cancermaps/suomi5308/fi/> Luettu 5.9.2023.

Pukkala, Eero & Rautalahti, Matti 2013: Cancer in Finland. Publications from the Cancer Society of Finland 2013. Helsinki. 26–41.

Pukkala, Eero & Söderman, Bengt & Okeanov, Aleksei & Storm, Hans & Rahu, Mati & Hakulinen, Timo & Becker, Nicolaus & Stabenow, Roland & Bjarnadottir, Kristin 2001: Cancer atlas of Northern Europe. Cancer Society of Finland. Publication No. 62, Helsinki.

Puuronen, Vesa 2012: Rasistinen Suomi. Helsinki University Press: Gaudeamus.

Rantanen, Ella 2022: Saamenkielisiä palveluita, onko niitä? Talentia 22.11.2022
<https://www.talentia.fi/talentia-lehti/saamenkielisia-sosiaalipalveluja-onko-niita/>

Ramsden, Irihapeti 1992: Kawa Whakaruruhau: Guidelines for Nursing and Midwifery Education. Wellington, NZ: Nursing Council of New Zealand. Wellington: Victoria University.

Ramsden, Irihapeti 2002: Cultural Safety and Nursing Education in Aotearoa and Te Waipounamu. Wellington: Victoria University

Rasmus, Minna 2008a: "Sápmelašvuohta lea dego skeaŋka": Saamelaislasten hyvinvointi ja heidän oikeuksiensa toteutuminen Suomen saamelaisalueella. Lapsiasiavaltuutetun toimiston selvityksiä 1. Jyväskylä: Sosiaali- ja terveysministeriö, Lapsiasiavaltuutetun toimisto.

Rasmus, Minna 2008b: Bággu vuolgit, bággu birget. Publications of the Giellagas Institute nro 10. Giellagas-instituutti. Oulu: Oulun yliopisto.

Rautio, Arja & Eriksen, Heidi & Timlin, Ulla 2021: Understanding the experience of mental health and wellbeing of Young Sami reindeer herders in Finland. <https://skr.fi/en/whats-new/collaboration-creates-new-ways-increase-wellbeing-reindeer-herders> Luettu 5.9.2023.

Rautio, Arja & Emelyanova, Anastasia & Eriksen, Heidi & Magga, Ristenrauna 2017: Terveys, hyvinvointi ja elinympäristö. Teoksessa: Tennberg, Monica & Emelyanova, Anastasia & Eriksen, Heidi & Haapala, Jari & Hannukkala, Antti & Jaakkola, Jouni J. K. & Jouttijärvi, Timo & Jylhä, Kirsti & Kauppi, Sari & Kietäväinen, Asta & Korhonen, Hannele & Korhonen, Meri & Luomaranta, Anna & Magga, Ristenrauna & Mettiäinen, Ilona & Näkkäläjärvi, Klemetti & Pilli-Sihvola, Karoliina & Rautio, Arja & Rautio, Pasi & Silvo, Kimmo & Soppela, Päivi & Turunen, Minna & Tuulentie, Seija & Vihma, Timo (toim.): Barentsin alue muuttuu – miten Suomi sopeutuu? Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 31. Helsinki:

Redvers, Jennifer & Bjerregaard, Peter & Eriksen, Heidi & Fanian, Sahar & Healey, Gwen & Hiratsuka, Vanessa & Jong, Michael & Larsen, Christina Viskum Lytken & Linton Janice & Pollock, Nathaniel & Silviken Anne & Stoor, Petter & Chatwoo, Susan 2015: A scoping review of Indigenous suicide prevention in circumpolar regions. *Int J Circumpolar Health* 74:27509.

Rottem Krangnes, Lars 2019: Indigenous peoples and dementia in the Nordic region. Nordic Council of Ministers, Nordic Welfare Centre

Ruotanen, Lauri 2021: Kolttasaamelaiset ja suomalainen sosiaalihuolto: Siirtymä osaksi suomalaista yhteiskuntaa ja saamelaista alkuperäiskansaa etnisyyden ja sosiaalihuollon kontekstissa. *JYU Dissertations* 45. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Saamelaisasian komitean mietintö 1952.

Saamelaisasiain neuvottelukunta 2001. Työryhmämuistio 1. Helsinki: Oikeusministeriö.

Saamelaiskomitean mietintö 1973: 46

Saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämissuunnitelma 2016–2019. Inari: Saamelaiskäräjät.

Saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämissuunnitelma 2020–2023. Inari: Saamelaiskäräjät.

Saamelaiskäräjät 2020: Kertomus saamen kielilain toteutumisesta 2016–2019. Saamen kielilain 29§ mukainen kertomus Saamelaiskäräjille. Luettu 22.8.2020.

Saamelaiskäräjät/Digi- ja väestötietovirasto 2023. Saamelaisten lukumäärä vuoden 2023 saamelaiskäräjien vaaleissa.

Saamelaisen vanhustyön työkalupakki, SaKaste-hanke 2013. Saamelaiskäräjät.
<https://www.samediggi.fi/wp-content/uploads/materiaalit/saamvanhustyontyokalup.pdf>

Saamenkielisten peruspalvelujen kartoitus, Työryhmämuistio 2001:1, Oikeusministeriö.

SANKS & Saamelaisneuvosto 2017. Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa asuvien saamelaiden itsemurhien ehkäisy-suunnitelma 2017. Saamelaisten kansallinen osaamiskeskus – Psykkinen terveys- ja päihdehuolto & Saamelaisneuvosto. https://www.samediggi.fi/wp-content/uploads/2017/05/pohjoismainen_saamelaisten_itsemurhien_estamissuunnitelma_11042017.pdf

Salminen, Päivi 2012: Tenolaakson sosiaali- ja terveystalvueluiden kehittämishanke.

Sametingsplanen 2002–2005; Kárášjok: Sámediggi.

Melding om samiske helse- og sosialtjenster 2005. Kárášjok: Sámediggi.

Sara, Sunnamaaret 2004: Saamenkielisen puheterapianpalvelujen tarve ja saatavuus Suomessa. Pro gradu, Giellagas-instituutti. Oulu: Oulun yliopisto.

Sara, Sunnamaaret 2010: Sámás terapiijas – saamenkielisen puheterapiamateriaalin suunnittelu ja valmistus -projekti. Inari: SámiSoster. <https://www.samisoster.fi/wp-content/uploads/2014/09/Samas-terapiijas-2010.pdf>

Selvitys yhdenvertaisuuden toteutumisesta sosiaali- ja terveystalvueluiden valinnanvapauskokeiluissa. Painopisteenä kielellinen saavutettavuus. Oikeusministeriö, Selvityksiä ja ohjeita 33. Helsinki: Oikeusministeriö.

Seppänen, Raija 2010: "Ikäns elä, ikäns opi, oppimatta kuole": Saamelaiden ikämiesten elämähallinnan muistelukset Pohjois-Lapissa. Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 59, Kasvatustieteiden tiedekunta. Rovaniemi: Lapin yliopisto

Silviken, Anne & Kvernmo, Siv. 2007: Suicide attempts among indigenous Sami adolescents and majority peers in Arctic Norway: prevalence and associated risk factors. J Adolesc. 2007;30(4):613-2.

Siltaniemi, Aki & Hakkarainen, Tyyne & Londén, Pia & Luhtanen, Marjukka & Perälähti, Anne & Särkelä, Riitta 2011: Kansalaisbarometri: hyvinvointi, palvelut ja osallisuus kansalaismielipiteissä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.

Siuruainen, Eino 1973: Raportti saamelaisväestön taloudellisista oloista vuoden 1970 verotustietojen perusteella. Saamelaiskomiteanmietintö 1973:46, Liite. Tutkimusraportit. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

[Sjölander](#), Per 2011: What is known about the health and living conditions of the Indigenous people of Northern Scandinavia, the Sami? [Glob Health Action](#) 4: 10.

Soininen, Leena 2015: The Health of The Finnish Sami in Light of Mortality and Cancer Pattern. University Of Helsinki, Faculty Of Medicine, Department Of Public Health. Helsinki University Print.

Soininen, Leena & Mussalo-Rauhamaa, Helena & Hyvönen, Sari 2005: AMAP Human Health: Biomonitoring and Studying the Nutrition of Mothers and Newborn in the Finnish Lapland. Regional Environmental Publications. Rovaniemi: Laplands regional environment centre. Ministry of Environment.

Sosiaalhallitus 1985: Omakielisten sosiaalipalvelujen saatavuutta selvittäneen työryhmän muistio, 41.

Stoor, Jon Petter A. 2020: Suicide among Sámi – Cultural meanings of suicide and interventions for suicide prevention in Nordic parts of Sápmi. UiT – the Arctic University of Norway, Department of Community Medicine, Faculty of Health Sciences, Tromsø.

Stoor, Petter 2016: Kunskapssammanställning om psykosocial ohälsa bland samer. Kiruna: Sametinget.

Stoor, Jon Petter & Kaiser, Niclas & Jacobsson, Lars & Salander-Renberg, Ellinor & Silviken, Anne 2015: "We are like lemmings": making sense of the cultural meaning(s) of suicide among the indigenous Sami in Sweden. [Int J Circumpolar Health](#). 74:27669

Stoor, Jon Petter A. & Nilsson, Lena & San Sebastian, Miguel & Eriksson, Anna-Karina 2023: Hur mår samer i Sverige?: Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer.

[Storm Mienna](#), Christina & [Axelsson](#), Per 2019: Somatic health in the Indigenous Sami population – a systematic review. [Int J Circumpolar Health](#). 78(1): 1638195.

Storm Mienna, Christina & Omma, Lotta & Axelsson, Per 2021: Fokus på hälsa och hälsoforskning i Sápmi – resultat från elva samiska fokusgrupper. Skrifter från Vårdduo nr 29. Uöme: Uömejen universitiähta, Vårdduo - Centrum för samisk forskning.

- Sue, S.1998: In search for cultural competence in psychotherapy and counseling. *Am Psychol* 53:440.
- Suoninen, L. 1993: Saamelaiset haluavat itse päättää sosiaali- ja terveyspalveluistaan. *Sosiaaliturva* 1993: 13-14, 4-6.
- Suontausta, Petra, Pirkola, Sami & Karolaakso, Tino 2018: Lapin sairaanhoitopiirin alueen aikuisväestön mielenterveys- ja päihdepalvelut. ESMS-R -kartoituksen tuloksia 2017. Lapin sairaanhoitopiiri, Tampereen yliopisto.
- Sørli, Tore & Nergård, Jens-Ivar 2005: Treatment satisfaction and recovery in Saami and Norwegian patients following psychiatric hospital treatment: a comparative study. *Transcult Psychiatry* 42:2, 295–316.
- Tammenmaa, Corinna 2020: Usean kielen merkitseminen väestötietojärjestelmään. *Selvitykset ja ohjeet* 8. Helsinki: Olkeusministeriö
- Tapiola, Sari 2016: Saamelaiserityisyys seniorikaste -hankkeessa (1.11.2015–31.3.2016) SenioriKaste-hanke Lapin toiminnallinen osakokonaisuus. Rovaniemi: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. https://lapitoy.sharepoint.com/:b:/s/Virtu-tiedostomateriaali/ESbhal2zpX5CiYRYn_tuJ0ABWwVktTvVw Luettu 5.9.2023.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023. Vammaispalvelujen käsikirja: Saamelais-ten vammaisten henkilöiden oikeuksien huomioiminen. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/vammaispalveluista-saamen-kielilla/lamisvuodabalvalusat>; <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/vammaispalveluista-saamen-kielilla/palvalusah-vadulij-varas>; <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/vammaispalveluista-saamen-kielilla/laa-meskaazzkoozz>. Luettu 1.10.2023.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2022. Tiedosta arviointiin: Sosiaali- ja terveyspalvelut Lapin hyvinvointialueella. Alueellinen asiantuntija-arvio: Päätösten tueksi 14. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Julkaistu 12.1.2022.
- Towle, Angela & Godolphin, William & Alexander, Ted 2006: Doctor–patient communications in the Aboriginal community: Towards the development of educational programs. *Patient Education and Counseling* 62: 340–346.

Turi, Anne Lene & Bals, Margrethe & Skre, Ingunn B. & Kvernmo, Siv 2009: Health service use in indigenous Sami and non-indigenous youth in North Norway: A population based survey. *Public Health*, 9:378

Törmä, Sinikka & Huotari, Kari & Tuokkola, Kati & Pitkänen Sari 2014: Ikäihmisten moninaisuus näkyväksi. Selvitys vähemmistöihin kuuluvien ikääntyneiden henkilöiden kokemasta syrjinnästä sosiaali- ja terveyspalveluissa. Sisäministeriön julkaisu 14. Helsinki: Sisäministeriö.

Uttjek, Margaretha 2016: Levnadsförhållanden bland samer med funktionsnedsättning i Sverige. Stockholm: Nordens Välfärdscenter.

Valtioneuvoston kanslia 2017, Hallituksen kertomus kielilainsäädännön soveltamisesta 2017. Hallituksen julkaisusarja 8. Helsinki.

Valtioneuvosto 2021. Hallituksen kertomus kielilainsäädännön soveltamisesta 2021. Valtioneuvoston julkaisu 88. Helsinki.

Valtioneuvosto 2022. Kielipoliittinen ohjelma. Valtioneuvoston periaatepäätös. Kielipoliittisen ohjelman valmisteluryhmä. Helsinki:

Viinamäki, Leena (toim.) 2007: Pohjois-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu.

Viinamäki, Leena 2011 (toim.): Utsjoen kunnan hyvinvointiselonteko. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu, Sarja A. Tutkimukset. Kemi: Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu.

Voutilainen, Päivi & Hämäläinen, Tarja 2006: The Quality of Social and Health Care Services from Minority Ethnic Older Persons' Perspective in Finland. Helsinki: Stakes.

Välimaa, Aimo & Laiti-Hedemäki, Elsa 1997: Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluprojektin loppuraportti, Monisteita 25. Rovaniemi: Lapin lääninhallitus.

Weaver, Hilary N. 1999: Indigenous People and the Social Work Profession: Defining Culturally Competent Services. *Social Work*, 44: 3, 217–225.

World Health Organization (WHO): SEVENTY-SIXTH WORLD HEALTH ASSEMBLY A76/A/CONF./1 Agenda item 16.3 23 May 2023 The health of Indigenous Peoples Draft resolution proposed by Australia, Bolivia (Plurinational State of), Brazil, Canada, Colombia, Cuba, Ecuador, European Union and its Member States, Guatemala, Mexico, New Zealand, Panama, Paraguay, Peru, United States of America and Vanuatu.

Ware, Vicky-Ann 2013: Improving the Accessibility of Health Services in Urban and Regional Settings for Indigenous People. Resource sheet no. 27 produced for the Closing the Gap Clearinghouse. Canberra: Australian Institute of Health and Welfare. <http://hdl.handle.net/10536/DRO/DU:30069870>. Luettu 23.9.2018.

Weckström, Elina & Kekkonen, Karri & Kekkonen, Outi 2022: "Kiva että juuri minä saan opiskella tätä kieltä ja se on osa kulttuuriani". Saamelaislasten hyvinvointi ja oikeuksien toteutuminen. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 1. Lapsi-strategia. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/164573>. Jyväskylä: Lapsi-asiavaltuutetun toimisto.

Wepa, Dianne 2004: Cultural Safety in Aotearoa, New Zealand. Auckland: Pearson education.

Williams, Robyn 1999: Cultural Safety – What Does it Mean for Our Work Practice? Australia and New Zealand Journal of Public Health 23:2, 213–214.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2016: Vammaisselvitys. Yhdenvertaisuusvaltuutettu ja Oikeusministeriön syrjinnän seurantajärjestelmä. "VAMMAISENA OLEN TOISEN LUOKAN KANSALAINEN" SELVITYS VAMMAISTEN SYRJINTÄKOKEMUKSISTA ARJESSA. Helsinki. <https://yhdenvertaisuusvaltuutettu.fi/documents/25249352/34268331/%E2%80%9DVammaisena+olen+toisen+luokan+kansalainen%E2%80%9D+%E2%80%93+Selvitys+vammaisten+kokemasta+syrjinn%C3%A4st%C3%A4+arjessa.pdf/655200f8-6eff-42a0-9c60-766f1002244c/%E2%80%9DVammaisena+olen+toisen+luokan+kansalainen%E2%80%9D+%E2%80%93+Selvitys+vammaisten+kokemasta+syrjinn%C3%A4st%C3%A4+arjessa.pdf?version=1.1&t=1638427568533> Luettu 5.9.2023.

Young, T. Kue & Revich, Boris & Soininen, Leena 2015: Suicide in circumpolar regions: an introduction and overview. Int J Circumpolar Health. 74:27349.

<https://www.samisoster.fi/toiminta/> Luettu 24.10.2023.

<https://coahkis.com/> Luettu 24.3.2023.

<https://sdtsk.fi/mandaatti/> Luettu 15.8.2023.

<https://www.ulapland.fi/FI/Kotisivut/Saamelaisia-koskevan-tutkimuksen-eettiset-ohjeet-> Luettu 17.8.2023.

<https://thl.fi/thl/tietoa-meista> Luettu 24.8.2023.

<https://tietosuoja.fi/erityisten-henkilötietoryhmien-kasittely> Luettu 17.8.2023.

<https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/vammaispalveluista-saamen-kielilla/lamisvuodabalvalusat>; <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/vammaispalveluista-saamen-kielilla/palvalusah-vadulij-varas>; <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/vammaispalveluista-saamen-kielilla/laa-meskaazzkoozz> Luettu 5.9.2023.

Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista (Vanhuspalvelulaki) 980/2012

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992

Laki sosiaalialan osaamiskeskustoiminnasta 1230/2001; Asetus sosiaalialan osaamiskeskustoiminnasta 1411/2001

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000

Laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä 612/2021

Laki saamelaiskäräjistä 1995/974

Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista 380/1987

Lastensuojelulaki 417/2007

Saamen kielilaki 1086/2003

Sosiaalihuoltolaki 1301/2014

Suomen perustuslaki 731/1999

Terveydenhuoltolaki 1326/2010

Valtioneuvoston asetus kunnan peruspalvelujen valtionosuudesta 1393/2022

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014

Euroopan neuvoston alueellisia ja vähemmistökieliä koskeva peruskirja (SopS 23/1998)

Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus (SopS 2/1998)

YK:n alkuperäiskansajulistus 2007

YK:n kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista käsittelevä yleissopimus (SopS 68/1986)

YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus (7-8/1976)

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (SopS 59-60/1991)



VALTIONEUVOSTO
STATSRÅDET

SNELLMANINKATU 1, HELSINKI
PL 23, 00023 VALTIONEUVOSTO
valtioneuvosto.fi
julkaisut.valtioneuvosto.fi

ISBN pdf: 978-952-383-830-7
ISSN pdf: 2490-0966